

Универзитет у Београду

Филозофски факултет

Одељење за историју

Мастер рад

Југословенска војска ван Отаџбине 1941 – 1947.

Ментор: проф. др Мира Радојевић Студент: Никола Станковић

Београд, 2020.

САДРЖАЈ

Предговор	4 – 7.
Епопеја изгнаних ратника: изазови избеглиштва са ретроспективом од двадесет година.....	8 – 18.
Ступање на тло британске ратне територије, реорганизација и планови за будућност	18 – 40.
Каирска афера	40 – 88.
Ликвидација Каирске афере	89 – 96.
Консолидација снага, утицај дешавања на европском ратишту и кретања у међународној политици на оружану силу у изгнанству: тежња за редефинисањем њеног карактера	97 – 98.
Сакупљање добровољаца у Швајцарској	98 – 100.
Сакупљање добровољаца у Француској	100 – 104.
Сакупљање добровољаца у Шпанији.....	104 – 108.
Сакупљање добровољаца у Шведској	108 – 109.
Сакупљање добровољаца у Ирану	109 – 111.

Сакупљање добровољаца у Аустралији	111 – 112.
Сакупљање добровољаца у Јужној Америци	112 – 118.
Сакупљање добровољаца у САД и Канади	119 – 127.
Сакупљање добровољаца у Јужној Африци	127 – 129.
Тежња за редефинисањем карактера војске у изгнанству услед утицаја на европском ратишту и кретања у међународној политици	129 – 144.
Савезничко напуштање југословенске војске ван Отаџбине: крајња залагања и самртни трзаји	145 – 166.
Изгнанство као избор и судбина	167 – 183.
Закључак	184 – 186.
Извори и литература	187 – 189.

Предговор

Последњи чин из живота Краљевине Југославије на светској и европској историјској позорници оличен је у емигрантској делатности њених политичких и војних представника, након што су напустили тле Отаџбине, услед брзог војног слома. Нераскидиво срасли, политички и војни део емигрантског апарата, ипак нису завређивали подједнаку пажњу историчара који су се бавили проучавањем овог раздобља, тзв. „последњег чина“ из живота југословенске краљевине, будући да је примат добијала политичка димензија изгнаничког деловања, док је војни аспект био само узредно научно обрађиван, бивајући својеврсни „привезак“ политичкој слици, чији је и сам оновремени развој био условљен циљевима међународне политике. Из наведеног произилази, да је неједнака заступљеност у историографској продукцији односно војног и политичког залагања емигрантске Владе имала свој природни склад и стога била сасвим разумљива, поготово, ако се имају у виду капацитети и крајњи домети Владе на војном пољу. Парцијална обрада ове теме ипак није изостала, може се чак тврдити да су њени резултати неопходна основа за целинско истраживање. Истраживачки рад историчара старије генерације (Душан Пленча, Веселин Ђуретић, Бранислав Глигоријевић, Војислав Павловић) базирао се на општим, углавном спољнополитичким приликама тога доба и дотицао се проблематике војске у изгнанству, само у домену у коме је она улазила у сферу општих међусавезничких односа. Резултате истраживања историчара млађе генерације, одликовала је конкретизација тј. усредсређеност на посебне сегменте, који су сачињавали војни напор емигрантске Владе. Ради се најпре о проф. др Бојану Димитријевићу, који се темељно бавио активностима југословенског краљевског ваздухопловства, након априлског слома и напуштања државне територије. Сакупљање добровољаца у иностранству (Канада, Јужна Африка) ради попуне редова војске у избеглиштву, било је предмет интересовања и научно је обрађено у два засебна чланка, Весне Ђикановић и Иване Божовић у Војноисторијском гласнику. Рад ових аутора дао је изузетан допринос у наведеним пољима, те се с правом може рећи да би се без резултата њиховог истраживачког рада, јако тешко напредовало у правцу формирања представе о

свеукупном војном залагању избегличке Владе. Упркос свему, не постоји оправдање за непостојање једне монолитне одреднице (монографије) која ће нас снабдети сазнањима о војном фактору у иностранству, предочавајући нам све елементе које он садржава, околности под којима се развија, изазове који му се намећу. Вредносно обезвређивање теме овог рада, био је један од разлога њеног занемаривања, било са идеолошко – политичког становишта или пак становишта накнадне памети. Каква год била реконструисана слика југословенске војске ван Отаџбине у научном смислу, не смемо је третирати као да није постојала, већ смело прионути на истраживање. Поменути принцип обраде примарно политичке димензије, док јој војна секундира и служи само како би је додатно разјаснила, одлучио сам да искористим, само у супротном смеру. Пермутујући ова два приступа. Концентришући се на војни елемент, политичким ћу се служити како би објаснио његов развој у хронолошком и егзистенцијалном смислу, тежећи да подробно испитам све његове одлике, којима ће политички контекст у погледу реалног времена, дати смисао. Сам наслов рада, сматрам за најпогоднији од сваке друге алтернативе, као методолошки најоправданији. Превасходно уважавајући особити карактер војске у избеглиштву, а то је њен географски полицентризам, тј. размештеност широм савезничке ратне и државне територије. Иако ове трупе добијају свој званични формацијски назив, 10. јуна 1942. при оснивању посебне „Команде југословенских трупа на Блиском истоку“, њени поједини делови не налазе се на простору Блиског или Средњег истока (који заиста јесте тежиште свих војних ангажовања у назначеном хронолошком оквиру), али ипак са њоме чине целину у органском смислу. Каснија промена имена Команде, тј. оснивање „Одељка Врховне команде“ за обављање послова везаних за оружану силу у егзилу, стално циркулисање и размештање трупа на одређеној територији према сврси намене и другим разлозима, упућује да ради избегавања конфузије, ове трупе објединимо под оваквим насловом. Хронолошки оквир рада протеже се од одласка државног апарата у емиграцију до 1947. године, до када постоје трагови постојања југословенске краљевске војске на Блиском и Средњем истоку у специфичном организованом војном поретку. Рад се заснива на објављеној (Bogdan Krizman – *Jugoslovenske vlade u izbjeglištvu 1941 – 1943*, Zagreb 1981; Branko Petranović, *Jugoslovenske vlade u izbjeglištvu 1943 – 1945*, Arhiv Jugoslavije, Globus/Zagreb 1981.) и необјављеној грађи Архива Југославије из фонда Емигрантске владе (АЈ – 103), затим на грађи Војног Архива из фонда „Архива Емигрантске владе“, из кога је неколико коришћених докумената интегрални део наведених зборника

докумената професора Кризмана и Петрановића, док је остатак коришћене грађе до сада необјављен. У циљу што прецизнијег навођења докумената, до сада необјављене грађе Архива Југославије, уз фонд и јединицу описа наћи ће се и пагинација, уколико је назначена на поједином документу, као и евентуални број странице. Једна фасцикла Војног Архива из фонда архива емигрантске владе (к-349, ф.4), није сређена на нивоу докумената, у недостатку те ближе одреднице, напомена ће садржати само број фасцикле и по потреби наслов појединог документа. Напоследку, рад се базира на необјављеној грађи Архива Хуверовог Института Стенфорд Универзитета (Hoover Institution Archives). Наиме, на папирима из заоставштина Драгише Николе Ристића и Божидара Пурића. Поред оверених преписа докумената који се тичу југословенског краљевског ваздухопловства из периода 1941 – 1942. године и збивања у војсци на Средњем истоку, углавном по смени ђенерала Душана Т. Симовића са места председника краљевске Владе, чију ће аутентичност поред броја фасцикле сведочити спецификације самих докумената услед недостатка било какве нумерације, заоставштина Драгише Н. Ристића, садржи и дневничке забелешке у рукопису. При позивању на тврдње изнесене у тим редовима, напомене ће имати прописану форму, предочену студенту од стране представника Архива Хуверовог Института приликом уступања материјала, као и број странице рукописа, које је приликом бележења означио сам аутор, како не би нарушили његову изворну особеност, уз број странице стајаће и напомена о којој целини рукописа се ради. Будући да је капетан Д. Н. Ристић приликом вођења дневника, направио пресек и бројеве страница од одређеног момента поново бележио од броја један, на овај начин ћемо избећи могуће подударење страна при навођењу, које се могу водити под истим бројем, а да једна са другом немају никакве везе. Документи из заоставштине Божидара Пурића, представљају два исцрпна извештаја пуковника Миодрага К. Ракића, односно „Каирске афере“, врло уредно састављена, са означеним бројевима страница. Издања Службених новина Краљевине Југославије у раздобљу од 1941 – 1945. године, омогућавају детаљно детерминисање хронологије сваког службеног иступа југословенске Владе и дају нам увид у ратни пут официра њене војске, путем обзнане наименовања, унапређења, ражаловања, дисциплинских мера, одликовања итд. Спорадична обавештења о појединим официрима омогућавају нам и да их лоцирамо у току вршења дужности, исто важи и за *Записнике са седница Министарског савета Краљевине Југославије 1941 – 1945* године, с тим што нам записници предочавају и финансијске издатке намењене војсци.

Фотографије припадника оружане силе ван Отаџбине, садржане у колекцији породице Васовић, до сада непознате широј јавности, студенту је љубазно уступио на коришћење господин Братислав Станковић из Сиднеја, уз њих рад ће употпунити и једна фотографија из британских „Империлних Ратних Музеја“ (Imperial War Museums). Прегршт извора дневничког и мемоарског типа, као и литература, служи нам да оживотворимо историјску слику, јер истргнувши живот из историје, ми је онеспособљавамо да уопште постоји. Читава галерија, пре свега војних лица, али и других савременика својим портретима намениће да буду извесне упоришне тачке, на којима ће почивати наше разумевање ове теме, пружајући нам увид у међусобне односе, услове живота, читав систем вредности и начела, који само документи не могу да открију, већ једна људска, динамична повезаност. Још једна од методолошких карактеристика рада јесте покушај да се на одређеним пресецима, пресудним разделницама – успостави паралела са избегличким искуством Краљевине Србије, које је водило представнике државе кроз недаће и након слома априлског отпора Краљевине Југославије. Ретроспектива ове врсте, нужна је – додатно ће објаснити начин функционисања, побуде и што је најважније – међусавезничке односе. Посебни акценат на међусавезничким односима јесте стога што су исти диктирали ритам животног пулса војске ван Отаџбине, подређујући је најбуквалније сопственим интересима, начинивши је продуктом сопствене милости. Изложене концепције требају послужити за што систематичније сагледавање живота оружане силе у избеглиштву.

Епопеја изгнаних ратника: изазови избеглиштва са ретроспективом од двадесет година

Избегличко и ратно искуство Краљевине Србије стечено у Великом рату, претходило је југословенском уједињењу 1918. године и оставило трајни печат на нараштаје који су га проживели, уобличавајући будуће политичке и војне концепције у свести политичара и војника, који су као експоненти државе, у југословенску заједницу унели победничко српско ратно наслеђе, као параметар на основу кога ће се понашати у будућности и заснивати своје планове у домену начина функционисања војне силе и одбране земље. Међутим, за разлику од друштва, државе и војске Краљевине Србије, карактеристике новонастале Краљевине Југославије, нису биле истоветне природе. Након недовршене консолидације југословенске државе и незалечених ратних разарања на њеном организму, за нешто више од две деценије, пред елите које су извојевале победу у Првом светском рату и руководиле се својим науком из тога доба, испречио се нови рат, у околностима потпуно другачијим него што су оне биле пре нешто више од двадесет година, како на унутрашњем, тако и на спољном плану. Нужно је успоставити паралелу између сваког аспекта емигрантског деловања, поступно и упоредо сагледати контекст и потенцијале са којима се имало рачунати приликом два изгнаничка искуства. Наиме, пре него што је била приморана на повлачење пред непријатељским здруженим снагама, војска Краљевине Србије имала је за собом две блиставе победе. Прву, сопствену али и Савезничку победу у рату, када се у ноћи између 15. и 16. августа, код Текериша сукобила са аустроугарском 5. армијом, коју је до 20. августа потпуно потукла на планини Церу. Затим, другу када је 3. децембра 1914. отпочео противнапад српске 1. армије и у басену реке Колубаре сломио Аустроугарски фронт. Принуђена да се повуче, српска војска је у иностранство успела да оде у јачини од око 150.000 људи, на ту цифру треба додати још 20.000 цивилних избеглица. Уз Владу и Круну, у егзилу су се обрели и народни посланици, професори универзитета, припадници политичких партија и државни чиновници.¹ Насупрот томе, одговорни чиниоци у политици и војсци, по избијању новог светског рата, нашли су се у вишеструко усложњеним околностима, тј. условима које нису могли упоредити са већ проживљеним недаћама.

¹ Андреј Митровић, *Србија у Првом Светском рату*, Београд 1984, 109, 113 – 114, 259, 276.

Влада која је положила заклетву 27. марта 1941. године, имала је концентрациони карактер, што значи да је окупљала представнике Срба, Хрвата и Словенаца у јединственој коалиционој Влади. Ова чињеница, сама за себе довољна је да је означимо као нетипичну за парламентарни живот Краљевине Југославије, коме је било својствено пре одсуство заједништва у парламентарној пракси, неголи сврставање свих политичких и националних странака у јединствени фронт. Још атипичнијом чинило је то што је на своме челу имала једног ђенерала. Први пут после смрти краља Александра I Карађорђевића, војска је самостално, а не кроз његову личност испољила свој утицај на збивања у југословенској краљевини, тиме што је извршила пуч и 27. марта 1941. године, збацила широко омрзнути намеснички режим и прогласила краља Петра II Карађорђевића за пунолетног. Овим чином, војска је ставила до знања своје претензије да утиче на курс државне политике, показујући да ће се при спровођењу свога утицаја без двоумљења користити и револуционарним, превратничким методама. Овакви назови војске, биће предзнак за њено понашање у надолazeћем периоду. Извршиоци двадесетседмомартовског пуча, преузели су све полуге власти, постављајући своје присталице на кључне позиције, почевши од председништва Владе, до командних позиција ваздухопловства, гарде и Двора, што је транспарентно алудирало какво је место у вођењу државне политике, војска себи наменила. Поред представника војске, као општепризнати научни ауторитет пред домаћом и страном јавношћу, ауторитет који је међу Србима, Хрватима и Словенцима уживао неподељени углед, састав Владе употпунио је и професор Слободан Јовановић, председник Српског културног клуба. Пун састав Владе гласио је: Председник Министарског савета Симовић Т. Душан, потпредседник Министарског савета Мачек Др. Владко, потпредседник Министарског савета Јовановић Слободан професор универзитета, Министар саобраћаја Јевтић Богољуб, Министар грађевина Куловец Др. Фран, Министар иностраних послова Нинчић Др. Момчило, Министар просвете Трифуновић Милош, Министар социјалне политике и народног здравља Грол Милан, Министар без портфеља Крек Др. Миха, Министар шума и рудника Куленовић Др. Џафер, Министар без портфеља Смољан Др. Бариша, Министар финансија Шутеј Др. Јурај, Министар трговине и индустрије Андрес Др. Иван, Министар пошта, телеграфа и телефона Торбар Др. Јосип, Министар унутрашњих послова Будисављевић Др. Срђан, Министар пољопривреде Чубриловић Др. Бранко, Министар без портфеља Гавриловић Др. Милан, Министар војске и морнарице и заступник Министра физичког васпитања

народа армиски ђенерал Илић Богољуб, Министар без портфеља Бањанин Др. Јован, Министар без портфеља Даковић Марко, Министар снабдевања и исхране Косановић Др. Сава, Министар правде Марковић Др. Божидар.² Из приложеног састава Владе може се на први поглед уочити да је, будући концентрациона, нужно изразито хетерогена, да се састоји од представника три нације, девет политичких партија, војног фактора који је, притом у сопственој структури имао драстичних подвојености, што наводи на закључак да су је чинили елементи супротстављених тенденција, сваки са својим посебним интересом, који није морао допринети кохезији државног апарата као монолита, већ сасвим супротно – начинити га потпуно фрагментираним. На изложене подвојености треба додати и тињајући анимозитет између цивилног и војног дела државне структуре уопште, чији континуитет можемо пратити још у Краљевини Србији од времена Балканских ратова и Првог светског рата. Када се овако сви чиниоци државне политике класификују у широком временском контексту, долази до пуног изражаја њихова мозаична, ванредно сложена слика. Са оваквим одликама, Краљевина Југославија дочекала је напад немачког Рајха на своју територију 6. априла 1941. године. Услед брзог продирања непријатеља на готово свим фронтима у току априлског рата, почела се разматрати евакуација носилаца државног суверенитета из земље. На 13. седници Министарског савета одржаној на Палама 13. априла 1941. године, председник Владе, ђенерал Душан Симовић напоменуо је да је поставио армијског ђенерала Данила Калафатовића за Начелника штаба Врховне команде и рекао: „Учиниће се све што се може за одржање фронта. Врховна команда предвидила је линију Црна Гора – Албанија – бос.[анске] планине, Неретва, али сматра да Краљ и влада морају бити на мање истакнутом положају и у могућности да се, ако се укаже потреба, уклоне из земље, како би се сачувао континуитет државе.“³ Док је овакав став изнео на седници Министарског савета, председник Владе ђенералу Калафатовићу издао је наређење у коме га је поред сугерисања о успостављању погоднијих линија одбране овластио да због ситуације у Хрватској и Далмацији одмах затражи примирје од непријатеља „како би се добило у времену и олакшала ситуације војске“, а да није консултовао своје колеге у Влади о овом поступку. Већина министара сазнала је за ову директиву тек 15. априла, тако да ће она остати предмет спора и након рата, у смислу сагласности и обавештености министара и тумачења распона овлашћења датих

² *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, London, utorak 19 avgusta 1941 god, Broj 1, 1.

³ *Записници са седница Министарског савета Краљевине Југославије 1941 – 1945*, Архив Србије и Црне Горе, Јавно предузеће Службени лист СЦГ 2004, 8 – 9.

Начелнику штаба Врховне команде, тј. инсистирању да се радило о овлашћењу за склапање примирја, а не потписивању капитулације.⁴ Генерал Калафатовић, као и Штаб Врховне команде, пали су ропство у Сарајеву, где је Начелник штаба овластио пуномоћнике који ће потписати уговор о примирју (шеснаестог априла). Били су то бивши министар спољних послова Александар Цинцар – Марковић и ђенерал Радивоје Јанковић, који су 17. априла изјутра, отпутовали из Сарајева за Београд.⁵ У згради бившег Чехословачког посланства извршено је потписивање текста примирја под насловом „Одредбе о извршењу примирја између Немачке и југословенске оружане силе“, чији је први члан недвосмислено формулисао склопљено примирје као безусловну капитулацију, којој ће уследити одвођење припадника оружане силе Краљевине Југославије у ратно заробљеништво.⁶ С обзиром на муњевити след догађаја и одвијање ратне стварности на фронтима, ситуација се чинила безизлазном. Целокупни државни апарат (Круна, Влада и војска), поучен искуством из Првог светског рата одлучује се да напусти земљу, како би се сврстао у један табор заједно са британским савезницима и имао изгледа да очува државни континуитет и останком у борби против сила Осовине, заслужи да по завршетку рата на мировној конференцији, бар унеколико буде у могућности да одлучује о својој судбини. Њ. В. Краљ Петар II Карађорђевић 14. априла 1941. налазио се у манастиру Острог, где му је изјутра у девет и двадесет часова капетан I класе Драгиша Ристић пренео поруку председника Владе ђенерала Душана Симовића да се „[...] што пре укрца у авион и крене за Грчку.“⁷ Краљ се упутио на летиште у Никшићу, у авион укрцао у 12:45 часова, у пратњи министра Двора Радоја Кнежевића, заступника Првог ађутанта Миодрага К. Ракића, свог личног лекара др Светозара Моачанина и ваздухопловног капетана I класе Драгише Ристића и отиснуо у изгнанство следећим правцем лета: „Никшић – Подгорица – Вирпазар – Отрантски канал – Крф – Паралитна – Превеза – Патрас – Коринт – Мегара – Атина“, посаду авиона чинили су мајор Душан Софиљ, капетан III класе Иван Доминико, потпоручник Богдан Јовановић и механичар Фрањо Интихар. У два часа после подне југословенски суверен стигао је у летиште Паралита, у пола четири авионом кренуо за Атину где је стигао у петнаест до пет после подне, одакле је аутомобилом продужио до Строфилон Кифисија где је са пратњом смештен у једној вили (петнаест километара

⁴ Velimir Terzić, *Slom Kraljevine Jugoslavije 1941, Knjiga 2*, Beograd 1982, 437 – 443.

⁵ *Isto*, 458.

⁶ *Isto*, 463.

⁷ Дневник пуковника Миодрага К. Ракића ађутанта краља Петра II Карађорђевића, приредио Момчило Павловић: *27. март 1941, 70 година касније*, зборник, Београд 2012, 209.

од Атине).⁸ Исте вечери посетио га је грчки краљ Ђорђе са принцем Павлом. Влада је 14. априла путовала за Никшић, одакле се евакуисала 15. априла 1941. Укрцана на три бомбардера, одлетела је у Грчку, спустивши се на аеродром Агринон. Одатле су Председник Министарског савета Ђенерал Душан Симовић, министри Момчило Нинчић, Слободан Јовановић, Милош Трифуновић, Ђенерал Богољуб Илић, Миха Крек и Франц Сној, одмах продужили пут за Атину. Остатак Владе, преноћио је у Агринону, да би се наредног дана возом и бродом упутио најпре у Патрас, а затим у Атину, где су пристигли у ноћи 16. априла.⁹ Уз саму Владу, на авионе укрцао се и извесни број политичара, који нису имали званичну функцију у том тренутку, тзв. цивилних избеглица, чиновника и државних службеника, те припадника министарских породица, њихових рођака и пријатеља. Затечена сломом, тетурајући се још дуго под контузијом брзог војног пораза и распада државе, за време док је била у земљи, Влада није учинила апсолутно никакав организовани напор како би припаднике своје оружане силе извела из земље. Једине формације које су иоле организовано напустиле југословенско тле, јесу оне, које су биле задужене за евакуацију и заштиту, Краља, Владе и дела државне имовине. Дакле, у питању су првенствено припадници ваздухопловства, који су поред морнаричких јединица имали највише изгледа за повлачење и наставак борбе, имајући у виду прилично бесперспективно војно стање на копну тј. немогућност да се изврши било какав копнени пробој, будући да је Краљевина Југославија била окружена непријатељским државама изузев Краљевине Грчке. Недостатак било какве директиве за одступање, надоместила је самоиницијатива оличена у пожртвованости официра и војника да наставе с пружањем отпора. Јединице стациониране у тадашњој Јужној Србији (Македонији) као и у непосреднијој близини грчке границе запутиле су се у једином могућем правцу који је обећавао излаз из земље. Управо ту, преласком њених државних граница, почиње њихова емигрантска епопеја. Сећање активног ваздухопловног официра Неђељка Плећаша, вивидно манифестује стање духова: „Рекао сам им да смо, због моменталне ситуације на бојишту, принуђени да напустимо своју отаџбину и да рат наставимо заједно са својим Савезницима, као што је то учинила српска војска у Првом рату. Подвукао сам да ми никога не присиљавамо да са нама иде, али да ми немамо право да их ослободимо њихове заклетве. Пришли су ми неколико обвезника из Македоније и извинили се што из разних разлога морају да остану у земљи. Међутим, на моје велико задовољство, велика већина војника, сви кадровци,

⁸ Исто, 210.

⁹ Записници са седница Министарског савета Краљевине Југославије 1941 - 1945, 9.

решили су да иду са нама. Тако је наша Пета ваздухопловна група, са својом помоћном четом, била једина јединица југословенске војске, која је у пуном саставу стигла на Средњи Исток. Нашој чети се пред грчком границом придружила радионица Треће ваздухопловне базе, под командом инжињера капетана Жике Поповића, и са нама даље одступала.¹⁰ Бивши народни посланик и познати велешки четнички војвода, Василије Трбић, забележио је како је тих дана при путовању кроз Македонију, на потезу између села Пискупије и Подгорја изгледала једна разнородна избегличка колона у одступању, састављена од педесетак војника језерске флоте са Охридског језера, петнаестак официра „активних и резервних из разних сухопутних станица“ као и преко стотину цивила, међу којима је било доста жена са децом.¹¹ Обавештење које је југословенском суверену саопштио грчки краљ, такође поткрепљује тезу о војничкој неорганизованости оних који су пристизали, концизно сведочећи недостатак било каквог војничког поретка и потенцијале непредатог људства: „Ујак ме је обавестио да је знатан број наших војника успео да пређе грчку границу али да су сви из разних јединица и веома неорганизовани. Пошто су Немци снажно нападали крећући се према југу великом брзином, изгледало је немогуће да се те југословенске трупе реорганизују на време да би могле бити употребљене за борбу.“¹² Први званични иступ Владе који се тичао извлачења војске из земље, уследио је тек 16. априла 1941. сада већ из емиграције. У југословенском посланству у Атини, издато је наређење морнарици која се налазила у Боки Которској да одмах исплови и дође у Грчку.¹³ У ствари, прецизније речено, наређено је свим ратним бродовима у Боки да се ставе под команду Команданта енглеске флоте, која је дошла у Боку. Истовремено, агонија Грчке попримала је све драматичнији изглед, њене трупе у заједници са енглеским снагама укљученим у одбрану, биле су такође приморане на евакуацију из земље. Сходно томе, југословенски изгнаници, на челу са својим политичким представницима, уточиште су морали тражити на другом месту и наставити свој пут. Осамнаестог априла у осам часова изјутра, у месту Скараманга, у хидроавиону су свој пут наставили краљ Петар II, председник Владе ђенерал Душан Симовић са супругом, министар иностраних послова Момчило Нинчић са супругом и сином, министар војске и морнарице армијски ђенерал Богољуб Илић са супругом, потпредседник Владе професор Слободан Јовановић,

¹⁰ Неђељко Б. Плећаш, *Ратне године 1941 – 1945*, Дирфилд Бич, Флорида 1983, 18 – 19.

¹¹ Војвода Василије Трбић, *Мемоари*, Књига II, Београд 1996, 164.

¹² Живот једног краља, *Мемоари Петра II Карађорђевића*, Београд 1990, 137.

¹³ Богољуб С. Илић, *Мемоари армијског генерала 1898/1942*, приредио Миле С. Бјелајац, Београд 1995, 209 – 210.

министар Двора Радоје Кнежевић, заступник Првог ађутанта пуковник Миодраг Ракић, краљев лични лекар др Моачанин, шеф кабинета председника Владе Николић са супругом, резервни потпуковник Симовић и ваздухопловни капетан I класе Драгиша Ристић. У Александрију су слетели у тринаест часова, да би се након два сата задржавања запутили на александријски аеродром и укрцали на један четворомоторни авион (сви осим резервног пуковника Симовића, шефа кабинета Николића и његове супруге) и одлетели правцем „Александрија – Порт Саид – Лидо“. На аеродром у Лиду, авион је слетео у осамнаест часова и педесет минута, одакле се кренуло даље аутомобилима за Јерусалим, где се приспело око осам часова и тридесет минута увече. Краљ, министар Двора Кнежевић, пуковник Ракић и др Моачанин смештени су у двор енглеског високог комесара Палестине.¹⁴ Већина југословенских избеглица која се повлачила из Грчке пред нацистичком офанзивом, није се домогла сигурног уточишта. Одговорност за њихову судбину представљала је предмет спора међу савременицима. Министар војни ђенерал Илић, у својим сећањима наводи број од око хиљаду људи у логорима јужне Грчке, као и то да је за трошкове њихове евакуације, југословенском војном изасланику у Атини пуковнику Келеру, дао милион динара. Келера оптужује да је „као велики Хрват и франковац“ био више него пасиван при отправљању повереног му задатка.¹⁵ За овакво држање, сумњичи га и војвода велешки Василије Трбић речима: „Тако је Келер упутио на Пелопонез све официре и војнике, који су се њему јавили и од њега тражили помоћ. У пристаниште Каламата није стигао ни један енглески брод. Ту су Немци заробили све наше официре и војнике који су се тамо затекли, осим једног малог броја, који су успели да погоде једну трошну грчку лађу, која је требало да их превезе до острва Крита.“¹⁶ На седници Министарског савета одржаној 6. V 1941. Момчило Нинчић известио је присутне колеге да је поднео указ о пензионисању посланика Вукчевића на Криту, јер је напустио Крит остављајући своје сународнике да се сами сналазе. Министар финансија Јурај Шутеј у исти мах саопштио је да је на Пелопонезу заробљено око 1.400 избеглица, те да се успело спасити свега њих двадесет.¹⁷ Дилема ко сноси одговорност за неуспелу евакуацију, војни или цивилни фактор емигрантског апарата, субверзивни елемент унутар њега, или пак незаинтересованост релевантних британских органа и њихова листа приоритета у датом

¹⁴ Дневник пуковника Миодрага К. Ракића ађутанта краља Петра II Карађорђевића, *нав. дело*, 212.

¹⁵ Б. С. Илић, *нав. дело*, 210 – 211.

¹⁶ Војвода В. Трбић, *нав. дело*, 171.

¹⁷ *Записници са Министарских седница Краљевине Југославије 1941 – 1945*, 20.

тренутку, није више оптерећивала југословенску Владу. Снаге сила Осовине, својим муњевитим продором запечатиле су судбину овог у перспективи, потенцијално изразито корисног резервоара људства за формирање јединица у иностранству. Непредате јединице и ефективни постепено су почели пристизати на тло Савезничке ратне територије, тј. на простор Блиског и Средњег истока, настављајући борбу без ичијег наређења. Командант 2. хидропланске групе поручник бојног брода Владета Петровић, обавестио је команданта Боке Которске ђенерала Кузмановића и свог претпостављеног, команданта 3. хидропланске команде капетана Пикла, да са својом групом хидроавијатичара намерава да се повуче у Грчку и настави с пружањем отпора. Исте вечери (петнаестог априла) извршене су консултације међу официрима и војницима, расподељене посаде и за вођу изабран поручник Петровић. У току ноћи извршене су припреме за лет седам хидроплана До – 22 (Дорнијер) из 20. и 25. хидроескадриле. Истовремено, са идентичним побудама, пут Грчке отиснула се подморница „Небојша“ под командом поручника бојног брода Ђорђа Митровића, као и моторне торпиларке „Кајмакчалан“ и „Дурмитор“ под заповедништвом капетана фрегате Ивана Керна.¹⁸ У пет часова изјутра, 16. априла 1941. године полетело је из Боке седам хидроплана, њих пет (309, 307, 311, 308, 302) стигло је на Крф неоштећено у касним послеподневним часовима. Хидроплан 306 због губитка оријентације морао се вратити у Боку, док је хидроплан 313 морао извршити спуштање услед прегревања мотора. У току истог дана, хидроплан 306, а затим и хидроплан 312 и 313 полећу у правцу острва Крф, где ће се придружити својим ратним друговима. Прелет није успео да изврши једино авион ДоН 304, који се морао вратити назад због лошег времена. Припадници 1. хидрогрупе предвођени поручником бојног брода Павлом Жупаном, одлучили су да изврше истоветни подухват, пет посада је узлетело (на располагању су имали четири хидроавиона Sim XIV – Н и Hankel He – 8). Међутим, само посада поручника фрегате Александра Марковића, успела је да се придружи групи Дорнијера на Крфу. Две посаде 11. хидроескадриле следиле су исти наум. Седамнаестог априла полетели су авиони Sim XIV – Н и 169 Hajnkel 8. Први се због отказа електро – инсталација морао вратити, док је потоњи слетео у Петрас на Пелопонезу. Седамнаестог априла група хидроплана Дорнијер одлетела је са Крфа за Патрас, где су им се придружили хидроплани Sim XIV бр. 157 и Henkel бр. 192. Најзад, седамнаестог априла, група од десет југословенских хидроавиона са комплетним посадама запутила

¹⁸ Dr Bojan Dimitrijević, Milan Micevski, Predrag Miladinović, *Jugoslovensko pomorsko vazduhoplovstvo 1918 – 1991*, Beograd 2004, 208.

се за Саламину где је стигла истог дана у осамнаест часова. Лоша ситуација на фронту, изискивала је да ове јединице убрзо наставе свој ратни пут. Двадесетог априла, група од девет хидроавиона је одлетела на Крит (хидроплан 313 остао у Саламини због хаварије мотора) и спустила се у залив Суда на Криту. Ту је авион Heinkel He – 8 бр. 192 морао бити предат британској команди због застарелости и немогућности да прелети Медитеран. Чланови његове посаде расподељени су на преосталим хидроавионима. Двадесетдругог априла у осам и тридесет часова изјутра, југословенски хидроплани полетели су за Египат, заједно са једним британским официром који је имао задатак да светлосним сигналимa браниоцима Египта да знак да се ради о пријатељским авионима. После вишечасовног лета над отвореним морем, хидроавиони су слетели у место Абукир (23 километара североисточно од Александрије). Приликом слетања хидроплан 302 бива оштећен 35%. Пет дана касније у Абукир је слетео и хидроавион 313 из залива Суда, од тада (27. април 1941.) можемо сматрати фазу повлачења југословенских ваздухопловаца из земље као окончану. У Абукиру обрело се укупно девет хидроавиона (осам Do – 22 и један Sim – XIV – Н) и 29 летача.¹⁹ На седници Министарског савета одржаној 30. IV 1941. председник Владе ђенерал Душан Симовић, изјавио је да су једна подморница, два торпедна чамца и осам хидроавиона стигли у Александрију, уз коментар: „Признање и одликовање да им се даде овим маринцима који су извели овај храбри подвиг.“ Такође је саопштио обавештење капетана бојног брода Ивана Керна, да до капитулације није могао да успостави везу са било ким.²⁰ Из једног телеграма Министарства иностраних послова упућеног ђенералу Илићу у Каиро 9. V 1941. године, сазнајемо за ратни подвиг поднаредника пилота – ловца Јовановић Ђорђа и поднаредника Расуловић Енвера, митраљеског стрелца, који су „[...] изјавили да су неколико дана пред потп. трипартитног пакта, пребегли у Грчку са Наредницима – пилотима: Миљковић Петром, Корманићем Антоном, Ђурић Драганом, и Личин Луком и тамо се борили против Италијана. У Александрију стигли преко Крита нашим торпиљаркама, своје авионе спалили на Криту, нису имали бензина за продужење пута за Африку.“²¹

Осим доминантног смера узмицања на југ, у сусрет енглеским савезницима, постојао је још један, чија рута није претерано обећавала у погледу успешног пристизања на сигурно. Министру пољопривреде др Бранку Чубриловићу четрнаестог априла у

¹⁹ *Isto*, 209 – 213.

²⁰ *Записници са Министарског савета Краљевине Југославије 1941 – 1945*, 16.

²¹ Архив Југославије (АЈ), 103 – 35 – 197, 365.

Билећи, владика мостарски Николај, поменуо је да је био сведок побуне усташа у Мостару и „бежања авијатичара у Русију“.²² Из сећања Неђељка Плећаша, дознајемо да је усташку побуну 10. априла на аеродрому у Мостару угушио пуковник Душан Радовић са ваздухопловним јединицама мостарског аеродрома. Пуковник Радовић, шеснаестог априла већ се налазио у Атини, како би извршио налог Владе и припремио њен долазак. Јуна 1941. године преко Турске, северне Сирије и Јерусалима ваздухопловци који су успели да сигурно слете на територију СССР – а (у Бесарабију) стигли су у Трансјорданију. Од посаде два тромоторна авиона типа „Савоја“ једна се спасла, предвођена ваздухопловним капетаном Кирилом Сабадошом и поручницима Живком Милојковићем и Сенишом Златановићем.²³ У својим успоменама ваздухопловни водник Милан Срдановић, предочава сцену која се збила у редовима 7. ваздухопловног пука, на простору Пожеге. Наиме, када је командант наредио да се запале авиони „[...] посаде су се томе енергично успротивиле [...]“, извесни поднаредник, док је стајао поред свог авиона, плачући је претио да ће убити свакога ко покуша да му запали авион. Три апарата дате (208.) ескадриле са деветнаест чланова посаде изјавило је да ће „у Русију“ и нестати у облацима.²⁴ Исход овако захтевног подухвата можемо тумачити увидом у бројно стање оних који су успели да га изврше. Према подацима које је министар војске и морнарице, ђенерал Илић, 1. VI 1941. изнео пред министарски савет, у СССР – у се налазило 22 авијатичара, за чије издржавање је требало платити 30.000 долара, тј. 150.000 рубаља.²⁵ Наводима о залагању ваздухопловаца да продуже борбу, тиме што ће се евакуисати на територију СССР, исцрпен је списак оних који су Отаџбину напустили под борбом, и у каквом – таквом војничком поретку стигли на подручје савезничке ратне територије, што само по себи најтранспарентније износи исходе отпора у априлском рату. Тежећи да образује војску у избеглиштву, Влада се није могла ослонити на искуство Краљевине Србије из Првог светског рата, будући да снагу своје непредате оружане силе није могла сматрати ни еквивалентном снази једне овеће компактне војне јединице.

²² Др Бранко Чубриловић, *Записи из туђине*, Сарајево 1946, 16.

²³ Н. Б. Плећаш, *нав. дело*, 28, 49 – 50.

²⁴ АЈ, 103 – 162 – 585, 409, стр. 7.

²⁵ *Записници са седница Министарског савета Краљевине Југославије 1941 – 1945*, 37.

Ступање на тло британске ратне територије, реорганизација и планови за будућност

Дошавши на тло британске ратне територије, представници југословенског избегличког апарата, нашли су се у веома незавидном положају. Оптерећени брзим војним сломом и губитком Отаџбине, у једном неславном рату, без значајније војне силе која ће државу заступати у општој Савезничкој борби, нашли су се лицем у лице са цивилним и војним структурама једне колонијалне силе, чије ће се ауторитативно гостопримство манифестовати на путу од покровитељства до непосредне контроле. При проучавању учинка и услова рада југословенске емигрантске Владе, мора бити подразумевана њена буквална условљеност деловања и фактичка зависност од различитих британских инстанци. Велику несразмеру у односима одаје чињеница да се заправо ради о интеракцији једне Империје и једне савезничке земље, управо државе која након свог априлског слома није више имала ниједан од атрибута државности, како је то сматрао Слободан Јовановић, ни територију, ни власт, ни становништво. Проблеме са својим високим домаћинима, имали су и представници других нација (Пољаци, Чеси, Грци) тако да, Југославија у том контексту, не представља никакву особеност и било би неправедно судбину њених експонената у иностранству искључиво уписати на рачун британског колонијалног менталитета. Политика Уједињеног Краљевства користила се баластима и односима које је Влада са собом понела у иностранство, као што су: односи између цивилног и војног фактора, односи у самој војсци, хрватско питање и питање преуређења државе. Још с почетка могло се назрети да међу југословенима, највећу наклоност савезника уживају припадници њене војне силе. Извођење двадесетседмартовског преврата, сврстало је Краљевину Југославију у антиосовински табор у моменту када се Велика Британија на бојишту нашла сама са Хитлером, што је по аутоматизму начинило његове извршиоце пријатељима Енглеске. Њихово дело било је отелотворење њене балканске политике, доведене у питање променом оријентације кнеза – намесника Павла Карађорђевића и потписивањем трипартитног споразума. Пуч од 27. марта, био је уједно и једини политички капитал који је Влада изнела из земље, на чијим ловорикама су почивале претензије њеног војног елемента. Међутим, својим држањем приликом прихвата југословенских изгнанника на ратни простор под својом искључивом ингеренцијом, британски сервис

нису испољили претерано саосећање. Третман коме су били подвргнути југословенски изгнаници, тешко је могао подсећати на предусретљиви однос двеју ратних савезника. Краљ Петар II из двора високог комесара Палестине преселио се у зграду југословенског генералног конзулата у Јерусалиму 24. априла, затим у једну закупљену вилу у Јерусалиму од 2. маја 1941. где је остао до даљњег током свог боравка на Средњем и Блиском истоку.²⁶ Југословенска краљевска Влада била је смештена у италијанском манастиру малтешког реда Тантуру, који се налазио на пола пута између Јерусалима и Витлејема. Манастир је био опасан високим зидинама и на његовој капији стајао је енглески војник са пушком, који је легитимисао све посетиоце.²⁷ Изолованост и дезорганизацију на војном пољу можемо најбоље уочити кроз упирање Владе да се обавести о својим трупима које се нису предале. Убрзо по доласку на Блиски исток у југословенском конзулату у Јерусалиму ђенерал Душан Симовић упитао је Василија Трбића колико се дивизија југословенске краљевске војске у том тренутку налази у Грчкој. „Одговорио сам му да о неким дивизијама не може бити речи. У Грчку су прешле пограничне страже, жандармерија, железничко особље и остало чиновништво јужно од Скопља. Рекао сам му да је генерал Јован Наумовић, између 8. и 11. априла био у Охриду али да није било никаквих трупа.“, забележио је војвода велешки.²⁸ На седници Министарског савета 28. IV 1941. у манастиру Тантуру, министар Јован Бањанин резимирао је суштинске проблеме са којима се југословенски државни апарат до тада суочио: „Ми смо сломљени отприлике као Данска, али Југославија је имала углед војнички јаке силе. Слом је запрепастио све нас. Могу све ствари да су се догодиле онако како нам је приказано. Има и данас читавих наших крајева, који нису били мобилисани. Ми смо били извештавани да су се 3 – 4 наше дивизије придружиле грчкој војсци. Касније се то попело. А данас се види да тога нема. Немамо сад ни командног кадра, официра за спремање нове војске.“²⁹ На седници одржаној сутрадан, ђенерал Симовић изјавио је да је на захтев маршала авијације Лонг Мора – а, уступио Енглезима три ловца и четири савоја маркети, констатујући притом да је маршал регулисао евакуацију ваздухопловаца у Аман (Трансјорданија) где ће им се дати школски авиони за обуку.³⁰ Упркос овим сазнањима, као у неверици, ђенерал Симовић се преко Министра иностраних послова Момчила Нинчића обратио југословенском

²⁶ Дневник пуковника Миодрага К. Ракића ађутанта краља Петра II Карађорђевића, *нав. дело*, 214, 217.

²⁷ Коста Ст. Павловић, *Ратни дневник 1941 – 1945*, Београд 2011, 19.

²⁸ Војвода В. Трбић, *нав. дело*, 179.

²⁹ *Записници са седница Министарског савета Краљевине Југославије 1941 – 1945*, 11 – 12.

³⁰ *Исто*, 15.

посланству у Каиру 9. V 1941. речима: „Известите да ли су наше трупе са Пелопонеза пребачене, уколико и где се сада налазе тачно проверити у енглеској Врх. К. Симовић.“³¹ Одговор енглеске амбасаде уследио је преко посланства у Каиру 14. маја 1941. Једино обавештење са којим је амбасада располагала било је да је на дан 3. маја било у Египту 68 официра и 103 подофицира и војника југословенског ваздухопловства, као и 35 подофицира и војника југословенске војске. Амбасада је назначила да су потребни аранжмани учињени како би југословенске трупе биле упућене што пре у Палестину, одговарајући да није била у могућности да прибави бројне податке о југословенским трупама које би се могле налазити на Криту или у Палестини.³² Ваздухопловни војници и официри пристигли у александријску луку, одвожени су аутобусима даље до Абукира, затим железницом до Кантаре, где су се укрцавали на скеле и пребацивали преко Суецког канала, да би након тога возом кроз Палестину стигли у место Рамле, на енглески аеродром. Одмах при првом контакту са савезницима, дошле су до изражаја велике менталитетске разлике. Командант енглеског ваздухопловства дошао је да поздрави придошлице у име британског Величанства. За вечеру одржану овом приликом, Британци су доцније испоставили рачун.³³ Настављајући свој пут са аеродрома у Рамлеу даље на простор Блиског истока, југословенски изгнани ратници убрзо су се упознали са његовим природним одликама. Неђељко Плећаш бележи: „Аутобуси овуда полако гмижу, стењући. Да би побољшали хлађење, шофери застају и скидају покрове са мотора, да би опет зашкрипале мењачке кутије, још један трзај, и полако крећу напред. У сваком аутобусу је отприлике двадесетак ваздухопловних официра, уморних од дугог пута. Ова врућина нас је, пошто смо били у зимским униформама, потпуно дотукла.“³⁴ Прешавши мост на реци Јордан, обрели су се у Трансјорданији и коначно сместили на британском аеродрому у Аману.³⁵ Председник Владе Ђенерал Симовић посетио је авијатичаре у Рамлеу и пренео утиске својим колегама, на седници одржаној 8. V 1941. У том моменту на аеродрому у Рамлеу налазило се 209 ваздухопловаца, од који су око 90 били пилоти, остали углавном механичари. Ђенерал Симовић изнео је процену да се од ових потенцијала може формирати „екипа“ од 60 авиона, не рачунајући оне у СССР – у. Приликом посете, из разговора са авијатичарима закључио је да су били депримирани због тога што су

³¹ АЈ, 103 – 35 – 197, 425.

³² Исто.

³³ Н. Б. Плећаш, *нав. дело*, 34 – 37.

³⁴ Исто, 38.

³⁵ Исто, 39.

удаљени. Сви су желели да буду послати у борбу, али истовремено сматрали, да ће без „новог материјала и новог људства“ бити жртвовани.³⁶ Пред Министарски савет, 12. V 1941. Ђенерал Душан Симовић изнео је конкретне цифре односно бројног стања оружане силе у избеглиштву. Нажалост у самом оригиналу записника фали део текста, и стога је бројно стање ваздухопловства вероватно непотпуно, али користећи се расположивим подацима, можемо стећи увид у потенцијале с којима је југословенска Влада могла рачунати. Команда је садржала 99 официра. Укупно 232, од тога 67 пилота. Након тога следи празнина у оригиналу записника, која се тиче ваздухопловства. Војска (мисли се на сувоземне родове војске) је бројала 27 официра, 2 подофицира и 13 редова, укупно 45 људи. Морнарица је садржала 36 официра, 80 подофицира и 6 редова, укупно 127 лица.³⁷ Осим бриге о људству смештеном на аеродромима у Рамлеу и Аману, у циљу борбеног оспособљавања морнарице министар војни Ђенерал Илић упутио је адмиралу британске морнарице поднесак тражећи да избегле јединице остану под југословенском заставом, те да се „репарирају“ и особље плаћа као енглеско. Ургирајући да се команданту бојног брода за особље на рачун исплати 500 фунти.³⁸ Центар делатности морнаричких јединица биће од почетка у Александрији.

Већ почетком маја 1941. године, британске војне власти почињу предузимати извесне мере по питању ангажовања југословенских авијатичара. Из депеше коју је одаслао непотписани југ. артиљеријски потпуковник из Каира 8. маја 1941. можемо се информисати да му је дан раније господин Меплбек (енглески официр) саопштио неколико директива британске Врховне команде. На првом месту, да је издато наређење да се Ђенерал Мирковић транспортује у енглеску војну болницу бр. 60 у Јерусалиму. Другу, да енглеска Врховна команда тражи „[...] да се прикупе сви наши цивилни пилоти и да се упуте у Картум ради обуке у летењу на авионима С.79.“ и напослетку да енглеска Врховна команда „[...] тражи хитно да се од наших пилота који се налазе у логорима Рамле и Аман одабере двадесет пилота ловаца и десет пилота за лаке двомоторне бомбардере, по могућству, да ови пилоти говоре бар нешто енглески или француски“, у наставку образлажући: „Ови пилоти потребни су енглеској В.К. за прелетање нових авиона из Западне Африке у Египат.“³⁹ Краљ Петар Други

³⁶ *Записници са Министарских седница Краљевине Југославије 1941 – 1945*, 21 – 22.

³⁷ *Исто*, 29.

³⁸ *Исто*, 16.

³⁹ АЈ, 103 – 35 – 197, 186.

Карађорђевић у својим мемоарима изражава незадовољство оваквим поступањем Британаца: „Најзад је главни штаб РАФ – а на Средњем истоку усвојио овај план да користи наше најбоље пилоте да возе авионе из Такорадије, на западној обали Африке, за транспорт у Каиро. Ја сам ово одобрио само зато да би људи били у послу и да би се обучавали и навикли на руковање разним авионима, али ми је још увек изгледало да се њихове способности узалуд траће.“⁴⁰ Међутим, краљ ово своје одобрење смешта у јул или август 1941. што имплицира да до тада није био упознат са оваквим мерама енглеских војних власти, с обзиром на то да су оне у мају отпочеле ангажовање ваздухопловаца у наведеним сферама, Петар II могао је одобрити само накнадно. По питању првог наређења са листе захтева британске Врховне команде, може се закључити да је ђенерал Боривоје Ј. Мирковић требао бити премештен из енглеске болнице у Александрији, где је транспортован након авионског удеса приликом кога је поломио обе руке и ноге. Наиме, приликом прелетања јужне Грчке, авион у коме су се налазили министар Марко Даковић и ђенерал Мирковић, погођен је од бранилаца Грчке, који су мислили да се ради о италијанском авиону, будући да је сам апарат „Савоја Капрони“ био италијанске производње. У авиону налазио се и део државног злата у сандуцима, које је допринело повредама ђенерала и усмртило министра Даковића.⁴¹ Старање енглеских домаћина за ђенерала Мирковића изражено у овој депеши, јесте један од првих индикатора његовог посебног статуса. Посматран као вођа преврата од 27. марта, биће третиран као опробани пријатељ и најпоузданији савезник представника енглеске политике међу југословенима. Други показатељ уплива британске политике на водеће људе у војсци јесте и интересовање за бригадног ђенерала Драгомира Ј. Мирковића. Војвода велешки Василије Трбић, у својим мемоарима доноси једну сцену која нам одаје држање овог бригадног ђенерала приликом евакуације из Грчке: „Али оно што нису урадиле енглеске жене и деца, урадио је један југословенски генерал, Драган Мирковић, који је, после 27. марта постављен за управника двора. Он је са собом носио краљевску круну и још неке друге краљевске амблеме. Али, кад су нас Енглези потерали да сиђемо доле у брод, генерал Мирковић, рођени брат команданта авијације Боре Мирковића, загрлио је своју жену и свога сина, коме је тада било 17 – 18 година, и почео да се опрашта са њима уз тако гласно јецање, које је за нас представљало исто таку срамоту као и капитулација [...]“.⁴²

⁴⁰ Живот једног краља, *нав. дело*, 149 – 150.

⁴¹ Б. С. Илић, *нав. дело*, 208.

⁴² Војвода В. Трбић, *нав. дело*, 173.

Из забелешке дневника пуковника Ракића, можемо сазнати да је 4. маја, уз ађутанта краља мајора Данила Зобеницу, краљевог ордонанс официра Светислава Вохоску, такође ордонанс официра капетана II класе Почековића и мајора Живана Кнежевића, на становање и храну у Двор прешао и управник Двора ђенерал Драгомир Мирковић.⁴³ Из истог извора можемо се обавестити да је службе управника Двора разрешен у подне 12. маја.⁴⁴ Већ 23. V 1941. године, југословенски посланик у Каиру депешом Пов.бр.204. јавља Министарству иностраних послова у Јерусалиму следеће: „Част ми је известити да ми је саветовано од енглеске амбасаде да лично представим ђенерала Драгана Мирковића Претседнику овдашње владе као официра за везу са енглеском Врховном командом у Каиру. Ову ћу учинити чим добијем одговор кад нас Председник владе може примити. Посланик.“⁴⁵ Званично сугерисање ове врсте, југословенском посланику у Каиру Милоју Смиљанићу од стране британских установа, мора побудити сумњу у узроке оваквог мешања у питања југословенске политике. Позиционирање кадрова који су извели преврат 27. марта на све кључне инстанце, изведено је још у земљи, међутим из приложеног видимо да се уз свесрдно залагање британских кругова оно наставља и ван Отаџбине. Коста Ст. Павловић присуствовао је 3. јуна 1941. карактеристичној сцени у Двору: „У холу седе неколико младих официра: мајор Рожђаловски, мајор Кнежевић, потпуковник Банковић... завереници од 27. марта. Из разговора са њима видим да мисле да они има да владају у земљи када се будемо вратили. Хрвате грде на сва уста. Са др Моачанином сам дуго говорио... При изласку срео сам у улазу младог Краља. Поклонио сам му се. Он се љубазно насмешио и ушао у собу у којој су седели официри. Официри су са њиме тако разговарали као да не говоре са Владарем...“⁴⁶ Овакав, готово турски однос припадника завереничке клике према монарху, биће све израженији у надлазећем периоду. Што се тиче борачког људства смештеног на енглеским аеродромима, оно је све више губило борбени морал. Траума изазвана брзим војним поразом и губитком Отаџбине, стапала се са осећањем, неконструктивног, заправо бесциљног битисања на маргинама светских збивања, на једном простору потпуно страном и далеком припадницима југословенске оружане силе. То што су од надлежних органа британске војне власти били третирани као подређени трећеразредни чинилац, стицајем околности под њиховом ингеренцијом, није могло на њих деловати

⁴³ Дневник пуковника Миодрага К. Ракића ађутанта краља Петра II, *нав.дело*, 217.

⁴⁴ *Исто*, 220 – 221.

⁴⁵ АЈ, 103 – 37 – 201, 657.

⁴⁶ К. Ст. Павловић, *нав.дело*, 18 – 19.

позитивно. На њихов морал много благотворније је деловала посета њиховог Врховног команданта Њ. В. Краља 15. маја 1941. године аеродрому у Аману, где се налазио логор југословенских ваздухопловаца. Краљу је рапорт предао пуковник Драгутин Савић, затим је монарх назвао Бога официрима, подофицирима и редовима и одржао им пригодан говор у коме је изразио дивљење њиховом јунаштву, уверавајући их да ће његовим настојањима ускоро бити извршене предрадње за обнављање националног ваздухопловства. По завршеном говору проломио се усклик: „Живео Краљ! Живео, живео, живео!“.⁴⁷ Утисци самог југословенског суверена стечени приликом посете говоре у прилог напред изнетој тези о стању изгнаних ратника: „Посетио сам их једног дана заједно са генералима Симовићем и Илићем, министром војске. Установио сам да им је у том периоду чекања морал био веома низак; сви су они оставили своје породице и сада имали само једну жељу – да опет крену у битку. РАФ је конфисковао њихове авионе у Египту и сада су губили време у великом логору у коме су били смештени.“⁴⁸ Присутни су били још и министри Јован Бањанин, Сава Косановић, Миха Крек, Радоје Кнежевић и бан хрватске Иван Шубашић. Међутим говор председника Владе ни изблиза није изазвао сличне овације. Тврдње о формирању армије од сто хиљада људи, опремљене оклопним борбеним колима и армади од две хиљаде авиона, нису могле да не изазову, у најмању руку подозрење авијатичара, један од њих записао је: „Створити ваздушну армаду од тих размера јесте гигантски посао. То захтева велике финансијске напоре и многе године планског рада. Створити ваздушну армаду од скоро двеста хиљада војника из нуклеуса у Аману од стотинак официра и толико подофицира и војника, звучало је за већину нас апсурдно. Неодољиво се наметало питање, како је човек са оваквим нереалним појмовима могао заузимати највеће положаје у војсци и како их још увек заузима.“⁴⁹

Идеју, да ће непредато људство чинити језгро будуће инвазионе армије, делили су углавном сви чланови Владе. Међутим, начин попуњавања редова новим регрутима, попреште учешћа у рату, као и тренутак ступања у борбу изазвали су опречна излагања и размимоилажења унутар кабинета Душана Симовића. Сам Симовић, био је мишљења да се што касније ступи у борбу, како би се „постигао ефекат при крају“, када се фронт већ није одржао. Генерал Илић заступао је мишљење да простор где се тренутно налазе југословенске снаге не пружа оптималне услове за даљи развој. Министар унутрашњих

⁴⁷ Дневник пуковника Миодрага К. Ракића ађутанта краља Петра II, *нав.дело*, 222.

⁴⁸ Живот једног краља, *нав.дело*, 140.

⁴⁹ Н. Б. Плећаш, *нав.дело*, 43, 45.

послова, др Срђан Будисављевић, назначио је разлику између тренутног искуства и искуства Краљевине Србије из Првог светског рата: „Питање нове војске из Канаде и УСА много је компликованије него некад. У свјетском рату била је ситуације друкчија. Национално свестан елемент био је. Онда је било епопеја српске војске. Од онда је прошло скоро 30 година.“⁵⁰ Разлажући додатно, изнео је тезу да ће највише добровољаца моћи да се добије управо на простору Блиског истока, из састава јужнословенских ратних заробљеника, затим из Турске и СССР, као и питање ратне солидарности тј. останка у близини ратишта и саме окупиране Југославије. Министар др Јурај Крњевић, сложио се са колегом Будисављевићем и укратко изјаснио: „У Канади је млађа емиграција, али тамо је опћа војна обавеза. УСА је гро емиграције. Младеж је американизирана.“ Потом се изјаснио за близину Медитерана као војнички, а Лондон као политички центар деловања. Министар Косановић сматрао је да би у тадашњем времену, критичном за Енглезе, подвиг две ескадриле дао „необично много морално“, верујући да је останак војске у близини ратишта императив. Наспослетку, др Момчило Нинчић изнео је став да се војска може оформити и снабдети само у Канади.⁵¹ На седници Министарског савета 8. V 1941. наставила се дискусија о овим питањима. Милан Грол навео је као разлоге за останак војске на тлу Блиског истока, то да би другачије поступање навело представнике британске империје на закључак да се бежи даље од ратишта. Хрватски бан Иван Шубашић, подсетио је колеге министре на акцију у Првом светском раду, констатујући да је она истоветна тренутним околностима, сматрајући за неопходно да се одмах ступи у борбу: „Боље би било сад послати пет авијона над Италију, него за двије године 100.000 војске. Одмах се мора покушати, ако има могућности техничке да одмах ступе у акцију. Макар добровољно, не по наредби.“⁵² Говорећи како војска не сме отићи са простора Медитерана, за потенцијалне центре војне делатности наводи Палестину, Кенију или Персијски залив. Богољуб Јевтић такође је за најбољи центар манифестације војне ангажованости сматрао Блиски исток. Подвлачећи несврсисходност одласка у Канаду, направио је паралелу између Првог светског рата, када је из Америке дошло свега 4.500 добровољаца у Бизерту и околности у којима се налазила емигрантска Влада, које су уистину биле много горе. Сви наведени министри уз све нијансе мишљења око смештаја трупа, углавном су се сагласили о овом питању, али и о томе да будући

⁵⁰ *Записници са седница Министарског савета Краљевине Југославије 1941 – 1945*, 21.

⁵¹ *Исто*, 21.

⁵² *Исто*, 22.

политички центар Владе буде у Лондону, који је већ постао стециште избегличких влада из читаве окупиране Европе. Консензус је кварио само Момчило Нинчић, са ставом да Влада треба да иде у Америку.⁵³ За одлазак у Канаду и Америку одређени су пилоти који ће се тренажом на најмодернијим апаратима оспособљавати за наступајуће ратне задатке и бављење инструкторским радом међу својим саборцима. Иако решен, проблем попришта на коме ће бити стациониране трупе, спорадично ће се поново јављати и у будућности реметити организацијске делатности југословенских војних представника.

Највећи резервоар људства за који је било изгледа да се може у догледном времену искористити за омасовљавање југословенских трупа био је онај смештен у енглеским заробљеничким логорима у Африци и Индији, где су се, као војници поражене италијанске армије налазили обвезници из Истре и словеначког приморја, територија које су после Првог светског рата припале Италији. У циљу селекције заробљеног људства одређена је делегација коју су чинили ђенерал Боривоје Мирковић, пуковник Звонимир Жупанчић, потпуковник Угљеша Поповић и мајор Јованчић, који су 20. маја 1941. приспели у Каиро.⁵⁴ На седници Владе одржаној 26. V 1941. ђенерал Симовић је констатовао да су енглески надлежни органи одобрили сакупљање добровољаца из заробљеничких логора, да је краљ потписао Уредбу о добровољцима, те да ће се од регрутованих Словенаца, са којима ће остати најбољи официри, формирати моторизована јединица Краљеве гарде.⁵⁵ Уредбом коју је краљ Петар II потписао 26. маја, у ствари је био измењен до тада важећи закон о држављанству, не би ли се створила законска основа за укључивање словеначких заробљеника, италијанских поданика у југословенску војску. Први члан Уредбе гласио је: „Сваки Србин, Хрват и Словенац, страног држављанства, који као држављанин непријатељских земаља драговољно ступи у војну силу Краљевине Југославије и положи заклетву верности Краљу, стиче самим тим југословенско држављанство.“⁵⁶ Душан Пленча, у свом критичком апарату као разлог што је ова, прва јединица – још у настајању, добила назив „гарда“ или „гардијски батаљон“, наводи да је то учињено „[...] да се заробљеници лакше привуку у југославенске војне јединице“.⁵⁷ Иако је само по себи,

⁵³ Исто, 22 – 23.

⁵⁴ Душан Пленча, *Међународни односи Југославије у току другог свјетског рата*, Београд 1962, 53.

⁵⁵ *Записници са седница Министарског савета Краљевине Југославије 1941 – 1945*, 34.

⁵⁶ *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, London, уторак 19 avgusta 1941 god, Broj 1, 4.

⁵⁷ D. Plenča, *nav.delo*, 54.

уврштавање у редове једне слободне антиосовинске војске, могло било примамљиво за неслободне, бивше припаднике једне поражене армије, чини се да је Д. Пленча алудирао да се стварала представа о формирању једне неборачке јединице, која ће имати улогу војног декора и као таква бити погодно прибежиште заробљеницима. Као вероватнији разлог за овакав назив јесте то што су јединице краљеве гарде у међуратном периоду, чиниле елитне јединице свих родова војске и важиле за чувара Круне и поретка, чији се етос састојао од два подједнако важна чиниоца, југословенске идеологије и лојалности владарском дому. Сам гест формирања, прво јединица гарде, могао је одавати поруку да је карактер државе остао непромењен, да је она као таква наставила свој живот у иностранству, баштинећи и борећи се за исте вредности. Свакако, у овом смислу, гардијске јединице везивале су за своје име елемент престижа.

Други резервоар људства чинило је особље дипломатско – конзуларних представништава Краљевине Југославије у неутралним земљама, као и сви држављани који су се у тим земљама затекли у тренутку слома своје државе. Југословенско посланство у Румунији у овом погледу обећавало је највише. Из шифрованог телеграма (Пов.Бр.739) упућеног из Анкаре у Јерусалим 25. IV 1941. сазнајемо бројно стање потенцијалних обвезника везаних за посланство у Букурешту. У југословенској колонији налазило се 19 резервних официра, 5 подофицира и 893 обвезника. Већина обвезника била је из Вардарске бановине, за које се веровало да ће се позиву одавати у незнатном броју. Тражене су спецификације, коју врсту обвезника упућивати за Цариград.⁵⁸ Одговор министра иностраних послова Нинчића 27. IV 1941. гласио је: „У обзир долазе специјалисте – механичари и потпуно поуздани.“⁵⁹ Из Јерусалима је 18. V 1941. јављено посланству у Каиру, да је особље посланства у Букурешту, без официра са 50 држављана стигло у Цариград. Укупно 100 лица.⁶⁰ Наде положене у овај извор војника, потпуно су спласнуле. Као чиновник посланства у Букурешту, у гарду је ступио син ђенерала Симовића, Боривоје Симовић.⁶¹ Извесни број професора српске Темишварске гимназије и српских основних школа у Румунији, повукао се заједно са посланством. Један од њих био је и Милисав Васовић, чија ће породична колекција фотографија обогатити овај рад. Ђенерал Илић намеравао је да мобилише све ове људе, али се секретар посланства Коста Ст. Павловић умешао: „Поново сам потражио

⁵⁸ АЈ, 103 – 35 – 197, 82.

⁵⁹ Исто.

⁶⁰ АЈ, 103 – 35 – 197.

⁶¹ К. Ст. Павловић, *нав. дело*, 29.

Јовановића и говорио му да се ти људи могу много корисније да употребе. Најзад је, на његову интервенцију, Влада донела одлуку да их све запосли у Пропагандном одсеку.⁶² Шифровани телеграм из Вишија одаслат 13. маја 1941. примљен у Јерусалиму наредног дана обавештавао је југословенску Владу да је по уговору о примирју Француска забранила излаз из земље свим држављанима држава које су у рату са Немачком (од 18 до 45 година старости). „Ако би успели појединце пребацити, молим известите ме телеграмом у којем правцу их упутити.“⁶³ Чиновници и особље дипломатско – конзуларних представништава који су се из непријатељских земаља или пред непријатељским трупама морали склањати, постепено су пристизали на Средњи и Блиски исток и узимали учешће у залагањима емигрантског апарата.

Трећа категорија људи предвиђена за мобилизацију, јесте радничка емиграција. Она се разликује од исељеништва по томе што је њен контакт са новом средином био скоријег и несталнијег карактера. Радило се о људима који су још увек били везани за своју државу и на привременом, краћем или дужем раду боравили у иностранству. Преко Министарства иностраних послова, Министар ваздухопловства и морнарице, ђенерал Илић, послао је депешу југословенском отправнику послова у Техерану 12. V 1941. године: „Известите најхитније колико имате наших држављана који нису старији од 40 година, нису оптерећени породицом, а уз то су поуздани и способни за војску.“⁶⁴ У овој депеши, кроз наведене три ставке оличена су три највећа проблема при регрутацији ове категорије људи. Сам статус радничких емиграната значио је да се радом у туђини обезбеђује породица, мером мобилизације, породице радника остале би без хранилаца, у наведеној депеши стога долазе у обзир само нежењени мушкарци, што знатно сужава спектар при регрутацији могућих војних обвезника. Наведени проблеми, биће у будућности делимично решавани полу мерама, али ће остати актуелни до краја рата. Најсликовитији пример оваквих потешкоћа јесте ситуација са организацијом добровољаца у Турској, где је постојала бројна радничка емиграција. Још шестог априла утврђен је формулар војног позива и разаслат свим обвезницима у Анкари, који су се морали јавити амбасади у року од једног дана, ради сређивања исправа и упућивања у команду. Генерални конзулат у Цариграду предузео је истоветне мере. Обвезници нису могли бити упућени преко Бугарске и Румуније, одакле су нацистичке

⁶² Слободан Јовановић у емиграцији, *Разговори са Слободаном Јовановићем 1941 – 1945*, приредио Коста Ст. Павловић, Београд 1993, 19.

⁶³ АЈ, 103 – 35 – 197, 419.

⁶⁴ *Исто*, 352.

снаге надирале у Југославију, зато је у разговору са грчким војним изаслаником разматран план транспорта лађом преко Солуна, одакле би даље железницом путовали до вардарске долине. Међутим, прогресија рата предупредила је извођење ове замисли. Била је у оптицају и могућност да се преко Лерина, обвезници упуте у битолску област, ако би Немци били заустављени у долини Вардара. Укупно се одазвало позиву 518 обвезника. Чим је сазнао да се представници Владе налазе у Атини, војни изасланик предложио је преко енглеског канала комуникације, да се од обвезника из Турске образују посебне јединице у Палестини. У телеграму од 15. априла војни изасланик је предлагао „[...] да се сви обвезници из Турске, Ирана, Палестине и Египта прикупе у Палестини у логорима у којима су биле чехословачке и пољске трупе.“⁶⁵ Генерал Илић, наредио је да се прегледају обвезници до 40 година и утврди способност (30. априла) што је већ било извршено, али су услед овог наређења прегледани поново 2. маја. Од 518 обвезника, пописано је свега 343 млађих од 40 година, уз упозорење дипломатских представника да се више не одуговлачи, јер доцније питање може бити још теже. Понуда турске владе да се југословенској амбасади у ову сврху да зајам од 100.000 долара на бази југословенског депоа од 3.000 000 долара у Турској пропуштена је, јер се почетком маја још увек није знало где ће се добровољци прикупити, наиме још је било речи о Канади као војном центру.⁶⁶ Осмог маја дошло је наређење војном изасланику да долазе у обзир само нежењени мушкарци, до 40 година старости и поуздани. Нежењених у Турској било је 214. Накнадним прегледом утврђено је да неки нису способни, неки су се у међувремену оженили, тако да је лични позив упућен за 158 обвезника, 12 у Анкари и 146 у Цариграду.⁶⁷ Обавештење да се хитно упуте војни обвезници у Јерусалим стигло је 15. јуна. На основу позива јавило се 45 људи, њих 113 није хтело да се одазове позиву. Од 45 оних који су се одазвали, у састав војске пристало је да уђе 14 обвезника. Незадовољство проузроковано тиме што су у војску били позивани само нежењени мушкарци, што храниоци нису могли добити гаранције за породице које издржавају, али и политичким стањем у Југославији и стварањем НДХ допринело је оваквом исходу мобилизације у Турској.⁶⁸ Одобрење за дозволу регрутовања на својој територији египатска влада дала је 22. маја.⁶⁹ Југословенска Влада и Краљ, напустили су подручје Средњег и Блиског истока и отишли у Лондон,

⁶⁵ АЈ, 103 – 167 – 594, 276.

⁶⁶ Исто, 278.

⁶⁷ Исто, 279.

⁶⁸ Исто, 280.

⁶⁹ АЈ, 103 – 35 – 197, 609.

где су приспели 21. јуна 1941. године.⁷⁰ Рад на прикупљању добровољаца и организацији војне силе наставио је ђенерал Богољуб Илић који је остао у Каиру. Оставши без надзорног фактора, оног који је вршио координацију међу њима, војни и цивилни елемент југословенске емигрантске структуре нашли су се у ситуацији где су морали непосредно сарађивати, при чему је дошло до трења које је распламсало ионако тињајући анимозитет између дипломата и војника. Први отворени сукоб изродио се у односима ђенерала Илића и југословенског посланика у Каиру, Милоја Смиљанића. Наиме, по доласку у Каиро из Јерусалима, Министар војске, ваздухопловства и морнарице сместио се у једну канцеларију југословенског посланства. Убрзо је, наступила промена у држању посланика, који је Министру војном сугерисао да треба да обезбеди сопствени радни простор, јер у посланству нема довољно места. Присећајући се овог инцидента ђенерал Илић записао је: „Судећи по овоме измењеном држању г. Смиљанића, јасно се видело да је он већ тада пришао организацији која је имала за циљ рушење војске и ђенерала Симовића.“⁷¹ У редовима који претходе и следе цитираном ставу, присутан је нескривени антагонизам према дипломатским чиновницима, тако да наведеном разлогу за министрово исељење из посланства не треба поклањати безусловно поверење. Министар војни напустио је посланство и почео да тражи посебну зграду за Министарство војно и Команду. Зграда је закупљена 25. јуна, а уселење извршено 15. јула.⁷² До тада у престоници Велике Британије у оквиру енглеских министарстава расправљало се о будућности југословенске оружане силе. Наслањајући се на обећање британског премијера Винстона Черчила југословенском посланику у Лондону Суботићу изречено 26. маја, да ће Југославији Британија помоћи да опреми своје самосталне војне јединице, службе Министарстава ваздухопловства и рата, Форин Офиса, Министарстава за доминионе и Министарства финансија организовале су заједнички састанак 3. јуна 1941. на коме је размотрен југословенски војни проблем. Закључак је био да се из састава заробљених Словенаца у Африци формира јединица од око 5.000 људи. Само у случају да на Блиском истоку не буде довољно потенцијалних регрута из овог извора, предвиђа се отварање мобилизационих центара у САД и Канади. У складу са тим, указано је на потребу да југословенска Влада, у том случају, сама има да сноси трошкове издржавање своје војске у

⁷⁰ Др Бранислав Глигоријевић, *Краљ Петар II Карађорђевић у вртлогу британске политике*, Београд 2001, 14.

⁷¹ Б.С. Илић, *нав. дело*, 230.

⁷² *Исто*, 230.

Америци.⁷³ На југословенско – британском састанку одржаном поводом организовања југословенске оружане силе у британском царству 30. VI 1941. југословенска страна је изразила своја очекивања да испрва треба покушати са стварањем једног батаљона на Средњем истоку, а кад се овај формира, онда оформити још четири батаљона тј. пук. Батаљон је требао бити механизован, што је изискивало доста средстава. Водећи рачуна о стању британске ратне индустрије у датом моменту, југословенски представници изјавили су да ће се за почетак задовољити са 20 аутомобила, 30 мотоцикала и нужним стручним особљем за обуку на тим возилима. Закључак што се тиче сувоземних трупа био је, да се формира један батаљон краљеве гарде и да исти буде моторизован. Место погодно за обуку тражило се ван Египта, будући да регрутовани Словенци из Италије, не би открили своје учешће у југословенској војсци, што би могло да се одрази негативно на њихове породице изазивајући репресалије дојучерашњих претпостављених. Реорганизација ваздухопловства пројектована је у обиму једне хидроавионске ескадриле (8 авиона и 14 летача), једне ловачке ескадриле (8 пилота ловаца), једне бомбардерске ескадриле (30 летача, од којих ће 22 из СССР остати на Средњем истоку). Остатак вазухопловаца (131) одређен је за одлазак у Канаду у циљу моралног ојачања и уклањања са простора Трансјорданије где су били изложени великим врућинама. Материјал за снабдевање пројектованих ескадрила требало је да обезбеди енглеска страна. Питање морнарице остављено је за накнадно решавање пошто конференцији није присуствовао представник енглеске морнарице, закључено је само да се вишак људства са подморнице и две торпиљарке упути на стаж код енглеске флоте на Средњем истоку.⁷⁴ Ђенерал Богољуб Илић јавио је 17. јула шифрованим телеграмом из Каира председнику Владе у Лондон, да је за смештај гарде најподеснија Палестина. Логор за трупе још увек није био добијен. Словеначких добровољаца не рачунајући Абисинију пријавило се 230. Комисије су још радиле у Судану и Абисинији. Из Турске, Палестине и Египта, пријавило се око 200 добровољаца, чиме је формирање првог батаљона било обезбеђено. Ђенерал Илић је назначио потребу за хитним добијањем ловачких авиона и бомбардера, јер до тада није добијен ниједан. Изразио је и потребу да се војска снабде тенковима.⁷⁵ Формирање првог батаљона краљеве гарде, обезбеђено је, али још увек само на папиру. Реализација у пракси, оствариће се нешто доцније. Проблеми око смештаја трупа, остали су витални и касније, будући да се

⁷³ Veselin Đuretić, *Vlada na bespuću*, Beograd 1983, 39.

⁷⁴ Bogdan Krizman, *Jugoslavenske vlade u izbjeglištvu 1941 – 1943*, Zagreb 1981, 158 – 159.

⁷⁵ *Isto*, 164.

тражило најоптималније решење за стационирање људства са потпуно другачијег поднебља, ненавикнутог на температурну разлику у новој средини. Шифрованим телеграмом из Каира упућеним председнику Владе у Лондон 21. јула 1941. министар војни је уз остале захтеве детаљно навео бројно стање људства. Војска је садржала 38 официра, 16 подофицира и 26 каплара и редова. Морнарица, не рачунајући поморско ваздухопловство имала је 15 маринских официра, 1 машинског официра, 1 инжењеријско – грађевинског официра и 1 санитетског официра. Подофицира 67, каплара и редова 9. Ваздухопловство војске бројало је 100 официра, 100 подофицира, 37 каплара и редова. Од наведених било је 120 пилота, 12 извиђача, радио телеграфиста 5, механичара – стрелаца 31, механичара 31, лекара 3, инжењера 2, осталих 36. Поморско ваздухопловство бројало је 15 маринских официра, 2 стручна официра, 14 подофицира, каплара и редова 8. Од наведених било је 12 пилота, извиђача 8, радио телеграфиста 3, механичара – стрелаца 3, механичара 5, осталих 2. Обзиром на људство којим се располагало и људство у изгледу, министар војни инструкисао је ђенерала Симовића да тражи једну подморницу и један разарач, напоменувши да људство ратне морнарице не треба да вежба руковање противавионским топовима на трговачким бродовима, на којима треба користити посаде трговачких бродова, које ће се вежбати према приликама.⁷⁶

Ваздухопловцима у Аману, под командом пуковника Драгутина Савића, ђенерал Симовић из Лондона 4. августа 1941. честитао је славу.⁷⁷ Истог дана одржан је пријем Словенаца ослобођених из енглеских логора у састав првог гардијског батаљона. Њима се обратио командант гардијског батаљона мајор Живан Л. Кнежевић одржавши им ватрени патриотски говор.⁷⁸ Тог дана батаљон је номинално оформљен. Телеграм отправљен из Каира 19. августа 1941. лично за председника Министарског савета гласио је: „Потребно је да гарда добије заставу и да се заклетва изврши пред заставом. Молим за одобрење да се овде изрази. Заклетва биће шестог септембра.“⁷⁹ Одговор Душана Симовића из Лондона (Пов.В.К.Бр.147) уследио је 23. августа 1941. посланству у Каиру: „Застава ће се поручити овде или у Америци. Заклетву извршити пред заставом наше ратне морнарице.“⁸⁰ Свечаност заклетве првих регрута и добровољаца

⁷⁶ *Isto*, 164 – 165.

⁷⁷ *AJ*, 103 – 37 – 201, 5459.

⁷⁸ *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, London, meseca decembra 1941, Broj 3, 7.

⁷⁹ *AJ*, 103 – 37 – 201, 5894.

⁸⁰ *Isto*, 5894.

одржана је у Агамију, новодобијеном логору југословенске војске надомак Александрије 31. августа 1941. у 10 часова изјутра у присуству војних представника британске Империје, чешких и пољских избегличких трупа. Ђенерал Богољуб Илић, по завршетку заклетве одржао је војницима говор, чија прва реченица добро сажима сврху постојања војске у егзилу: „Јунаци! Данас полагајући заклетву на верност Краљу и Отаџбини у овим историским данима улазите у ред браниоца слободе, правде и права на живот и постојање наше лепе Отаџбине Југославије.“⁸¹ Дакле, Југославија ће потпомагати ратно залагање Савезника и благодарити своје уделу у борби, стећи право на постојање након рата. Још пре свог доласка у Каиро, ђенерал Илић је у Јерусалиму комплетирао особље и обезбедио инструменте за музику краљеве гарде, која је била састављена од Јевреја, чехословачких поданика којих је у то доба било доста у Палестини.⁸² Ако имамо у виду да је у августу 1942. године било 26 људи који су се водили као капелници и музичари краљеве гарде и то да је за њихове припадности на крају месеца исплаћено 265. 551 (вероватно палестинских или египатских фунти)⁸³, неће нам деловати претерано прекори тадашњег председника Владе Слободана Јовановића, начелнику Врховне команде потпуковнику Лозићу још 24. марта 1942. године: „Музика формирана у Гардиском полубатаљону непотребна, скупа и претставља баласт за батаљон. Проучите уговоре и отпустите све контрактуалне музичаре као непотребне, уколико нису по закону обавезни да служе нашу војску.“⁸⁴ Ово наређење пропратила је и напомена да потпуковник Лозић поднесе детаљан извештај ко је, када, по чијем наређењу и по коју цену образовао ову музику. Овај пример одаје како су концепције војног и цивилног фактора, упоредо истрајавале и у ванредним ратним околностима бивале супротстављене на једном практичном питању.

Поред инструкција Министра војног ђенералу Симовићу да од британских покровитеља захтева уступање једне подморнице и једног разарача југословенској ратној морнарици 21. јула 1941. продужила су се настојања војних представника управљена к што бољем организовању флоте. Посланству у Каиру се 12. августа 1941. односно морнарице обратио председник Владе: „Британске власти предложиле за брод матицу грчки брод који стиже 11. овог месеца у Александрију. Ступите ради тога у везу

⁸¹ *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, London, meseca decembra 1941, Broj 3, 6.

⁸² Војвода В. Трбић, *нав. дело*, 203.

⁸³ Војни Архив, Архив Емигрантске владе (АЕВ), kut. 131, fas. 1, dok. 3.

⁸⁴ АЈ, 103 – 37 – 202, 1478.

са командом наше флоте. Симовић⁸⁵ Шифрованим телеграмом упућеним из Каира 16. августа ђенерал Илић одговорио је да енглеске и грчке власти не знају ништа о броду матици за југословенску морнарицу и да 11. августа није стигао никакав брод у Александрију.⁸⁶ Тиме су за дужи период резултирала заузимања надлежних на овом пољу.

Питање снабдевања ваздухопловаца, али и представника војске уопште представљало је, чини се, стални извор бриге, 21. августа 1941. ђенерал Илић обратио се претпостављенима у Лондону с питањем како је уређено питање снабдевања ваздухопловаца новцем, затим назначио да му у случају да накнаду не буду исплаћивали Савезници, Влада за месец септембар достави 8.000 египатских фунти.⁸⁷ Министарство финансија обавестило је ђенерала 29. августа да му је послало 10.000 египатских фунти док се питање снабдевања новцем не реши.⁸⁸ Да се брига око финансирања интензивира допринело је и то што су приликом регрутације многи обвезници прећутали своје обавезе за издржавање породице и родитеља, а онда се рапортима обратили за помоћ. Мишљење Министра војске је било да се одобри помоћ, у противном велики део регрута морао би се отпустити из војске. Такође, помагањем оних који су већ ушли у састав војске, омогућио би се позитиван подстицај новопридошлима.⁸⁹ Напори да се припадници војне силе што боље борбено оспособе и усавршавају у вештинама које је изискивало модерно ратовање, нашли су одраза у оснивању Школе за официре и подофицире. Међутим, архивска грађа која се тиче рада Школе, више је него оскудног карактера. Из ње не можемо закључити када је Школа основана, када укинута, ко је сачињавао њен наставни кадар, нити које курсеве је обухватала. Из документа о набавци одређених материјала и ствари можемо сазнати да је за потребе школе требало набавити: десет табака картона, 1 прибор за дрворез, 1 полуосовину за аутомобил, као и да ће се исплата наведених ствари извршити из кредита који је одобрен школи за набавку потреба. Али што је много значајније, сазнајемо да је командант школе био потпуковник Лука Балетић, а наставник поручник Владисављевић, коме је ово наређење за набавку и упућено.⁹⁰ Једини податак који би могао навестити садржину једног од курсева, налази се у депеши отправљеној из

⁸⁵ АЈ, 103 – 37 – 201, 5745.

⁸⁶ Исто, 5745.

⁸⁷ Исто, 5882.

⁸⁸ Исто, 6041.

⁸⁹ Исто, 6031.

⁹⁰ VA, AEV, kut. 35, fas. 4, dok. 2.

Каира 12. августа 1941. године: „Предузете мере да се образује курс за радио телеграфисте. Тражен од енглеза радио материјал за обуку.“⁹¹ О Школи официра и подофицира више нема ни помена. Разложно је претпоставити да је услед недостатка наставног кадра, а у окружењу бројних енглеских војних курсева постала излишна.

У Лондону је 21. августа извршена реконструкција Владе. За Министра унутрашњих послова и Министра ваздухопловства и морнарице наменован је председник Владе ђенерал Душан Т. Симовић. За потпредседника Министарског савета, Министра пошта, телеграфа и телефона др Јурај Крњевић, Министар правде и потпредседник Министарског савета постао је професор Слободан Јовановић, потпредседник Министарског савета и Министар грађевина др Миха Крек, Министар без портфеља постао је Богољуб Јевтић, до тада на дужности Министра саобраћаја, дотадашњи Министар социјалне политике и народног здравља Милан Грол, постао је Министар саобраћаја. Министар социјалне политике и народног здравља, постао је др Срђан Будисављевић, до тада на дужности Министра унутрашњих послова, за Министра пољопривреде и Министра снабдевања и исхране, одређен је др Бранко Чубриловић. Министар војске постао је армијски ђенерал Илић С. Богољуб, до тада на дужности Министра војске и морнарице. Министар шума и руда Бањанин Јован, до тада Министар без портфеља, за Министре без портфеља одређени су дотадашњи Министар снабдевања и исхране др Сава Косановић и др Божидар Марковић, бивши Министар правде. За заступника Министра војске одређен је ђенерал Душан Симовић, за заступника Министра просвете проф. Слободан Јовановић, а за заступника Министра трговине и индустрије и заступника Министра финансија др Јурај Шутеј.⁹² Ова реконструкција начинила је председника Владе ђенерала Душана Симовића још и заступником Министра војске, Министром ваздухопловства и морнарице и Министром унутрашњих послова. Душан Симовић реконструкцијом сконцентрисао је у сопственој личности све кључне политичке функције.

Милан Грол је овим поводом у свом дневнику записао да је испрва као циљ реконструкције наслутио личне анимозности и милитаристички „против – партијски“ дух који је осетио већ неколико пута у Јерусалиму и потом при контакту са ђенералом Илићем у Каиру. Образлажући своје противљење оваквом потезу Душана Симовића, забележио је: „Међутим, указ је написан. Сад пре недељу дана. И не изгледа лепо са

⁹¹ AJ, 103 – 37 – 201, 5652.

⁹² *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, London, subota 6 septembar 1941 god, Broj 2, 2.

претрпаним ресорима код свакога. Зашто? Шта се тиме добило? За послове – ови који су у Лондону могли су иначе бити *заступници*. Разлог очевидно није био објективан и послован.⁹³ Нејасан је и разлог поделе министарства војске, тј. оснивање министарства ваздухопловства и морнарице, посебно када се узме у обзир изложено стање у коме се војска налазила. Преузимање заступништва министра војске можда се може објаснити потребом да се што експедитивније врше војни послови у Лондону. Војни део емигрантског апарата је, овим потезом први пут после извођења 27. марта, предузео званичне кораке усмерене ка испуњавању сопствених амбиција. У складу са променама ове врсте, упоредо се вршила формацијска реорганизација на Средњем истоку. Из председништва Владе 23. августа упућен је шифровани телеграм посланству у Каиру преко министарства иностраних послова, који гласи: „[...] 6. септембра формираће се у Каиру Штаб Врховне команде од досадашњег Министарства војске и морнарице, под којим ће стајати све наше оружане силе на Средњем Истоку. Послове Министарства примиће Војни кабинет Председништва владе.”⁹⁴ На дан рођења младог краља Петра II васпостављена је Врховна команда, ликвидирана заробљавањем ђенерала Данила Калафатовића 16. априла у Сарајеву. Врховна команда отправљала је све послове који су били у њеном домену, али као симптоматична мора се истаћи чињеница да њен правни положај никада није регулисан уговором о екстериторијалности. Тако да су „[...] војна лица у ствари имала скоро исти статус као и обични емигранти.”⁹⁵ Сама зграда Команде налазила се у једној вили богатог каирског предграђа, под именом Замалек.⁹⁶ Положај и стање југословенских војних снага на ратној територији под искључивом контролом британских војних инстанци најбоље може описати захтев британске Врховне команде од 11. септембра 1941. године: „Команда британских трупа у Египту сада тражи да се подноси месечни извештај о Краљевским Југословенским трупама смештеним у овој области. У баракама, под шаторима и колибама с тога се умољавате да сваког 8 – ог у месецу подносите извештај који показује дан по дан бројно стање у претходном месецу југословенског људства смештеног као што је горе речено.”⁹⁷ Сам правни положај војника у ратној зони, може се додатно ресветлити садржином документа југословенске војне мисије у Палестини од 31. октобра 1941. године: „Командант британских трупа у Палестини, Трансјорданији и Сирији издаће

⁹³ Milan Grol, *Londonski dnevnik 1941 – 1945*, Beograd 1990, 14 – 15.

⁹⁴ AJ, 103 – 7 – 62.

⁹⁵ V. Đuretić, *nav.delo*, 51.

⁹⁶ Н. Б. Плећаш, *нав.дело*, 83.

⁹⁷ VA, AEU, kut. 90, fas. 5, dok. 1.

приложени распис, који молим да се саопшти свим официрима ради управљања приликом доласка и бављења у Палестини, Трансјорданији и Сирији и Либану, на име да стално носе уза се британске војне легитимације (identify card) и у свему поступају по одредбама тог расписа. Циљ овог расписа је да олакша борбу против пете колоне.⁹⁸ На седници Министарског савета 25. септембра 1941. ђенерал Симовић наменован је за Помоћника Врховног команданта, а ђенерал Илић за начелника Штаба Врховне команде, што се може тумачити као још један корак ка преузимању доминантног удела војске у власти.⁹⁹ На тлу државне територије Велике Британије, Влада је такође уложила напоре да организује војне јединице. Цивилном кабинету председништва Владе, наређењем од 9. октобра 1941. назначено је да треба приступити формирању јединица на „острвима Велике Британије“, у ком својству треба да се јаве сви мушки грађани (држављани Југославије) настањени у Великој Британији, рођени у периоду између 1901 – 1921. године, без обзира на свој тренутни положај.¹⁰⁰ Ђенерал Велимир Раносовић, шеф Војног кабинета председника Владе Душана Симовића, упутио је цивилном кабинету председништва Владе 12. XI 1941. следеће обавештење: „Молим да се свим државним чиновницима и осталим службеницима, запосленим у томе надлештву, а који су примили позив за војску упуте на лекарски преглед 13. овог месеца у 10 часова, без обзира на датум који им је као дан јављања назначен.“¹⁰¹ У састав Прве пољске бригаде у Шкотској 23. новембра 1941. стигла је прва група југословенских регрута под заповедништвом ваздухопловног потпуковника Г. Шкриванића. Свечано дочекани од представника Пољске избегличке армије и упознати са најважнијим установама Прве Бригаде, југословенски регрути су већ наредног дана добили униформе и посветили се војничким дужностима.¹⁰² Енглески пуковник Карлајсл (Carlisle) писмом се обратио Југословенском војном изасланику у Великој Британији 23. децембра 1941. интересујући се за судбину југословенског војног персонала на служби код пољских трупа у Шкотској, који чека да се прикључи краљевој гарди на Средњем истоку. Дивизијски ђенерал Радовић одговорио је пуковнику трећег јануара да ће се сви расположиви регрути у Великој Британији, заједно са онима који су требали приспети из Лисабона бити обучени као земаљско особље у британским ваздухопловним тренинг центрима. У плану је било да тренажа

⁹⁸ VA, AEU, kut. 90, fas. 5, dok. 12.

⁹⁹ *Записници са седница Министарског савета Краљевине Југославије 1941 – 1945*, 51.

¹⁰⁰ AJ, 103 – 7 – 62.

¹⁰¹ *Исто*, 226.

¹⁰² *Službene novine Kraljevine Jugoslavije 1941 – 1942*, London, meseca decembra godine 1941, Broj 3, 6.

отпочне првог фебруара и траје три месеца. Предвиђено је да људство крајем маја бродом буде пребачено на простор Средњег истока.¹⁰³ Међутим, из дневничке забелешке Косте Ст. Павловића дознајемо да је већ до 5. фебруара 1942. формација у саставу пољске Прве бригаде укинута. Овај чин, Павловић приписује млађим официрима, учесницима преврата 27. марта, тројници краљевих ађутаната, које су савременици колоквијално називали „лига мајора“. Они који су већ били у саставу бригаде, заједно са лицима која су допловила из Лисабона упућени су из непознатог разлога у Родезију.¹⁰⁴ За издржавање овог вода у саставу пољске армије издвојено је 1.907.12 фунти.¹⁰⁵ Крај 1941. године у домену ангажовања Владе у војном аспекту на тлу Уједињеног Краљевства, карактерише и једна војна набавка извршена 5. децембра 1941. године: „Од британског министарства војске набављено је 10 челичних шлемова и 10 маска против бојних отрова за Његово Величанство Краља, господина Претседника владе и официре на служби у војном кабинету и војном изасланству. Приложеним писмом министарство моли да се изврши исплата набављених шлемова и маска у износу од 14 фунти стерлинга, 9 шилинга и 1 пени.“¹⁰⁶

Дипломатска представништва Краљевине Југославије у неутралним земљама, нарочито у Португалу и Шпанији, имаће двојаки значај у војном смислу. Примарни значај јесте у томе што су била органска веза са Средоземљем и одбегли ратни заробљеници из Трећег Рајха, преко Швајцарске и Петенове Француске, домоћи ће се слободе и уз помоћ представника своје државе сврставати у састав југословенске војске. Други, секундарни, јесте као потенцијални извор регрута. Отправник послова у Лисабону 19. августа 1941. доставио је Министарству иностраних послова у Лондону списак војних обвезника који су се налазили у Португалији. Укупно их је било 28 (6 резервних официра, 1 официр у оставци, 6 резервних подофицира и обвезника, 7 регрута – ђака, 3 привремено неспособна испод 30 година старости, 1 стално неспособан испод 40 година старости, 3 нерегрутована, 1 са нерегулисаном војном обавезом). Од овог скупа отпали су Милош Црњански, резервни пешадијски поручник и др Леонид Завацки, санитарски капетан I класе у оставци, који су у току августа напустили Португалију.¹⁰⁷ Шпанија ће у смислу прихвата одбеглих заробљеника из Швајцарске и Француске, свој

¹⁰³ VA, AEV, kut. 151, fas. 1, dok. 3.

¹⁰⁴ К. Ст. Павловић, *нав. дело*, 89.

¹⁰⁵ *Записници са седница Министарског савета Краљевине Југославије 1941 – 1945*, 112.

¹⁰⁶ VA, AEV, kut. 151, fas. 1, dok. 6.

¹⁰⁷ AJ, 103 – 7 – 62, Пов. бр. 356.

значај добити тек у другој половини 1942. године и касније. Симболичан допринос у овом домену дало је и представништво Краљевине Југославије у Шведској, збрињавајући одбегле немачке заробљенике из Норвешке и упућивајући их даље у Лондон и на Средњи исток. Активност дипломатских представника на евакуацији ратних заробљеника отпочеће тек у другој половини 1942. године и добити замах у познијим фазама Другог светског рата. Сједињене Америчке Државе, Канада и Јужна Африка одређене су за тренажу људства и сакупљање добровољаца. Акција сакупљања добровољацахватиће и југословенско исељеништво на тлу Јужне Америке и Аустралије. Пред војску у овом положају, са наведеним капацитетима и плановима, у освит 1942. године испречио се проблем који ће у наредних, скоро годину дана, парализати њену делатност и умало поништити њено постојање.

Каирска афера

Након стабилизације прилика по изласку из земље, почела се умиривати и динамика живота југословенских изгнанника, до тада узбуркана ратним дешавањима. Дуго очекивани смирај са собом је донео питања. Ко је крив за тако брзи пораз југословенске војске и губитак државе? Догађаји од 27. марта и на даље, почели су се постепено рационализовати. Слава двадесетседмартовског преврата, готово да је ишчилела у потпуности, а иза ње остао је само мучни утисак војног слома и вратоломног бекства из земље. На дневни ред дошло је питање одговорности. Међусобно оптуживање војника и дипломата за узрок пропасти у априлском рату и потоњим збивањима, узело је маха и у свој пуноћи исказало противречности заступљене у југословенском емигрантском апарату. „Велика гужва се направила око тога што је Влада Милановић, на примедбу Симовићеву да се дипломате нису лепо понеле у овој нашој несрећи, одговорио да се ни сви официри нису најбоље понашали... Симовић је питао од куда то Милановић зна а овај му је одговорио да је то чуо од Милутина Мирковића. Иако војници нас дипломате могу стално да нападају, они су врло осетљиви кад се о њима што рђаво каже. А мора се признати да је држање официра било много горе...”¹⁰⁸ Због оваквог тврђења председник Владе тражио је преко министра иностраних послова да дотични Мирковић да службени исказ о својој изјави: „[...] молио сам Вас, да саветник г. Милутин Мирковић образложи своје исказе дате Вашем помоћнику г. Вл. Милановићу, поводом држања нашег пређ. Војног изасланика у Риму ђенерала г. Велимира Раносовића и још једног официра истог изасланства, чије је држање г. Мирковић окарактерисао као врло кукавичко.”¹⁰⁹ Саветник министарства иностраних послова Милутин В. Мирковић дао је службени исказ. Радило се о евакуацији дипломатско – конзуларног особља из Италије. Наиме, чланови војне мисије у Италији, жалили су се по доласку у Лондон на држање посланика Христића и чиновника Мирковића, оптужујући их да су хтели са државним новцем да побегну у Швајцарску, не дајући ни део новца представницима војне мисије. Урачунавајући им такође у грех да нису водили рачуна о југословенској колонији и намеру да без њених припадника напусте Италију. Милутин Мирковић у свом исказу демантовао је овакве тврдње подробно

¹⁰⁸ К. Ст. Павловић, *нав. дело*, 69.

¹⁰⁹ АЈ, 103 – 7 – 62, Пов. бр. 202.

образлажући своје потезе. Стављајући на терет Ђенералу Раносовићу да је међу припадницима колоније и дипломатског особља ширио „панику и страх“ с убеђењем да ће их италијанске власти интернирати.¹¹⁰ Нетрпељивост у односима војника и цивила јесте особеност која има свој континуитет и датира још из времена Балканских ратова и Првог светског рата, када је попримила најдрастичније облике. У ствари, уплив војске на државне послове отпочео је 1903. године, мајским превратом тј. свргавањем и убиством последњих Обреновића. Од тада, до ратова за ослобођење и уједињење ескалирала је амбиција војске да се меша у политику и вођење државних послова. Овај феномен најизраженије се испољио у току емигрантског искуства српске војске. Најпре је на раздор између војника и цивила утицала Уредба о државним светковинама тј. Уредба о приоритету, донета 8/21. марта 1914. Уредбом је регулисано протоколарно првенство приликом прослављања државних празника у новоприпојеним крајевима. Уредба је имала за циљ да успостави склад између војних и цивилних власти, али је добијени ефекат био сасвим супротан.¹¹¹ „Против нове уредбе прве су устале војне старешине у Македонији, неке из чисто кастинских разлога, а неке нахушкане од црнорукаца.“¹¹² Нови импулс сукобу дао је слом отпора српске војске и повлачење преко Албаније 1915. године. Такође по стабилизовању прилика, у туђини, дошло је на дневни ред питање ко је крив за слом. У том смислу формирала су се три центра моћи, Круна, Влада и војска – чије је интересе претендовала да заступа једна о њених клика тзв. „Црна рука“. За страдање 1915. године Црна рука је кривица регента Александра Карађорђевића и председника Владе Николу Пашића, док су ова двојица за пропаст и проживљену епопеју кривили Верховну команду, а сам регент поред ње још и Николу Пашића. Сваки од наведених центара моћи желео је да са себе скине одговорност за проживљену катастрофу и тиме себи осигура несметан повратак у земљу.¹¹³ Регент се споразумео са Николом Пашићем у страху од могућег војног преврата на Крфу и решио да се у савезу са Владом и делом војске који није припадао превратничким круговима, нити им био наклоњен, обрачуна са Црном руком, чија је персонификација био њен вођа пуковник Драгутин Димитријевић Апис. Уследило је хапшење Аписа и његових истомишљеника и блиских сарадника. Налог за хапшење издат је 14. децембра 1916. године.

¹¹⁰ Исто, 222, стр. 2 – 7.

¹¹¹ Васа Казимировић, *Црна рука*, Крагујевац 1997, 575.

¹¹² Исто, 576.

¹¹³ Исто, 670.

Официри на челу са Драгутином Димитријевићем Аписом оптужени су да су хтели да сруше легални поредак као и за побуну у војсци, док се друга оптужница од 27. децембра односила на атентат на регента Александра код села Острова.¹¹⁴ Поред хапшења пуковника Димитријевића, тада начелника штаба 3. армије, ухапшено је још девет високих официра, припадника Црне руке тј. тајног удружења „Уједињење или Смрт“, које наводно више није постојало по нападу Аустро – Угарске на Краљевину Србију. Под истрагу је стављено још 124 официра, неколико цивила и добровољаца. Осумњичени официри били су интернирани у савезничким логорима у Грчкој и француским колонијама у Северној Африци.¹¹⁵ Епилог суђења, које се убрзо потом почело називати „Солунски процес“, јесте смртна казна за пуковника Драгутина Димитријевића Аписа, пуковника Милована Миловановића, пуковника Радоја Лазића, пуковника Чедомира Поповића, пуковника Владимира Туцовића, потпуковника Велимира Вемића, мајора Љубомира Вуловића, вицеконзула Богдана Раденковића и добровољаца Радета Малобабића. Са петнаест година затвора кажњени су генерал у пензији Дамњан Поповић и добровољац Мухамед Мехмедбашић. Сви оптужени су се жалили Великом војном суду. Смртна казна пуковнику Поповићу и Богдану Раденковићу преиначена је у казну од двадесет година затвора, док је генералу Дамњану Поповићу повећана казна за пет година. Затим је, регент Александар користећи се својим суверенским овлашћењима заменио казне пуковницима Миловановићу, Лазићу, Туцовићу и потпуковнику Вемићу са по двадесет година затвора, истовремено смањивши казну Поповићу и Раденковићу на десет година. Драгутин Димитријевић Апис, мајор Љубомир Вуловић и добровољац Раде Малобабић погубљени су у близини Солуна 13. јуна 1917.¹¹⁶ Овим чином, својеврсном катарзом избегличког организма Краљевине Србије, извршена је неопходна предрадња за повратак Круне и Владе у Отаџбину без потреса. Што је још битније, овим потезом регент је успео да војску хомогенизује и стави је потпуно под своју контролу, стајући на њено чело без конкуренције. Стога је до његове смрти војска играла улогу у државном животу готово искључиво кроз његову личност или у крајњем случају личности његових експонената. Међутим, војска се између два рата, није могла ослободити својих убеђења, која су се најбоље могла сумирати субјективним позивом њених представника да од политичара сачувају све ратне тековине.

¹¹⁴ Исто, 712.

¹¹⁵ А. Митровић, *нав.дело*, 311.

¹¹⁶ Исто, 311 – 312.

Уверење да цивили прокоцкају и упропасте све што војска крвљу стекне на бојном пољу остало је жилаво укоренењено. Милан Стојадиновић у својим сећањима наводи пример пуковника Драгољуба Михаиловића, који је по мишљењу др Стојадиновића, учићао своје представе о војсци и политици у једну анегдоту коју му је испричао. Наводно је краљ Александар I Карађорђевић изненада једне ноћи посетио батаљон у коме је службовао пуковник Михаиловић, војник на стражи га није препознао и зауставио га је. На краљево питање због чега стоји на стражи, војник је одговорио да чува државну имовину од спољних и унутрашњих непријатеља. На краљево инсистирање да открије ко су то унутрашњи непријатељи, војник је поред социјалиста и комуниста навео Стјепана Радића, Николу Пашића, Љубу Давидовића и Антона Корошеца (вође најјачих странака у земљи). Монарх је наводно био веома задовољан оваквим одговором. Сам др Стојадиновић сумњао је у веродостојност ове приче, али је веровао да њено наравоученије осликава уверења пуковника Михаиловића.¹¹⁷ Шеф тајне обавештајне службе југословенске војске потпуковник Угљеша Поповић, при сусрету са ђенералом Боривојем Мирковићем нешто пре извођења преврата 27. марта, запрепастио се што га је ђенерал посетио у грађанском оделу. Напомињући да ђенерал Мирковић никада није био виђен у грађанском оделу „[...] према коме је изражавао нескривену аверзију.“¹¹⁸ Увид у менталитет војске као касте, јесте нужни предуслов за разумевање расцепа насталог у кабинету ђенерала Душана Симовића.

Председник Министарског савета, Министар ваздухопловства и морнарице, заступник Министра војске, Министар унутрашњих послова и Помоћник Врховног команданта армијски ђенерал Душан Т. Симовић, својим иступима и држањем све више је долазио у раскорак са осталим члановима Владе. Поводом његовог говора на радију управљеног против ђенерала Милана Недића, у *Новом Времену*, гласилу квислиншког апарата тзв. српске Владе у Београду, изнете су оптужбе на рачун читаве емигрантске Владе, а нарочито на рачун ђенерала Симовића, с посебним акцентом на томе да је он у земљи вршио злоупотребе. Ђенерал Симовић, реаговао је тако што је „узапцио“ све примерке *Новог Времена*, о томе Милан Грол је записао: „Зашто? Нико му од нас није дао повода да сумња у коректно држање према њему. Скривање *Н. Времена* даје само маха сумњама и интригама персонала, коме је то *Н. Време* дошло до руку пре њега.“¹¹⁹ По

¹¹⁷ Dr Milan M. Stojadinović, *Ni rat ni pakt*, Buenos Aires 1963, 399 – 400.

¹¹⁸ Uglješa Popović, *Deseti po redu: tajna vojno obaveštajna služba bivše jugoslovenske vojske od 1938. do maja 1941. godine*, Beograd 1976, 144.

¹¹⁹ M. Grol, *nav.delo*, 20.

оваквом обрасцу ђенерал Симовић, наставио је да се опходи према својим сарадницима. У својој белешци од 18. IX 1941. Милан Грол истиче поред наведеног случаја о држању ђенерала Раносовића у Риму, још и распис војног министра да у свим конзулатима и посланствима приватна писма цензурише војни изасланик, или у недостатку истог, неко друго војно лице – као поуздано. М. Грол се тим поводом запитао: „Како ту изгледају дипломатски чиновници и уопште цивилна лица?“ и потом закључио да су сви инциденти произишавали, не из рђавих навика, као што је до тада претпостављао, већ из „[...] неизлечивих, мемљивих касарнских нарави“ говорећи да је министар Божић Марковић на то упозорио још у Јерусалиму када је ђенералу Симовићу саопштио да он неће тзв. „солунски режим“.¹²⁰ Слободан Јовановић записао је да се могућност пада Душана Симовића, јавила одмах након пунолетства краља Петра II у септембру месецу, када је и сам био позван у аудијенцију код краљице Марије, која му је саопштила да је Симовић „постао немогућан“. Као разлоге краљица је навела „[...] да би Симовић хтео да буде Антонеску, и да се због тога краљ Петар осећа врло несрећан, и често долази код ње да плаче.“¹²¹ Заиста, може се само наслути како се готово турско држање пучиста према монарху, одражавало на њега самог. Сама личност краља Петра, обележена је занемаривањем и запостављањем од стране намесничког режима, да би га по свргавању истог, завереници без питања прогласили пунолетним и превремено поставили на престо. Сам краљ професору Јовановићу о узроку нерасположења према председнику Владе није рекао ништа одређено. Тадашњи чланови Владе били су сагласни да се у датом моменту не сме отворити криза Владе. Убрзо министар Двора обавестио је Слободана Јовановића да је цела ствар одложена. Слободан Јовановић скренуо је пажњу ђенералу Симовићу на његов уздрмани положај и напоменуо да се према краљу држи коректније. Председник Министарског савета не само да се није обазирао на ово упозорење, већ је сматрао своје држање према краљу врло коректним. Осим немилости Двора, фактор расцепа у Влади био је сукоб ђенерала Симовића са министрима Момчилом Нинчићем и Миланом Гролом. Ђенерал Симовић жалио се да Момчило Нинчић увлачи Двор у политику, док је њега министар иностраних послова оптуживао да хоће да га уклони из састава Владе на захтев Хрвата.¹²²

¹²⁰ *Isto*, 24 – 25.

¹²¹ Слободан Јовановић у емиграцији, *Записи о проблемима и људима*, Београд 1993, 155.

¹²² *Isto*, 156 .

Осим тога, Слободан Јовановић тврди да своје претензије на министарство иностраних послова председник Владе „није много ни крио“. Ако свим функцијама ђенерала Симовића додамо још и ово министарство, врло је тешко не посумњати да га нису красиле својеврсне диктаторске склоности. Будући да би онда у својој личности сконцентрисао све кључне полуге власти и могао безмало сам да руководи курсем југословенске политике, притом изоловајући Круну, истиснувши је из политичког живота и њен значај фактички свести на формалан, ограничавајући заузимањем водећих ресора потенцијално маневарски простор монарха или онога ко га саветује. Сукоб између ђенерала Душана Симовића и Момчила Нинчића, попримио је и карактер српско – хрватског спора, по питању покоља српског народа у такозваној „Независној Држави Хрватској“. „Кавгу Нинчић није започео први; али, кад му се учинило да се Симовић удружио са Хрватима против њега, он је у својој одбрани брзо прешао у противнапад. Да ли је, и шта предузимао у Двору против Симовића, није ми познато, али у министарским седницама он се све више истицао у одбрани српских интереса, нарочито у препиркама поводом покоља Срба у Босни, као да је хтео набацити на Симовића сумњу да он не води довољно рачуна о српским интересима, и да управо отуда и потиче сукоб између њих двојице.“¹²³ Своје тенденције за пружање концесија Хрватима у Влади, ђенерал Симовић испољио је и приликом дискусије о депешама из Цариграда односно броја страдалих Срба у Хрватској и Босни, који је достигао 300.000 убијених, што је подстакло ђенерала Симовића да изусти опаску: „Ко је бројао?“¹²⁴ Овај гест, може се сматрати и као демонстрација вођења пројугословенске политике, у хармонији са гледиштима хрватских министара и британског домаћина. Што се тиче стављања министарства иностраних послова под сопствену контролу, ђенерал Симовић позвао је у Лондон југословенског посланика у СССР – у, шефа Савеза земљорадника, Милана Гавриловића. Милан Гавриловић примио је два телеграма од Душана Симовића да дође у Лондон. Шеснаестог новембра М. Гавриловић запутио се авионом „[...] из Кујбишева преко Астрахана, Бакуа, Каспијског мора, Техерана, Каира, Лагоса и Лисабона у Лондон.“¹²⁵ У Каиру му је супруга М. Нинчића спочитала да иде у Лондон да смени њеног супруга, на шта је Гавриловић одговорио негативно, изразивши уверење да ће се истим путем ускоро вратити назад у СССР.

¹²³ Исто, 157.

¹²⁴ М. Grol, *nav.delo*, 35.

¹²⁵ Милан Гавриловић, *Народни пут*, Нови Сад 2015, 458.

Одмах при доласку у Лондон, Гавриловић је образложио министру иностраних послова да су гласине о његовом преузимању тога ресора беспредметне, потом се јавио председнику Владе и упитао га који је разлог што га је позвао, на шта је уследио одговор: „Звао сам вас да примите Министарство спољних послова. С оном старом будалом не могу више да радим.“¹²⁶ Понуђену функцију, Милан Гавриловић није прихватио с образложењем да на тај важан ресор имају право две старије странке (радикална и демократска), а затим и што није желео да се на његовој личности разбије концентрациона Влада.¹²⁶ Овим потезом, ђенерал Симовић желео је да уклони Момчила Нинчића и истовремено стави овај ресор под свој надзор. Да ли су му за мере које је предузимао долазиле инструкције од неког политичког фактора изван југословенског круга, или је све радио по сопственој иницијативи, немогуће је установити. Сигурно је међутим, да је армијски ђенерал Душан Симовић пре показивао одсуство инвентивности при решавању проблема, него способност да се служи довитљивошћу при политичким маневрима. Чињеница да је Милан Гавриловић испрва у очима британског покровитеља југословенске Владе важио као личност која је пријатељ њихове Империје, можда може додатно расветлити његово позивање у Лондон.

О узроку сукоба између Милана Грола и Душана Симовића, професор Јовановић је записао: „С Гролом Симовић није започињао кавгу, него се кавга изродила сама од себе. И Грол и Симовић имали су исту особину да се мешају у туђе послове, и да често од малих ствари праве велика питања. Грол се уз то лако љутио, и у љутњи није много пазио ни шта каже, ни пред киме каже. Што је најгоре, он је у љутњи стварао своје мишљење о људима и, наравно, то је мишљење морало бити рђаво. После једног низа и малих и великих сукоба са Симовићем, Грол је добио о њему тако рђаво мишљење, да је све недаће и тешкоће Владе стављао њему у рачун. Он више није могао очима да га гледа.“¹²⁷ Један од инцидената који се може подвести под „мешање у туђе послове“ тицао се намере председника Владе да мобилише све мушкарце до 40 година старости, циљајући првенствено на особље посланстава, држећи се закона да је у посланству поред посланика неопходан само још и један секретар и писар. Министри Грол и Нинчић протестовали су. Први је навео да је питање мобилизације ствар целе Владе, не

¹²⁶ Исто, 459.

¹²⁷ Слободан Јовановић у емиграцији, нав.дело, 157.

једног министра, док је потоњи поентирао да је на делу дезорганизација дипломатске службе.

Ђенерал Симовић бранио се аргументима да их као мобилисане, министар војни може уступити посланствима на службу, с тим да ће они у униформи бити послушнији, будући подложни изласку пред војни суд. Министар Грол окарактерисао је предложене мере као тенденцију за свеопштом милитаризацијом и подређивањем свега власти ђенерала Симовића и Илића, што је за њега представљало: „Фашизам, и то без идеје, и у цокулама.“¹²⁸ У међувремену, у децембру, јавили су се поново знаци нерасположења Двора према председнику Министарског савета. Краљ је одржао један политички говор о југословенским проблемима, на ручку комитета за одбрану 17. децембра 1941. године, чија се садржина могла тумачити као одрицање заслуга ђенералу Симовићу. Говорећи о преврату, млади суверен је нагласио: „Задатак збацивања оних коју су хтели да их заведу, припао је целом мом народу; његово остварење су преузели они који су увек први водили, генерација једва старија од мене самог, млађи официри југословенске војске. Узвишени карактер њихових мотива најбоље се показао у чињеници да су тог судбоносног 27. марта када су једном задовољили себе као обазриве чуваре своје земље, одмах предали владавину политичким представницима целог југословенског народа и вишим војним командантима.“¹²⁹ Краљево потенцирање заслуга млађих официра било је у ствари стављање до знања да „[...] не признаје Симовићу онај више или мање диктаторски положај који обично вођу једног успелог преврата припада.“¹³⁰ Својим опхођењем поред Момчила Нинчића и Милана Грола, ђенерал Симовић од себе је одстранио и др Срђана Будисављевића, који му никада није опростио што га је при реконструкцији Владе 21. августа без питања сменио са положаја министра унутрашњих послова и преузео његов ресор, али затим и професора Слободана Јовановића. Разлог за то била је одлука председника Владе да се престане са објављивањем материјала о покољима над Србима у НДХ.¹³¹ Још раније, у октобру 1941. године, председник Владе је у два маха учинио сличне уступке хрватским министрима. Једно писмо, владиног делегата са Средњег истока, Јована Ђоновича у коме је било специјално наглашено од аутора да се не показује Хрватима, председник им је ипак дао на увид, да би истог месеца забранио да се у билтену штампају изјаве

¹²⁸ М. Grol, *nav. дело*, 33.

¹²⁹ Живот једног краља, *нав. дело*, 167.

¹³⁰ С. Јовановић, *нав. дело*, 156.

¹³¹ *Исто*, 158.

хрватских исељеничких гласила из Америке у којима се писало о републици и против династије Карађорђевића.¹³² Најзад, у циљу придобијања српских министара, ђенерал Симовић је намеравао да објави у енглеској штампи један мемоар Православне цркве о покољима над Србима и тиме против себе окренуо и Хрвате.¹³³ Али и поред толико незадовољника политиком председника Владе, он је сам убрзао свој пад. Оптужио је код краља, Милана Грола да је републиканац, додавши да му је син „познати комунист“. Исте оптужбе изнео је на рачун краљевих ађутаната пуковника Ракића – да је црнорукац и републиканац, мајора Рожђаловског такође да је републиканац, што је важило и за мајора Вохоску, осим што је он окатегорисан и као пијаница.¹³⁴ Овим је онемогућена медијација Милана Гавриловића и Слободана Јовановића који су као посредници између Симовића и Грола желели да предупредe кризу Владе у датом тренутку. Обележивши код краља министра Грола још и као човека који је преко чиновника у Лисабону у вези са Хитлером, а притом не желећи да открије извор овакве информације, председник је онемогућио себи било какву будућу сарадњу са колегама министрима.¹³⁵ Праскајући да једино он држи југословенску политичку линију, ђенерал Симовић констатовао је да би његово уклањање с власти значило, ни мање ни више него – крај Југославије! Претећи успут да се неће добровољно уклонити, да у свом револверу има још метака, и што је круцијално – да војска на Средњем истоку **неће признати ниједну владу у којој не би видела њега**.¹³⁶ Ако имамо на уму мишљење М. Гавриловића да је у Владу састављену 27. марта ђенерал Симовић ушао као „јемство“ завереницима, онда би његово уклањање заиста значило лишавање војске њеног удела у власти.¹³⁷ Оставку Њ.В. Краљу Петру II поднели су Јован Бањанин, др Милан Гавриловић, Слободан Јовановић, др Момчило Нинчић и Милан Грол 9. I 1941. године.¹³⁸ Као разлог оставке, истакнута је немогућност ђенерала Симовића да врши координацију унутар концентрационе Владе, што се управо највише и очекивало од њега, као неполитичке и нестраначке личности. Ђенерал Душан Симовић лично, не само да није желео да поднесе оставку, већ је сматрао да је поднета оставка наведених министара неуставна, будући да је поднета непосредно краљу.

¹³² М. Grol, *nav. delo*, 40, 46.

¹³³ С. Јовановић, *нав. дело*, 159.

¹³⁴ М. Grol, *nav. delo*, 91 – 92.

¹³⁵ М. Гавриловић, *нав. дело*, 461 – 462 .

¹³⁶ С. Јовановић, *нав. дело*, 159 – 160.

¹³⁷ М. Гавриловић, *нав. дело*, 189 – 190.

¹³⁸ *Jugoslavenske vlade u izbjeglištvu 1941 – 1943*, 269.

Предзнак за реакцију војске јесте понашање шефа Војног кабинета председника Министарског савета: „Бен. Раносовић га је гурао на то да је он револуционарни председник, да има поверење народа, да га ни Краљ не може сменити. Саветовао му је да настави да ради као да је председник, да издаје и даље наређења.“¹³⁹ Заједничка одлика војске јесте црпљење легитимитета из тзв. револуционарног преврата 27. марта. Идентично преврату 1903. године, када су завереници сматрали да им династија Карађорђевића дугује своју наклоност или чак послушност зато што су је они „довели“ на власт, тако су и у новим околностима пучисти двадесетседмомартовци сматрали да су они једини заслужни за промену политичког курса Краљевине Југославије, истичући да им политичари дугују своје животе, јер су их они извели из земље, док су својим наметљивим присуством у политици, краљу стављали до знања да су они гарант његовог превременог ступања на престо.

Нова Влада, која је на међународну дипломатску позорницу ступила 11. јануара 1942. задржала је концентрациони карактер и готово истоветни састав, карактерисала је само мала прерасподела ресора. За председника Министарског савета и Министра унутрашњих послова одређен је Јовановић В. Слободан, за Министра војске и Министра морнарице и ваздухопловства ђенералштабни бригадни ђенерал Михаиловић М. Драгољуб, др Милан Гавриловић до тада Министар без портфеља, постао је Министар правде. Заступник Министра војске и Министра морнарице и ваздухопловства постао је Слободан Јовановић, а заступник Министра просвете Милан Грол.¹⁴⁰ Сва упирања нове Владе у војном сегменту, биће усмерена ка систематском развлашћивању ђенерала Симовића тј. реорганизацији структуре кадрова у војсци на Блиском и Средњем истоку. Уклањање Душана Симовића с кључних политичких позиција морале су по инерцији пратити адекватне мере у војсци. Стара структура у војсци није могла упоредо истрајавати са принципима нове Владе. Одлукама од 14. јануара укинута је Министарство морнарице и ваздухопловства и васпостављено јединствено Министарство војске, морнарице и ваздухопловства, такође је укинута звање Помоћника Врховног команданта.¹⁴¹ Сам ђенерал Симовић у својим мемоарима (чију нам садржину износи др Богдан Кризман) наводи да је при опроштајној аудијенцији код краља, као и приликом примопредаје власти новом председнику Владе, изразио жељу да остане Помоћник Врховног команданта, а да ђенерал Илић врши

¹³⁹ К. Ст. Павловић, *нав. дело*, 77.

¹⁴⁰ *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, London, 16 januara 1942 god, Broj 4, 2.

¹⁴¹ *Isto*, 2.

дужност начелника штаба Врховне команде.¹⁴² Немирење са доспевањем у нови – подређени положај, одлика је кадрова на дужностима на Средњем и Блиском истоку. Пучистички кадрови, који су се истакли као виновници преврата, сматрали су себе незаобилазним политичким чиниоцима, чије време тек долази, овакав став добио је подршку изван југословенских редова. На удару промена нашли су се углавном припадници „старије групе пучиста“. Ту квалификацију само делом одређује старосна или старешинска припадност одређених лица, будући да су у групу „старијих“ официра могли спадати и годинама и чином млађи официри, ако су истоветно својим старијим саборцима видели интересе војске. Исто важи и за групу тзв. „млађих пучиста“. За шефа Војног кабинета постављен је мајор Живан Кнежевић, до тада на дужности команданта гардијског батаљона, референт за војску Војног кабинета постао је ђенералштабни мајор Новаковић В. Павле дотадашњи начелник штаба оперативних трупа, као референт за ваздухопловство Војног кабинета одређен је ваздухопловни потпуковник војни извиђач Шкриванић А. Гавро, до тада на дужности шефа III отсека Војног кабинета и напослетку као референт за морнарицу наименован је капетан бојног брода Керн И. Иван, до тада на функцији шефа IV отсека Војног кабинета. За ордонанс официра Њ.В. Краља постављен је капетан II класе Милетић М. Глигорије, пређашњи командир I чете гардијског батаљона, док је за вршиоца дужности команданта гардијског батаљона наименован капетан I класе Гоговић Ф. Трајко, до тада на расположењу. На дужност Помоћника команданта војног депоа у Кејптауну постављен је ђенералштабни пуковник Живковић Ј. Станимир, а за шефа војне мисије при краљевском посланству у Каиру пешадијски бригадни ђенерал Мирковић Ј. Драгомир. Преведен је у резерву и пензионисан ђенералштабни бригадни ђенерал Раносовић П. Велимир и уз њега још и пешадијски потпуковник Динић С. Милоје и ђенералштабни мајор Вукотић Ј. Вукашин. Све одлуке се воде под 14. јануаром 1942. године.¹⁴³ Одлуком од 15. јануара дужности начелника Штаба Врховне команде разрешен је армијски ђенерал Илић С. Богољуб, с положаја команданта ваздухопловства ваздухопловни бригадни ђенерал Мирковић Ј. Боривоје, а постављени: за вршиоца дужности начелника штаба Врховне команде ђенералштабни потпуковник пилот ловац Лозић М. Миодраг, до тада на расположењу, за начелника оперативног одељења Штаба Врховне команде ђенералштабни потпуковник Балетић Ј. Лука, до тада на дужности команданта Школе за официре и подофицире, на место начелника обавештајног

¹⁴² *Jugoslavenske vlade u izbjeglištvu 1941 – 1943*, 39.

¹⁴³ *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, London, 16. januara 1942 god, Broj 4, 2, 4.

одељења Штаба Врховне команде ђенералштабни мајор Глигоријевић Д. Милован, до тада на служби у обавештајном одељењу Штаба Врховне команде, за начелника ваздухопловног одељења Штаба Врховне команде ваздухопловни мајор пилот ловац Станојловић Р. Бошко, на место начелника морнаричког одељења Штаба Врховне команде капетан корвете Саксида Јосип, до тада командант састава југословенских поморских снага, делегат Штаба Врховне команде при енглеској Врховној команди у Каиру постао је ђенералштабни пуковник Поповић Р. Жарко, бивши начелник обавештајног одељења, за команданта састава југословенских поморских снага одређен је поручник бојног брода I класе Митровић М. Ђорђе, до тог тренутка командант подморнице „Небојша“.¹⁴⁴ Датум под којим су извршене предочене мере реорганизације у војсци, 15. јануар 1942. године важи као датум почетка побуне дела југословенске војске ван Отаџбине, против нове Владе Слободана Јовановића, коју називамо „Каирска афера“. Стога можемо констатовати, да је падом ђенерала Симовића с власти, по мишљењу дела завереничких војних кругова нестала гаранција њиховог учешћа у политици због чега су они у наступајућем периоду реаговали непослушношћу и опструкцијом Владиних одлука. Пад владе ђенерала Душана Симовића означава прекретницу у три сегмента. У сегменту међусавезничких односа југословенске емигрантске Владе и њених британских покровитеља, односима југословенских војних и цивилних власти и што је најупечатљивије, односа у самој војсци између две клике, тзв. старијих и млађих официра. *Каирска афера* трајаће с променљивим интензитетом од 15. I до 19. X 1942. Она ће имати свој след, унутрашњу динамику и логику која тек треба да буде детаљно представљена.

Изведене промене само су убрзале ерупцију нагомиланих противречности у југословенском емигрантском апарату. Сви услови за настали поремећај, већ су постојали. Треба само јасно изложити догађаје који су сачињавали припремни процес у сваком од сегмената које је обухватала побуна. На првом месту је поларизација у војсци. Обрачун са својим млађим саборцима, старији официри започели су још крајем септембра. Што не значи да су они искључиво одговорни за сукоб, већ само да су заузимајући високе положаје у војсци били у прилици да делују у правцу у коме су желели. Син министра др Милана Гавриловића, Алекса Гавриловић, био је припадник гардијског батаљона, он у свом сведочењу које је интегрални део дневника његовог оца, преноси сцену првих видљивих знакова отвореног обрачуна у војсци.

¹⁴⁴ *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, London, 31 januara 1942 god, Broj 5, 6.

У логору гардијског батаљона Агами поред Александрије, крајем септембра 1941. године, батаљон је био постројен у квадрат, како би дужност команданта мајор Живан Кнежевић предао потпуковнику Милоју Динићу. Ову сцену Гавриловић је тумачио као израз неслагања између две групе пучиста.¹⁴⁵ Тек након свог пада с власти, Ђенерал Симовић открио је Кости Ст. Павловићу кораке које је предузео ради сузбијања утицаја друге струје у војсци: „У Јерусалиму се већ осећало да мајори мисле да су убудуће они позвани да управљају Југославијом. Симовић је покушао да се ослободи њиховог утицаја и сменио је најутицајнијег међу њима Живана Кнежевића са положаја команданта Гардијског одреда. Почео је да води борбу и против краљевих ађутаната Рожђаловског, Вохоске и Зобенице. Али су они дејствовали преко министра Двора. Најзад је Симовић отишао, и сада жаре и пале мајори. Као шеф кабинета министра војске, мајор Кнежевић, у ствари, командује нашом војском. Три брата су сада узели све под своју контролу: Радоје Двор, Живан Војску а Никола М – ство иностраних послова.“¹⁴⁶ Наводи да су браћа Кнежевићи као извор свих зала, преузели кормило државног брода, биће главна аргументација старијих официра у току побуне. Међутим, назнаке не више поларизације, већ мултиполаризације у војсци уочавамо у наводима писма Ђенерала Илића председнику Министарског савета Слободану Јовановићу од 19. јануара 1942. године, у коме тврди да је на изразито инсистирање бившег председника Владе Симовића, мајор Живан Кнежевић постављен за команданта гардијског батаљона „прескачући много старије од себе“. Истичући да је управо он у Каиру исправио ту грешку, постављајући на место команданта гардијског батаљона Милоја Динића, као најстаријег потпуковника.¹⁴⁷ Овакав поступак Ђенерала Симовића уопште није искључен, будући да се у том периоду још није распламсала борба између различитих струја у војсци, као и због потенцијалног одржавања контакта са обе стране у циљу обезбеђивања сопственог утицаја. Оваквом тумачењу кредибилност може допринети и чињеница да је основао посебно Министарство ваздухопловства и морнарице, вероватно не би ли се у наступајућем расплету нашао у погоднијој позицији у односу на своје колеге официре. Млађи официри пак, стављали су на терет тешке оптужбе својим претпостављенима: „Цела Симовићева војничка способност у изгнанству се свела на завођење и одржавање једног шпијунског и гестаповског режима у војсци. Ђенерал Симовић је почео да сумњичи и гони најчеститије официре југословенске

¹⁴⁵ Милан Гавриловић, *Лондонски дневник*, Београд 2013, 21.

¹⁴⁶ К. Ст. Павловић, *нав. дело*, 83.

¹⁴⁷ Б. С. Илић, *нав. дело*, 250.

војске у Египту. Особито млађе елементе, који су до краја извршили своју дужност према народу, али су као прави народни синови остали противни и свакој помисли на завођење диктатуре и владавине војничких клика, верни начелу: војска само у касарни и на ратишту.¹⁴⁸ У децембру 1941. донета је Уредба о оснивању Војног суда и Великог војног суда, за чије председнике су постављена два брата, ђенерали Драгомир и Боривоје Мирковић. Судови су по мишљењу, тада капетана Тодоровића, имали за циљ да „униште млађе официре“ који су били препрека диктатури. Тодоровић потенцира и да је при општењу с представницима британске политике, млађе официре у Египту и Аману, ђенерал Симовић портретисао као елементе заражене бољшевизмом, непријатељски настројене према Енглезима и одлучне да се не боре на фронту.¹⁴⁹ Командне позиције служиле су осим интриге као главно средство за обрачун са млађим официрима, хијерархијска подређеност онемогућавала их је да се одбране. Погрешили би ако бисмо тврдили да су млађи официри и сами били имуни на интригирање као средство разрачунавања и уопште лишени амбиција. Један од припадника њихове групе потпуковник Милош Банковић одређен је за војног изасланика у Цариграду, на рачун потпуковника Милана Просена, официра који није био из пучистичког миљеа. Протежирање ове врсте десило се још у септембру, тако да су саобразно својим старијим колегама у војсци, млађи официри настојали да издејствују намештења припадницима своје клике, само у домену својих могућности. Поводом овог намештења 10. септембра 1941. ђенералу Симовићу, стигао је шифровани телеграм југословенског дипломатског представника из Турске, који гласи: „Према мојим обавештењима представници енглеских и свих савезничких војних сервиса у Турској у пријатељским и врло добрим односима су са потпуковником Просеном. Стога његову смену неће примити без чуђења. Са нашег гледишта он је интеллигентан и врло способан официр. Утолико мање се овде види зашто се смењује. Не знам да ли се пре одлуке промислило и о опортунитету смене ма којег шефа сервиса у Турској? Бојим се, да ова смена, без обзира ко долази, неће много помоћи нашем послу и угледу овде. Сматрам за дужност да Вам ово саопштим строго поверљиво.“¹⁵⁰ Када имамо у виду овакав однос снага између две клике у војсци, јасно се издваја разлог солидарисања у односима цивилног фактора и припадника групе млађих завереника. Асоцијација интереса је очигледна. Политичка структура морала је имати неке трупе на које ће се

¹⁴⁸ Потпуковник Борислав Тодоровић, *Последњи рапорт*, Крагујевац 2002, 242 – 243.

¹⁴⁹ *Исто*, 243 – 244.

¹⁵⁰ АЈ, 103 – 37 – 201, 6323, Пов. Бр. 447.

ослонити и кадар који ће бити способан да отправља војне послове, док су уточиште од прогона млађи официри нашли у окриљу политичара, а са њиме и начин да поравнају рачуне са својим неистомишљеницима у војсци. Ако се тежи непристрасном сагледавању ситуације настале Указима 15. јануара, може се без опасности истаћи да су пензионисани само они официри који су најватреније заступали тезу да имају „револуционарна овлашћења“, ђенерал Раносовић, потпуковник Динић и мајор Вукотић. Остали су прекомандовани на дужности које нису могле бити интерпретиране као понижавајуће за њих. Два млађа официра, која су се сврстала на страну побуњеника добила су истакнуте положаје делегата Штаба Врховне команде при енглеској Врховној команди и начелника ваздухопловног одељења Штаба Врховне команде на предлог лично професора Јовановића.¹⁵¹ Радило се о ђенералштабном пуковнику Поповић Р. Жарку и мајору пилоту ловцу Станојловић Р. Бошку. Бригадни ђенерал Драгомир Мирковић је са места команданта оперативних трупа прекомандован за шефа војне мисије при краљевском посланству у Каиру. Ђенерал Боривоје Мирковић одређен је за Првог ађутанта Њ.В. Краља Петра II. Из овереног преписа шифроване депеше (Строго Пов.Дј.Бр 29) одаслате из Лондона 16. I 1941. сазнајемо: „Пошто ће бити потребно да дођете на дужност Првог ађутанта Њ. В. Краља предајте дужност команданта ваздухопловства новом одређеном Начелнику ваздухопловног одељења мајору Станојловићу. Известите о извршењу.“¹⁵² Ђенерал Мирковић оглушио се о овај позив и тек након тога, 27. јануара 1942. разрешен је ове дужности.¹⁵³ Ђенерал Богољуб С. Илић одбио је да изврши примопредају дужности начелника Штаба Врховне команде потпуковнику Миодрагу Лозићу, под разним изговорима. Отворено полемишући с председником Министарског савета, тежећи да промени његову одлуку. Ставку по ставку, ђенерал Илић је у писму од 19. јануара критиковао сваку прекоманду, смењеног и наменованог официра појединачно. Суштина је била да је нови распоред увреда за војску, на челу које морају стајати најiskusније и најстарије старешине, да њен број не може бити мерило за постављање лица сразмерно нижег чина на одговорне функције, као и да су дотадашње старешине својим познанствима потпуно уврежене с британским војним органима, те да би у случају њиховог уклањања био обустављен користан рад за војску, који нико сем њих не би могао отправљати. Доза интриге свакако није изостала ни у овом писму. Ђенерал Илић означио је потпуковника Лозића као човека који је

¹⁵¹ С. Јовановић, *нав. дело*, 163.

¹⁵² Yugoslavian air force, Cairo, 1941 – 1942, Box 3, Folder 20, Hoover Institution Archives.

¹⁵³ *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, London, 31 januara 1942 god, Broj 5, 6.

присвојио државни новац пренет из Никшића, као официра који ни по чину ни по спреми не одговара положају начелника штаба Врховне команде и међу својим друговима не ужива добар углед. Индиректно спочитавајући професору Јовановићу као цивилу, право да се бави војним пословима и алудирајући на утицај млађих официра на њега, ђенерал Илић у писму примећује: „Претседник Краљевске владе није се до сада бавио војним питањима и не познаје добро ни све официре ни односе у војсци. Према томе Претседнику владе неко је сугерирао наређени распоред. Господа официри који су сада у војном кабинету претседника владе неколико година већ су ван земље и изгубили су у извесној мери тесан контакт са војском, али они и поред тога, верујем, не би предложили овакав распоред. Једини који би нешто могао о томе рећи био би мајор г. Живан Кнежевић.“¹⁵⁴ Настављајући у истом тону, уверавао је професора Јовановића да су југословенски посланик у Каиру, Милоје Смиљанић и млађи официри у интересној спреси и да је посланство главно легло свих интрига. Поред израза пријатељства и наклоности према новом председнику Владе лично, у закључку ђенерал Илић је нагласио да ће у случају да предузете мере остану на снази, команду предати одмах и тако са себе скинути сваку одговорност за даљу реакцију у војсци.¹⁵⁵ Међутим, већ 25. јануара уследило је ново обраћање ђенерала Илића председнику Владе. Стару аргументацију, употпунила је и инсинуација да се млади кадрови неће задовољити само протеривањем старијих војних лица, већ и свих старијих чланова емигрантске структуре, те да убрзо следи и његов пад. Изразивши сумњу у веродостојност професорових депеша, писмо је завршио најлепшим изразима пријатељства.¹⁵⁶ Сам професор Јовановић природу полемике са ђенералом Илићем, окарактерисао је речима: „Илић који је имао те указе да изврши, одуговлачио је ствар читав месец дана; чак се изговарао на то да наредбе које добија под мојим потписом не долазе доиста од мене. Због тог очигледног саботирања он је стављен у пензију. Али тада се дешава ово: Илић се тобоже решава да преда дужност Лозићу; али пре него што је то стигао да учини, јавља се одједанпут Мирковић који, сасвим самовласно, преузима команду над нашим трупима, тако рећи, Лозићу испред носа.“¹⁵⁷ Убрзо се Слободану Јовановићу обратио писмом и ђенерал Боривоје Мирковић, тежећи да преиначи донесене одлуке и поколеба старог професора, горко ламентирајући над својом судбином: „Не кукам над својим

¹⁵⁴ Б. С. Илић, *нав. дело*, 250 – 252.

¹⁵⁵ *Исто*, 253 – 255.

¹⁵⁶ *Исто*, 256 – 258.

¹⁵⁷ С. Јовановић, *нав. дело*, 162 – 163.

гробом. Мој живот не припада мени. Он припада једино нашем младом Краљу и нашем несретном народу! Ја не тражим ни поштовање. Тражим само праведан поступак, јер моја је цела личност била ангажована само у борби за правду и за прави народни морал.¹⁵⁸ Ђенерал је као своје грехове само истицао то што је наводно незаконито издејствовао да се мајору Живану Кнежевићу призна ђенералштабна струка и што је његовог брата Радоја Кнежевића, под утицајем Душана Симовића поставио за министра Двора. Из овога се може стећи утисак да ђенерал Мирковић није имао моралне дилеме при кршењу одређених прописа, ако је то било у његовом интересу, док постављање министара није спадало у његову ингеренцију. Ови наводи само манифестују представу ђенерала Мирковића о опсегу његових револуционарних овлашћења. Оптуживајући отворено мајора Кнежевића да је у Никшићу послао три официра из гардијског батаљона да га убију, молио је професора Јовановића да спасе државу од браће Кнежевић и њихових тзв. гнусних, безграничних, фамилијарних и болесних амбиција, истичући да ће у првом реду, ђенерал Драгољуб Михаиловић, слушати њега и пуковника Жарка Поповића као своје пријатеље.¹⁵⁹ Оптужбе за покушај убиства, јавиле су се тек по спорној реорганизацији у војсци. Морамо се запитати како то да оне нису биле актуелне од тренутка напуштања земље и зашто по том питању није спроведена истрага? Што се тиче контакта са ђенералом Михаиловићем, и у том сегменту побуњеници су желели да истакну своју незамењивост. Пре детаљног упуштања у даљи ток *Каурске афере*, ваљало би представити дотадашње резултате војних залагања на формирању војске у иностранству: организацију њених формација, бројно стање, учешће у ратним дејствима и оспособљавање, начине издржавања и снабдевања и морално стање.

Шеф Војног кабинета Владе, мајор Живан Кнежевић у свом реферату од 23. II 1942. године изнео је бројно стање оружане силе у избеглиштву, разврстане по одсецима и родовима. Род војске садржао је гардијски батаљон у логору Агами, надомак Александрије. Чинило га је укупно 505 људи (47 официра, 44 подофицира, 84 каплара, 25 музиканата и 305 редова). Заједно са припадницима који у том тренутку нису били присутни на простору Блиског и Средњег истока, војска је достигала број 581. Морнарицу је чинила подморница „Небојша“ са торпиљаркама „Дурмитор“ и „Кајмакчалан“ уз радио – телеграфски курс у логору Агами. Снага морнарице износила

¹⁵⁸ Б. С. Илић, *нав. дело*, 259 – 260.

¹⁵⁹ *Исто*, 260 – 262.

је укупно 105 припадника (24 официра, 70 подофицира, 2 чиновника, 9 морнара). Бројно стање авијације износило је укупно 291 (128 официра, 103 подофицира, 63 редова). Свеукупно војска ван Отаџбине је имала 1072 припадника.¹⁶⁰ Из записника са седнице Министарског савета одржане 25. септембра 1941. сазнајемо да је ваздухопловство подељено на три ескадриле (ловачку, бомбардерску и хидроавионску).¹⁶¹ Формална подела, није по аутоматизму значила и стварно постојање три ескадриле. Авиони (углавном бомбардери и летелице цивилног ваздухопловства) који су успели да изврше прелет на тле британске ратне територије, заједно са делом летачког људства, као што је претходно објашњено предати су британским војним властима за њихове потребе прелета преко Африке. Наређење за предају ефектива, није послушао поручник бојног брода Владета Петровић. Он је игнорисао налоге добијене од својих претпостављених у мају 1941. Хидроавионска јединица уврштена је у Састав југословенских поморских снага са центром у Александрији где су се налазиле подморница „Небојша“ и моторне торпиљарке „Кајмакчалан“ и „Дурмитор“, од тог тренутка сви расположиви хидроавиони организовани су као „Група хидроплана“, под командом поручника бојног брода Владете Петровића. Јединица поручника Петровића у овом периоду била је једина југословенска јединица која је пружила свој допринос у рату. Од британских надлежних војних органа, авиони Do – 22 „Групе хидроплана“ оцењени су као погодни за противподморничку борбу. Задатак противподморничког патролирања и извиђања акваторијума око александријске луке отпочео је 7. маја 1941. када су у систем дежурства у луци уведена и два Дорнијера. Припадници ове југословенске јединице, боравили су у Абукиру, официри у хотелу „Нелсон“, а подофицири у хотелу „Компас“. У Абукиру су команданту Владети Петровићу надлежни британски органи (103 *Maintenance Unit*) предали један аутобус, два камиона, једну покретну радионицу и један путнички аутомобил, материјал југословенске војске који је са аеродрома у Скопљу, пребачен у Солун, а одатле даље у Египат.¹⁶² Група хидроплана је претпотчињена копненом ваздухопловству тј. Ваздухопловној ескадри и преименована у 2. ескадрилу Ваздухопловне ескадре почетком јуна 1941. године.¹⁶³

¹⁶⁰ *Jugoslavenske vlade u izbjeglištvu 1941 – 1943*, 43.

¹⁶¹ *Записници са седница Министарског савета Краљевине Југославије 1941 – 1945*, 51.

¹⁶² Dr Bojan Dimitrijević, Milan Micevski, Predrag Miladinović, *nav.delo*, 222 – 223.

¹⁶³ *Isto*, 224.

Јануара 1942. Команда ваздухопловства имала је у плану да формира по једну ловачку, извиђачку и бомбардерску ваздухопловну групу. Сваку од ових група требале су чинити по две ескадриле, са по осам авиона. По овом плану 2. ескадрила требала је само променити своје име у извиђачку групу, без прекида ратних дејстава. Из ескадриле која је у међувремену нарасла на 92 припадника, изузето је 31. јануара 25 подофицира, каплара и редова за попуну 3. бомбардерске ескадриле. Последњи ратни лет ескадриле датирамо 22. априла 1942. године. Наредног дана ескадрила је расформирана, а преосталих пет До – 22 расходовано. До тог дана извршено је 737 борбених задатака, са око 1.710 часова лета, укључујући и 193 лета друге намене у трајању око 70 часова. *Каирска афера*, јесте разлог зашто је ова ескадрила престала давати свој допринос у ратним дејствима, њен командант подржао је ђенералску опцију у новонасталим превирањима.¹⁶⁴

Састав југословенских поморских снага био је још скоро две године сведен на капацитете којима је располагао од доласка у иностранство. Људство морнарице није заобишао метеж официрске побуне и раздора међу припадницима војске, али чини се ипак да је њима флота била погођена у много мањој мери него ваздухопловство. Бројно стање припадника флоте у одређеним временским размацима може нам дати увид у то, колико је нова ситуација утицала на осипање јединица. Нашавши се у новој средини, припадници морнарице били су суочени с недостатком елементарних средстава за даљи рад. Чланови посада жалили су се краљу Петру на недостатак резервних делова за бродовље, још пре него што је напустио простор Средњег истока 1941. године.¹⁶⁵ Ђенерал Богољуб Илић упутио је 5. XI 1941. из Каира Команданту састава југословенских поморских снага депешу следеће садржине: „Одобрава се израда и ношење шињела енглеског кроја. У предлогу за измену Уредбе о одећи морнарице унети и предлог за измену кроја шињела.“¹⁶⁶ Према списку људства краљевске подморнице „Небојша“ по чину и класама, на њој се укотвљеној у Александрији 28. II 1942. налазило 35 лица.¹⁶⁷

¹⁶⁴ *Isto*, 229 – 231.

¹⁶⁵ Живот једног краља, *нав. дело*, 141.

¹⁶⁶ VA, AEU, kut. 90, fas. 5, dok. 13.

¹⁶⁷ 1. наред. водн. III класе електричарске гране Ракић В. Милош 2. наредник I класе артилериске гране Кукољ С. Марко 3. торпедне гране Пергл Н. Антон 4. машинске гране Бједов М. Љубомир 5. наредник II класе електричарске гране Кошир Л. Симеон 6. артилериске гране Јавор С. Ненад 7. дисц админ. гране Попара Н. Ђуро 8. кухарске гране Баричевић П. Лука 9. машинске гране Савовић М. Нико 10. артилериске гране Смолчић Н. Миле 11. =II= Вокић О. Добросав 12. торпедне гране Кнежевић Н. Лазар

Бројно стање краљевске подморнице „Небојша“ на дан 1. маја 1942. износило је укупно 44 лица, два су била у „расходу“. Што се тиче опреме и убојне моћи, подморница је располагала са четири пушке, два топа, једним митраљезом, два пушкомитраљеза, четири пиштоља и три сигнална пиштоља.¹⁶⁸

Почетком 1942. године изгледало је као да ће терет издржавања и снабдевања војске постепено у потпуности прећи у надлежност британског савезника. Из Каира је 7. I 1942. ђенерал Илић послао шифровани телеграм за министарство финансија, који је садржао обавештење да је од Енглеза примљено за месец јануар, на рачун издржавања војске 22. 940, а морнарице 3.000 палестинских фунти.¹⁶⁹ Новопостављени начелник штаба Врховне команде, потпуковник Миодраг Лозић, такође је шифрованим телеграмом из Каира 10. III 1942. известио да је за месец март примио од Енглеза за војску 24.000, а за морнарицу 3.000 овога пута египатских фунти.¹⁷⁰ Очекивања ове врсте уопште нису била без основа, будући да је кредитирање војске енглеским финансијама било у току још од месеца јуна 1941. године, као разлог за то Милан Грол је крајем септембра у своме дневнику записао: „До данас, за ова три месеца, исплаћивали су Енглези. Они кроз то питање гурају у комуњу средства. Гребу око питања злата, у које не смемо дирнути.“¹⁷¹

На морално стање у коме су припадници оружане силе у егзилу проводили своје дане, поред неосвећеног војничког пораза и борављења у доколици, несразмерно другачије температурне разлике у поређењу са Југославијом, утицало је и зрачење средине која је обиловала сваковрсним искушењима. Још 8. новембра 1941. ђенерал Илић у своме писму ђенералу Душану Симовићу као тешкоће навео је: „Иначе овде опет почела врућина 39 степени и алерти. Авиона за нас још нема, а и батаљон не добија потпуно

13. телеграфске гране Мајник У. Јанко 14. торпедне гране Вукадиновић З. Раде 15. електричарске гране Чемаловић А. Алија 16. машинске гране Радаковић П. Милован 17. телеграфске гране Петровић В. Слободан 18. поднаредник I класе телегра. гране Марушић П. Казимир 19. машинске гране Алуловић П. Драгутин 20. електричарске гране Миленковић В. Миленко 21. артилериске гране Швенк В. Ладислав 22. машинске гране Спасојевић Т. Петар 23. артилериске гране Бартол Ј. Славко 24. санитарске гране Ристић М. Јован 25. поднаредник II класе Рихтаршић Ф. Жарко електричарске гране 26. артилериске гране Братишчак М. Фрањо 27. торпедне гране Петронијевић В. Миодраг 28. машинске гране Владић М. Иван 29. поднаредник II класе машинске гране Тојагић М. Раде 30. торпедне гране Ковачевић Р. Саво 31. артилериске гране Ругаљ Д. Никола 32. резерв. поднаред. II кл. Триповић В. Владимир 33. каплар пал. гране Стојановић Д. Тошо 34. =II= Мијовић В. Андрија 35. =II= Ђатовић М. Расим (VA, AEV, kut. 91/2, fas. 10, dok. 3).

¹⁶⁸ VA, AEV, kut. 91/2, 5/10 – 1.

¹⁶⁹ AJ, 103 – 37 – 202, 81.

¹⁷⁰ AJ, 103 – 37 – 202.

¹⁷¹ M. Grol, *nav.delo*, 30.

наоружање. Имам и доста посла и доста незгода. Људи беспослени па раде и оне ствари које иначе не би никад учинили. Твој протеже Родољуб Миловановић не ваља две паре. Он је крив за смрт наредника пилота Саве Вујовића. Тукао се по кафанама у Александрији.¹⁷² Непосредно пре избијања *Каирске афере* као катализатор за потоња дешавања пуковник Миодраг К. Ракић истакао је: „Фунте и нерад били су један од главних штетних утицаја у припреми ситуације која је доцније настала. Официри а нарочито ваздухопловци имали су две ствари које дотле нису имали: доста пара и сувише времена, које су, са малим изузетком, проводили у нераду и проводу. Оваква ситуација била је врло погодна, да се ови људи иначе махом слабога војничког духа искористе за прљаве ствари какве су чинили доцније.“¹⁷³

Опструкцију ђенерала Илића да преда дужност, поспешео је и Владин избор новог вршиоца дужности Начелника штаба Врховне команде. Миодраг К. Ракић обележио је потпуковника Лозића као најнеподеснији могући избор за тако високу дужност у датом тренутку. Лозић је сматран човеком „посне главе“, недовољног војничког образовања и особом без ауторитета међу официрима, нарочито ваздухопловцима – међу којима се за њега није могла чути ниједна лепа реч. Његов избор, незадовољницима Указима од 15. јануара дошао је као поручен. Својим држањем у јануару и фебруару 1942. године потпуковник Лозић је више одмагао себи и општој ствари, неголи побуњени кадрови. Наиме, он је све телеграме и писма која су му била упућена од Владе из Лондона показивао ђенералу Боривоју Мирковићу, сматрајући га за свог великог пријатеља и чак тражећи од њега савет како да поступи према ђенералу Илићу, изјављујући да неће преузети дужност уколико он за то не буде дао свој пристанак.¹⁷⁴ Ђенерал Илић је предао дужност ђенералу Боривоју Мирковићу 10. фебруара 1942. одредивши га за заступника Начелника штаба Врховне команде. Из овереног преписа писма потпуковника Миодрага Лозића ђенералу Илићу од 11. фебруара сазнајемо да је под изговором да мора да заврши оцењивање официра, ђенерал Илић одбијао да преда дужност Лозићу. Доцније му пак тврдећи да су донети Укази штетни за војску, да се морају променити и да по том питању чека одлуку из Лондона. Изговарајући се потом да депеше из Лондона нису веродостојне, желео је да му се наређења доставе писменим путем или преко енглеске Врховне команде. Игноришући у први мах и писмене наредбе, ђенерал Илић позвао је у Врховну команду потпуковника Лозића после

¹⁷² Б. С. Илић, *нав. дело*, 239.

¹⁷³ Kairska afeta, 1942, 1943, Purić Božidar Papers, Box 7, Folder 17, Hoover Institution Archives, page 4.

¹⁷⁴ *Isto*, 5 – 6.

извесног времена и саопштио му да ће му дужност предати највероватније до 16. фебруара. Истог дана, у размаку од сат времена након разговора са Лозићем (10. фебруара око 11 часова) ђенерал Илић издао је наредбу којом је за свог заступника одредио команданта ваздухопловства ђенерала Мирковића, који је пак издао наредбу која је краљеве Указе од 15. јануара ставила ван снаге.¹⁷⁵ Ђенерал Мирковић илегално је преузео штаб Врховне команде, по мишљењу пуковника Ракића, водећи се истом тактиком као и ђенерал Илић, а то је пре свега добијање у времену и обезбеђивање подршке британског домаћина и југословенских трупа за своје замисли. Тешко је замисливо да би се самовласно преузимање штаба једне савезничке Врховне команде, на једној ратној територији, могло спровести без знања и/или одобрења фактичког господара тога простора. Савременицима су од раније биле познате везе ђенерала Мирковића са људима из британске Врховне команде (пуковником Черстоном, мајором Меплбеком, капетенима Сајерсом и Хечом). Премда он те везе није искористио за наоружавање војске на Средњем истоку или помоћ герилцима у земљи, већ да преко те групе официра издејствује подршку за своје намере код енглеских војних власти. У врху енглеске политичке елите већ је постојало незадовољство смењивањем оних за које су Британци веровали да су њихови опробани пријатељи. Британски министар спољних послова Антони Идн, био је врло несклон промени председника југословенске Владе и министра војске, живо се интересујући ко може доћи на његово место.¹⁷⁶ Британски посланик на југословенском Двору поверио је М. Гавриловићу да је нову југословенску Владу енглеска Влада признала тек након два дана премишљања.¹⁷⁷ Пуковник Ракић наводи да је симултана акција групе ђенерала Мирковића и енглеске Врховне команде отпочела у фебруару, када су телеграми између Каира и Лондона почели да буду задржавани десет до петнаест дана.¹⁷⁸ Своје субверзивне намере у смеру добијања подршке југословенских трупа на терену, ђенерал је испољио још средином фебруара пославши ваздухопловног капетана Кирила Сабадоша у логор авијатичара у Аману, са већ спремљеном изјавом коју су тамошњи ваздухопловци требали да потпишу солидаришући се на тај начин с побуњеним официрима у Каиру.¹⁷⁹ Депеша Владе од 17. фебруара (В.К.Стр.Пов.Бр. 82) допринела је да пензионисањем ђенерала Мирковића пропаганда о уклањању свих заслужних личности из војске, добије неку

¹⁷⁵ Yugoslavian air force Cairo, 1941 – 1942, Box 3, Folder 20, Hoover Institution Archives, page 1.

¹⁷⁶ др Б. Чубриловић, *нав.дело*, 88.

¹⁷⁷ Милан Гавриловић, *Народни пут*, Нови Сад 2015, 462.

¹⁷⁸ Kairska afeta, 1942, 1943, Purić Božidar Papers, Box 7, Folder 17, Hoover Institution Archives, page 8.

¹⁷⁹ Н. Б. Плећаш, *нав.дело*, 71.

реалну основу која иде у корист побуњеницима. Депеша је и наређењем потпуковнику Лозићу да ако треба и оружаном силом преузме дужност, невероватно ишла на руку побуњеним официрима и њиховим енглеским покровитељима. Под паролом спречавања крвопролића, енглеска власт на терену добила је изговор да се умеша у унутрашње послове југословенске војске. Ђенерали Смит и Окинлек, у циљу онемогућавања крвопролића, затражили су 3. марта дозволу потпуковника Лозића да се гардијски батаљон упути на дужност у Тобрук. Други разлог, по пуковнику Ракићу био је: „Да се упропашћени батаљон, тада без икакве дисциплине, духа и тактичке вредности упути на фронт, уверени да ће се одмах побунити и распасти, чим људи сазнају куда се и зашто упућују. Енглезима је било јасно да наш батаљон тога момента није претстављао неку тактичку вредност, те је његово упућивање у Либију могло имати за циљ да се распадне. Ово је било потребно да би из батаљона ђенерал Мирковић имао што више присталица, па се је почело пропагирати да се батаљон упућује на кланицу. Вероватно је и ђенерал Мирковић тих дана прикупио око 100 изјава већине ваздухопловних и једног дела морнаричких официра у којима су тражили рехабилитацију ђенерала Мирковића. Требало је и батаљон, као једину нашу сувоземну јединицу, тако исто расути и ставити у службу покрета ђенерала Мирковића.“¹⁸⁰ Потпуковник Миодраг Лозић дао је свој пристанак и тиме умногоме отежао сопствене и Владине позиције. У више наврата његови поступци додатно су оптеретили Владу и његов избор за Начелника штаба Врховне команде у пракси се заиста показао као неподесан. Батаљон је био послат у Либију 4. марта, истог дана потпуковник Лозић примио је дужност. О притиску који су британски представници вршили на људство батаљона, један од његових тадашњих припадника Алекса Гавриловић, записао је: „Убрзо пошто смо стигли у пустињу, долази британски мајор Хач (Hutch) и инсистира да сваком појединцу лично, и насамо, понуди могућност да приђе Мирковићу. Само је један војник, родом из Египта, искористио ову прилику да оде својој кући. Батаљон је остао веран својој заклетви.“¹⁸¹ Пошто се припадници батаљона нису побунили, то су учинили ваздухопловци. По пријему дужности у команди ваздухопловства, потчињени су игнорисали потпуковника Лозића, говорећи да он није њихов командант, нису га војнички поздрављали и чинили друге изразе непоштовања. Начелник ваздухопловног одељења штаба Врховне команде, мајор Станојловић Бошко одбио је да извршава наређења потпуковника Лозића. Образлажући да се оваква врста непослушности у

¹⁸⁰ Kairska afera, 1942, 1943, Purić Božidar Papers, Box 7, Folder 17, Hoover Institution Archives, page 9.

¹⁸¹ М. Гавриловић, *Лондонски дневник*, Београд 2013, 23.

војсци, у Југославији кажњава стрељањем, потпуковник Миодраг Лозић тражио је од енглеских власти да ухапсе мајора Станојловића, капетана Максимовића и потпоручника Радуловића, док је са дужности сменио официра за везу са британском Врховном командом, пуковника Жарка Поповића. Захтеви ове врсте били су управо повод за енглеску интервенцију. Четвртог марта у 20 часова, у штаб Врховне команде дошао је пуковник Черстон са мајором Меплбеком. Дотични су убеђивали потпуковника Лозића да ступи у преговоре са мајором Станојловићем, на шта он никако није желео да пристане, будући да је мајор одбио да извршава његова наређења. Наредног дана, нешто после 13 часова, у штаб Врховне команде у пратњи мајора Меплбека дошли су пуковник Черстон и ђенерал Стон (командант британских трупа у Египту). Представници британске војне силе саопштили су потпуковнику Лозићу да ће присутни енглески ђенерал преузети југословенску Врховну команду, док се спор међу официрима не реши. Предајући Начелнику штаба југословенске Врховне команде наређење о преузимању штаба Врховне команде издато од ђенерала Клода Окинлека (британског главнокомандујућег на Средњем истоку). Према наређењу ђенерала Окинлека, потпуковник Лозић, са својим начелницима одељења удаљен је на трајно одсуство. Истог дана (5.марта) у 18 часова, мајор Меплбек, пуковник Черстон и ђенерал Стон дошли су да преузму Врховну команду, са собом као тумача водећи пуковника Жарка Поповића разрешеног делегата за везу са британском Врховном командом. Потпуковник Лозић, саветован од својих штабних официра, променио је одлуку о издавању наредбе о предаји дужности британском ђенералу. Видевши да неће моћи да добију сагласност нити потпуковника Лозића, нити југословенског посланика у Каиру и на легалан начин преузму штаб Врховне команде, Британци се нису поколебали, ђенерал Стон преузео је команду и наредио потпуковнику Лозићу и његовим официрима да се уклоне.¹⁸² У ствари, овим чином, британски представници само су послушали смернице пуковника Жарка Поповића за регулисање прилика у југословенској војсци на Средњем истоку, предложене ђенералу Окинлеку писмом још 5. фебруара 1942. године: „Исто тако молим Вас да примите као чињеницу да би се ред и мир у Југословенској војсци на Средњем истоку сместа повратили уклањањем са положаја само четворице официра: потпуковника г. г. Миодрага Лозића и Луке Балетића и мајора г. г. Милована Глигоријевића и Павла Новаковића. Могу вас понова уверити да се југословенска војска никада није бавила политиком, па то не чини ни

¹⁸² Kairska afera, 1942, 1943, Purić Božidar Papers, Box 7, Folder 17, Hoover Institution Archives, page 10.

сада у овим приликама за своју Земљу и за њене Савезнике.“¹⁸³ Сва кореспонденција између побуњених официра на једној страни и енглеских инстанци или југословенске Владе на другој, обилује оптужбама на рачун браће Кнежевића и њихове клике и панегирицима смењеним кадровима, толико да представљају опште место. Имајући то у виду, наводи те врсте изостаће из главног текста, будући да немају неку сазнајну вредност и оптерећују ионако фактографски пребогат наратив. Стога је цитиран само кључни део писма пуковника Поповића. Потенцирање пуковника Поповића, да се представници војске никада нису бавили политиком, може бити супротстављено чињеници да су се ђенерали Боривоје Ј. Мирковић и Богољуб С. Илић обратили краљици Марији још 13. фебруара. Садржај њиховог телеграма може се закључити из одговора Министра Двора Радоја Кнежевића: „По налогу Њеног Величанства Краљице Марије част ми саопштити Вам: Прво: да је њено Величанство Краљица примила јуче телеграм који сте јој Упутили; Друго: да војском и државним пословима управља Његово Величанство Краљ Петар II и одговорна влада [...]“.¹⁸⁴ Из приложеног јасно можемо уочити да је 5. марта уследило само оваплоћење с предумишљајем остварених намера. Југословенска краљевска Влада, споразумела се са представницима енглеске дипломатије да се из Лондона као лични краљев изасланик у Каиро пошаље један официр који није умешан у аферу и поврати ред у југословенској војсци. За ту мисију одређен је пуковник Миодраг К. Ракић. Он је са собом понео један врло оштар краљев проглас који је требао прочитати пред трупама.¹⁸⁵ Пуковник Ракић кренуо је из Лондона 20. марта, а у Каиро стигао 30. марта 1942. године у 14:30 часова. Стање које му је предочио посланик у Каиру Милоје Смиљанић, сводило се на то да: „У главном већина авиатичарских официра и један део пешадиских и морнаричких официра незадовољни су пензионисањем ђенерала г. Боривоја Мирковића и постављањем за вршиоца дужности начелника штаба Врховне Команде потпуковника г. Миодрага Лозића. Да је ђенерал г. Мирковић преко њему оданих официра прикупио писмене рапорте официра, у којима они моле рехабилитацију његову. Даље да је код присталица официра ђенерала г. Мирковића борбеност и упорност велика и да Посланик мисли да ђенерал г. Мирковић има намеру да обори Владу, па чак и да је он образује.“¹⁸⁶ Посланик је такође закључио да питање пензионисања ђенерала Илића није изазивало

¹⁸³ Yugoslavian air force Cairo, 1941 – 1942, Box 3, Folder 20, Hoover Institution Archives, page 2.

¹⁸⁴ *Isto*, Str. Pov. Br. 24.

¹⁸⁵ С. Јовановић, *нав. дело*, 164.

¹⁸⁶ Kairska afera 1942, 1943, Purić Božidar Papers, Box 7, Folder 17, page 12.

незадовољство, осим у случају њему блиских официра (пуковника Станимира Живковића, мајора Вукашина Вукотића), да је оно од већине чак примљено као позитивна мера, док пензионисање мајора Вукотића и потпуковника Милоја Динића својевремено није изазвало никакву реакцију. Међутим, после пензионисања ђенерала Мирковића, питање исправности њиховог стављања у пензију, постало је актуелно и објединило све војне елементе, код којих се из приложеног примера може запазити извесна мера мултиполаризације.

Циљ пуковника Ракића и посланика Смиљанића био је преузимање зграде Врховне команде од ђенерала Стона, извршење краљевих Указа од 15. јануара и одашиљање пензионисаних официра у Кејптаун, како би се проучила минута збивања и непристрасно спровела истрага. Официри који су остали лојални Влади, објаснили су пуковнику Ракићу да је постављење потпуковника Лозића био „адут у рукама“ ђенерала Мирковића, као и да власт у Команди само формално држе енглеске снаге, док у њој „вршљају Мирковићеви људи“. Пуковник Светозар Димитријевић, као неутрална личност одређен је од ђенерала Стона за његовог заступника у Врховној команди. Он је отправљао своју нову дужност, иако се представљао као немоћан да било шта учини, јер је ђенерал Мирковић у споразуму са Енглезима, али није напустио штаб, као што је то пре њега учинио пуковник Жупанчић Звонимир. Пуковник Франц Стропник одазвао се такође на позив ђенерала Стона и напустио редовну дужност у први мах.¹⁸⁷ Пуковник Ракић и посланик Смиљанић имали су први састанак 31. марта 1942. са британским званичним представницима, заступником државног министра сер Валтером Монктоном и његовим шефом кабинета г. Хопкинсоном. Заступник државног министра изнео је покушај потпуковника Лозића да стави забрану у „Барклејс банци“ за издржавање трупа. Краљевски посланик у Каиру рекао је да се ради о југословенском државном новцу и да је на такву меру, потпуковник Лозић имао свако право. Заступник државног министра је у циљу преношења њихових аргумената ђенералу Окинлеку на то поставио питање – какве ће се мере предузети да се отклони понижење нането ђенералу Мирковићу? Одговор је гласио да ђенералу није нането никакво понижење, већ су против њега предузете војничке мере „војничко – дисциплинског карактера“ које су производ његовог одбијања за изврши краљеве Указе и самовласног преузимања Врховне команде. Валтер Монктон питао се да ли би ђенерал Мирковић био прихваћен од југословенске Владе ако би отишао у Лондон, на шта му је пуковник Ракић

¹⁸⁷ *Isto*, 12 – 13.

одговорио да је он више пута позиван у Лондон, да се он о та наређења оглушио и стога је пензионисан. Будуће политичке поступке Владе није хтео узимати у обзир, главно је било да се ђенерал Мирковић сместа упути по налогу Владе у Кејптаун.¹⁸⁸ На следећем састанку, одмах сутрадан, Монктон је као услов да се Врховна команда преда личностима које је одредила југословенска Влада, назначио рехабилитацију ђенерала Мирковића и његово ступање у контакт са југословенском Владом, што је пуковник Ракић категорички одбио. Британски представник рекао је да ће се посаветовати са ђенералом Окинлеком око свега. Састанак одржан другог априла, одликовао се истим захтевима британске стране. С тим што је пуковнику Ракићу предочена и могућност да се лично састане са ђенералом Мирковићем, што је он одбио. Осим тога, истакнута је латентна претња да би, уколико се међу њима не би успоставио ред, југословенске трупе у Египту могле бити расформиране од ђенерала Окинлека.¹⁸⁹ Валтер Монктон захтевао је да пуковник Ракић не чита краљеву прокламацију трупама, јер је наводно била преоштра, успут тражећи пуковникове предлоге за решење кризе. Предлози су били да му се привремено преда Врховна команда, да се ђенерал Мирковић упути у Кејптаун, а побуњени авијатичари у тренажну школу у Родезији. Поновно питање да ли ђенерал Мирковић може отићи у Лондон, разгневило је пуковника Ракића и он је одвратио да што се њега тиче ђенерал може отићи где год хоће, само ако се уклони из Каира, с тим што не зна да ли ће Влада пристати на ту солуцију. Пред растанак, енглески саговорник саопштио је пуковнику да иде на пут, а да ће му његове и ђенералове формулисане предлоге писмено доставити, напомињући да жали што га ђенерал не може и лично примити, будући да је презаузет.¹⁹⁰ Заузимање британске дипломатије за ђенерала Мирковића, пуковник Ракић објаснио је сазнањем да је у југословенском окружењу ђенерал Мирковић изјавио да је енглески агент. На протест присутних да је то крупна ствар и да је он ваљда британски пријатељ, не агент – ђенерал Мирковић је одговорио енергичним бусањем у груди, повишеним гласом понављајући да је агент.¹⁹¹ Иза инсистирања да се ђенералу Мирковићу допусти долазак у Лондон, по мишљењу председника Владе Слободана Јовановића, стајала је намера да се он пред краљем лично оправда. Стари професор је забележио: „Рачунало

¹⁸⁸ *Isto*, 15 – 16.

¹⁸⁹ *Isto*, 17 – 18.

¹⁹⁰ *Isto*, 18 – 19.

¹⁹¹ *Isto*, 20.

се да би он својим личним магнетизмом зачас Краља преокренуо.“¹⁹² Гледиште читаве Владе почивало је на начелу да се не сме дозволити једној групи официра да „пркоси Краљу и Влади“.¹⁹³ Формулисани предлози сер Валтера Монктона у форми два писма стигли су 5. априла пуковнику Ракићу. У практичном погледу они нису донели ништа ново, али су манифестовали истрајност британске дипломатије на започетом политичком курсу. Прво писмо као решење кризе предлаже да пуковник Ракић привремено преузме Врховну команду на најдуже два до три месеца, потом као услов да ђенерал Мирковић отпутује из Каира, наводи да пуковник Ракић не сме обзнанити краљев проглас трупам и напослетку у погледу решавања кризе рачунало би се на залагање пуковника Ракића да организује пут ђенерала Боривоја Мирковића у Лондон и „[...] да учини све са његове стране и својим утицајем на југословенску Владу да учини да се име ђенерала Мирковића опере.“¹⁹⁴ Друго писмо се тицало обавезног удаљавања потпуковника Миодрага Лозића из Каира, не би ли се отклонила сумња побуњених кадрова да би му у једном тренутку пуковник Ракић ипак предао дужност и наређења Главнокомандујућих Монктону да се састане са ђенералом Мирковићем, поводом чега је британски дипломата позвао пуковника Ракића да му се придружи у тој посети. Настојањима ове врсте, тежило се ка успостављању симетрије између официра постављеног краљевим Указом и онога који се побунио, што би учинило да афера поприми парнични и политички, а не дисциплински карактер. Једанаестог априла, мајор Станојловић Р. Бошко, издао је проглас свим ваздухопловним јединицама, у коме је поред разлога њихове опструкције, изнео и молбе Влади, чије би услишење довело до окончања кризе. Прва је била да се краљ „ослободи клике“ која му није допуштала да слободно делује, друга да се рехабилитује ђенерал Боривоје Ј. Мирковић и постави на функцију команданта југословенских снага на Средњем истоку, трећа да се на положај шефа Војног кабинета врати ђенерал Велимир Раносовић, а смени мајор Кнежевић, четврта да Влада у будуће не доноси никакве одлуке у војном сегменту, док не консултује мишљење **Врховног војног савета, који би се требао образовати у седишту Владе**. Пета је била да им се створе услови за достављање помоћи трупам ђенерала Михаиловића у земљи. Начин на који би се ове мере могле спровести, био је само један, да се из Лондона уклоне браћа Кнежевићи.¹⁹⁵

¹⁹² С. Јовановић, *нав. дело*, 164.

¹⁹³ *Исто*, 164.

¹⁹⁴ Kairska afera, 1942, 1943, Purić Božidar Papers, Box 7, Folder 17, Hoover Institution Archives, page 22.

¹⁹⁵ Yugoslavian air force Cairo, 1941 – 1942, Box 3, Folder 20, Hoover Institution Archives, pages 1 – 2.

Командант британских трупа у Египту, ђенерал Стон, на састанку са пуковником Ракићем одржаном 17. априла 1942. саопштио је да ће ђенерал Мирковић, пуковник Поповић и мајор Станојловић напустити Каиро 19. априла и привремено се упутити у Луксор, а да ће њему југословенску Врховну команду предати 20. априла у 9 часова. Међутим, 19. априла на каирској железничкој станици, ђенерала Мирковића је у присуству енглеских капетана Сајерса и Хеча, као и мајора Меплбека, група од 30 ваздухопловаца наводно спречила да отпутује.¹⁹⁶ Истовремено у згради југословенске Врховне команде, одигравала се нешто другачија сцена: „[...] чула се нека лупа и почели су се виђати у дворишту и на степеницама зграде наоружани људи. Свлачене су сошке са пушкама из војничке собе и стављане у хол зграде, тако да су се могле видети и са улице. Доношена је муниција, наоружавани су људи, и постављена је стража. Главна личност у то време, у згради Врховне команде која се често виђала час у дворишту, час на степеништу зграде, био је пензионисани ђенералштабни мајор Вукашин Вукотић. Он је био наоружан од главе до пете, као да је имао намеру да брани штаб Брегалничке дивизије (где је за време рата био помоћник начелника штаба), од непријатељског изненадног напада.“¹⁹⁷ На питање пуковника Светозара Димитријевића као заступника ђенерала Стона (који није ни долазио у зграду југословенске Врховне команде) о чему се ради, бригадни ђенерал Драгомир Мирковић одговорио је да су заузели Врховну команду (у којој је било присутно свега неколико војника). Када је тражио да му се појасни ко је то тачно учинио, пензионисани мајор Вукотић одвратио је: „**Наша организација**“.¹⁹⁸ Наредног дана, ђенерал Стон је донео одлуку да се официри одговорни за насилно преузимање команде спроведу у интернацију. Мислећи да ће, ако се сви ваздухопловци интернирају то бити неиздржив притисак за југословенску Владу ђенерал Мирковић почео је „бесомучну пропаганду“ да се сви они интернирају. Са ваздухопловства акција се проширила на посаду подморнице „Небојша“, чији је командант поручник бојног брода I класе Митровић Ђорђе био присталица ђенерала Мирковића, затим да се спроведе гласање у остатку морнарице и гардијском батаљону.¹⁹⁹ Док су до тада побуњеници изјављивали оданост монарху, а исказивали неповерење према његовом окружењу, крајем априла наступила је нова етапа у тим односима. Почела је пропаганда и против самог краља. У овом смислу

¹⁹⁶ Kairska afeta, 1942, 1943, Purić Božidar Papers, Box 7, Folder 17, pages 43 – 45.

¹⁹⁷ *Isto*, 46.

¹⁹⁸ *Isto*, 47.

¹⁹⁹ *Isto*, 50 – 52.

истицао се поручник бојног брода I класе Владета Петровић, доскорашњи командант 2. ескадриле, изјавом: „Зашто краљ није са нама као што је Његов Отац био Солунском фронту, него по Лондону јури ?“²⁰⁰ Формулација ове врсте, неодољиво подсећа на ону која је била у употреби нешто више од двадесет година раније на Крфу и у Солуну, када су припадници „Црне руке“ имали намеру да кроз војску пусте глас да се не бори за оне који по Женеви и Паризу јуре, исто што и краљ Петар Други након две деценије.²⁰¹ Када се наводи ове врсте имају у виду, не представља изненађење што побуну у војсци краљ Петар потпуно прећуткује у својим мемоарима. Његово држање током трајања *Каирске афере*, Слободан Јовановић је окарактерисао као врло постојано, уз само једно краткотрајно клонуће духом.²⁰²

Уследило је дељење памфлета под називом „Правни положај југословенске емиграције“ чији је аутор био резервни поручник Радомир Живковић, доцент на Универзитету, правни саветник ђенерала Мирковића и некадашњи сарадник проф. Слободана Јовановића.²⁰³ Памфлет је садржао седам страница и његова агенда заснива се на томе да избегличка Влада не располаже санкцијама којима би своје одлуке спроводила у дело (полицијске и судске органе), као и да нема две најбитније компоненте суверености – територију и народ. Закључак је био да „[...] емигрантска влада нема моралног оправдања да може захтевати безусловно покорвање избеглица њеним актима.“²⁰⁴ Слободан Јовановић, ставио је акценат на оно што је произилазило из овакве аргументације, а што ни поручник Живковић није пропустио да помене, а што се истиче као поента: „Он је тврдио да је народ 27. марта дао тројници генерала, Симовићу, Илићу и Мирковићу, овлашћење да га у недостатку Народног представништва представљају, и да се стога ниједна Влада не може сматрати као народна која не ужива поверење та три војна лица.“²⁰⁵ Очевидно је аутор при састављању памфлета имао на уму професорова становишта да суверености државе нема уколико она нема територију, власт и становништво и његов став испољен током емиграције у Првом светском рату, да одласком у изгнанство формално престају постојати држава, устав и Скупштина.²⁰⁶ Правна подлога за тзв. „Писмо Србима у

²⁰⁰ *Isto*, 52 – 53.

²⁰¹ В. Казимировић, *нав. дело*, 673.

²⁰² С. Јовановић, *нав. дело*, 166 – 167.

²⁰³ *Kairska afera*, 1942, 1943, Purić Božidar Papers, Box 7, Folder 17, pages 52 – 53.

²⁰⁴ *Yugoslavian air force Cairo, 1941 – 1942*, Box 3, Folder 20, Hoover Institution Archives, page 2.

²⁰⁵ С. Јовановић, *нав. дело*, 164.

²⁰⁶ В. Казимировић, *нав. дело*, 682.

Солуну“ из јула 1916. године, имала је за циљ да обезбеди законски основ за извршавање државног удара и наименовање, нове војно – цивилне Владе, коју би – ако следимо логику предочених правних аргумената могао одредити само представник династије, као једини легитимни заступник народа у иностранству.²⁰⁷ Ово је још једна од паралела која без сумње показује, колика је била улога искуства из Великог рата.

Наређење о интернирању ђенерал Стон је издао 23. априла 1942. године. Оно је обухватало људство: групе за прелет авиона, 2. ескадриле у Абукиру, Југословенског деташмана при 117. ескадрили РАФ у Билбејсу, групе механичара у Касвериту, 1. ескадриле у Каиру, Морнаричког одреда у Сиди Бишу, посаде подморнице „Небојша“ у Александрији. На први поглед се може уочити да су наредбом обухваћене све јединице, чији је ма и један припадник учествовао у заузимању Врховне команде. Морнарички одред у Сиди Бишу, чији припадници нису учествовали у овом подухвату, уз прекршени усмени договор пуковника Ракића и ђенерала Стона, накнадно је одређен за интернацију.²⁰⁸ На људство свих јединица вршен је притисак и онемогућено им је да дођу у контакт са пуковником Ракићем. У логору 2. ескадриле, под командом поручника бојног брода Владете Петровића, били су чак постављени митраљези као предострожност ако се пуковник Ракић ипак појави. Појединим војницима и официрима интернација није била привлачна, чак је поколебала њихов непомирљив став. Неки од њих, које виши официри нису могли на силу наговорити да пристану на интернацију, проглашавани су издајницима и избацивани из трупе, да не би за собом повукли и друге.²⁰⁹ Морнарички одред био је у саставу Наставног центра у Сиди Бишу, под командом капетана Гоговић Ф. Трајка (од Владе одређеног за вршиоца дужности команданта гардијског батаљона) који није дозволио присталицама ђенерала Мирковића да уђу у логор. Зато су они врбовали припаднике одреда у свакој прилици када би се нашли изван логора, довијајући се притом на разне начине како да продру у логор и утичу на људство, што су и успели посредством Енглеза.²¹⁰ Истог дана, када је ђенерал Стон издао наређење о интернирању, 23. априла, упућен је меморандум југословенске Владе британским политичким представницима.

²⁰⁷ Исто, 690 – 699.

²⁰⁸ Kairska afera, 1942, 1943, Purić Božidar Papers, Box 7, Folder 17, pages 63 – 64.

²⁰⁹ Исто, 64 – 66.

²¹⁰ Исто, 66 – 67.

Меморандум се тичао смене Врховне команде, веза са ђенералом Михаиловићем и дотура помоћи ђенералу Михаиловићу. Смена Врховне команде критиковала се детаљно и без задршке: „Вође побуњених официра и даље се подржавају по сваку цену и са њима се сарађује, задржавајући их и даље на њиховим старим командним положајима иако су смењени и пензионисани. Батаљон веран Краљу и Влади, који је требао да остане у логору Агами да буде гаранција за ред и мир у нашој војсци у Египту, упутили су „по казни“ у Солум, где су морали истога дана да отпутују. Међутим, групу авијатичара која је требала да буде упућена у Родезију на обуку, - оставили су у Египту и они сад врше побуну. Нису хтели да удаље из Каира пензионисане и побуњене официре који су искоришћавајући свој положај вршили отворену агитацију лажним чињеницама, тако да је њихов број порастао.“²¹¹ Као решење овог питања Влада је навела мере да се команда преда краљевом специјалном изасланику пуковнику Ракићу и официрима које је краљ Указима поставио, да се похапсе сви официри који су погазили војничку заклетву и интернирају и да се убудуће не спречава извршење краљевих и Владиних наредаба. Односно веза са ђенералом Михаиловићем потенцирано је да се његове депеше Влади не достављају на време, да се притом не предају све депеше (од 128 непредато 54) и да се ђенералу Михаиловићу издају наређења без знања и сагласности југословенске Владе, на енглеском језику. Решење које је Влада предложила огледало се само у добијању радио станица, чија ће посада бити мешовито југословенско – британска. Треће спорно питање југословенско – британских односа јесте и достављање већ спремљеног материјала за помоћ ђенералу Михаиловићу. Разлог за недостављање помоћи био је, наводни недостатак авиона и подморница. Стога је Влада као решење предложила да јој се уступе четири велика авиона за југословенску посаду и једна подморница, којима би се вршио стални дотур помоћи и успостављала непосредна веза са ђенералом Михаиловићем.²¹² Укупно гледано, сваки од спорних сегмената југословенско – британских односа, чинио је основицу на којој је почивала активна југословенска политика и њено учешће у рату. Лишена њих, она је само могла претендовати на самостално деловање, тј. без утицаја на дата питања ипак као једна ратна Влада, није се могла сматрати сувереном. Односи на Средњем истоку, стављени под лупу унеколико су замаглили иступање Владе, тј. председника Министарског савета и заступника Министра војске, морнарице и ваздухопловства, професора Слободана Јовановића. Напори пуковника Ракића јесу

²¹¹ *Jugoslavenske vlade u izbjeglištvu 1941 – 1943*, 302 – 303.

²¹² *Isto*, 303.

продукт инструкција Владе, али за сагледавање непосредног упирања председника Владе на војном пољу треба ретроактивно пропратити његове поступке. Што се тиче његове намере да се војска снабде модерним наоружањем може се истаћи његова наредба да се шифровани телеграм следеће садржине достави посланству у Вашингтону: „Молим послати у Енглеску заједно са дворским аутомобилима стотину томигана и један милион метака.“²¹³ Да ли су поменути материјали били намењени војсци ван Отаџбине или снагама ђенерала Михаиловића у земљи, не можемо знати. Сигурно је да би они морали бити отпремљени на простор Средњег истока, где је приспео и краљев аутомобил, који је по Јовановићевој наредби од 6. марта морао бити предат новом начелнику штаба Врховне команде, потпуковнику Миодрагу Лозићу.²¹⁴ Британском министру спољних послова, Антонију Идну, Слободан Јовановић се обратио писмом 11. марта 1942. у коме му је скренуо пажњу на несврсисходност одашиљања батаљона краљеве гарде у Тобрук, поготово под истакнутим разлогом, наводне недисциплине која се појавила код извесних елемената те јединице: „Не може се сматрати „казном“ и тако обележити упућивање трупа на обуку и фронт. Ако постоји потреба да се и овај батаљон упутује у борбу ма и по цену да југословенска војска изгуби једини нуклеус за формирање једне велике армије од првог дана искрцавања на Балкан, онда се тај батаљон има упутити по дужности на фронт да тамо изврши један задатак пун части, а не ради примене казне. Али се ово упућивање југословенске војске на фронт може једино извршити по претходном споразуму са Краљевском Југословенском Владом.“²¹⁵ Професор Јовановић као разлоге за измештање батаљона ван ратног попришта навео је и то да батаљон није обучен за руковање модерним наоружањем, да је потребно извесно време да се он обучи, потенцирајући да се обука такве врсте може извршити само ван борбене зоне, као што налаже пракса и у британској војсци. Председник Владе, изложио је и аргумент да специфичан састав батаљона, кога чини више од две трећине Словенаца – италијанских заробљеника са либијског фронта, јесте фактор са којим би требало рачунати, јер ако би његови припадници дошли у ситуацију да буду заробљени, не би само они били осуђени на смрт од својих доскорашњих наредбодаваца, већ и њихове породице. Председник је закључио да батаљон треба спрематити за одлучујућу акцију на Балканском Полуострву.²¹⁶

²¹³ AJ, 103 – 37 – 202, Пов. В. К. Бр. 207.

²¹⁴ AJ, 103 – 37 – 202, 1088.

²¹⁵ *Jugoslavenske vlade u izbjeglištvu 1941 – 1943*, 289 – 290.

²¹⁶ *Isto*, 290.

Председник Југословенског Одбора из Италије др Иван М. Чок, обратио се писмом 16. марта 1942. године Слободану Јовановићу, изразивши своје негодовање што није обавештен о слању батаљона у Тобрук, притом жалећи се да Влада „доследно и упорно“ игнорише Југословенски Одбор, који има да врши важну националну функцију у иностранству, из ког разлога жели да код Владе свечано протестује, напомињући: „Случај са добровољцима нарочито је тежак и жалостан. Ја сам био својевремено замољен од Краљевске владе да прикупљам добровољце међу италијанским заробљеницима и у споразуму са њом претставници нашег одбора обилазили су заробљеничке логоре у Египту. Нема никакве сумње да су се Словенци и Хрвати пријавили као добровољци углавном пошто су у „Југословенском одбору из Италије“, па и мени лично, видели гаранцију да не ће бити изложени непотребним опасностима и да ће се с њима поступати како општи интереси налажу. И лично и као претседник Одбора осећам сву тежину одговорности коју сам на себе преузео. Ти су добровољци упућени на либиски фронт против обећања које им је било дато. Више сам него сигуран да сматрају мене за то одговорним; а ја нисам имао ни појма што се њима дешавало и дешава, јер мене влада, која је о томе била извештена, није по том питању обавештавала нити тражила моју сарадњу.“²¹⁷ Слободан Јовановић одговорио је председнику Југословенског Одбора писмом 17. марта, у коме је истакао да нико није имао намеру да Одбор игнорише, да ће упознати цео Министарски савет са садржином његовог писма и напослетку да је он већ ургирао код британске Владе (поменуто обраћање Идну 11. марта) посебном нотом по питању батаљона, као и да је исту ноту допунио подацима добијеним од њега.²¹⁸ Преко Министарства иностраних послова Слободан Јовановић наредио је да се шифрованим телеграмом од 26. марта, посланик у Каиру Смиљанић обавести: „Између Енглеза и Др. Чока склопљен усмени споразум да се наши добровољци Словенци из италијанске војске не могу употребити на Либиском фронту. Његова употреба у борби на другом фронту није искључена. О овоме извештен Форен Офис.“²¹⁹ Слична ситуација збила се и током Првог светског рата када је тадашњи Југословенски Одбор, забранио прикупљање поданика Аустро – Угарске за служење у српској војсци. Форин Офис је то онда тумачио нарастајућим неповерењем између Одбора и српске Владе.²²⁰ Такође 26. марта Слободан Јовановић издаје још

²¹⁷ АЈ, 103 – 7 – 63, 353.

²¹⁸ Исто.

²¹⁹ АЈ, 103 – 35 – 197.

²²⁰ Драгољуб Живојиновић, *Надмени савезник и занемарено српство: британско српски односи 1875 – 1941*, Београд 2011, 406.

једно наређење у војном домену. Наиме, подсећа тадашњег начелника штаба, потпуковника Лозића на наређење које је издао 4. марта. Да се Морнаричком одреду одмах стави на расположење способно и поуздано људство из гардијског батаљона, да се отворе артиљеријски, торпедни, сигнални, електричарски и машински курсеви у циљу стварања посаде разарача класе „Хунт“ и помоћног брода „Копажтић“. Посаде подморнице и моторних торпиљарки није требало дирати.²²¹ Ако имамо у виду тадашње стање југословенских снага, јасно је да ова наредба долази у раскорак са стварношћу. Такве наредбе ће, услед удаљености од дешавања на терену, бити одлика Владе и у будућности. Тако да ће добар део њених директива одликовати недоследности, контрадикције и уопште изостати њихово оваплоћење у било чему конкретном. Влада се као целина пак, по питању *Каирске афере*, за разлику од свих других питања, држала сложно. Чак ни хрватски министри нису кварили општи консензус. Они су ипак преферирали више да раде са српским политичарима, него са српским војницима.²²²

Интернирање побуњеног људства енглеске власти отпочеле су 30. априла 1942. године. Међутим, први на листи за интернацију, они који су заузели Врховну команду, нису били приоритет. Најпре је интернирано људство 2. ескадриле у Абукиру, које је транспортовано камионима у логор Абасија у Каиру. Ескадрила је са собом понела у интернацију сав материјал који је поседовала, изузев хидроавиона који су „остали извучени на песку поред морске обале“.²²³ Посада подморнице „Небојша“, заједно са мањим делом Морнаричког одреда такође је интернирана у исти логор где је са собом понела сав свој ратни материјал. На подморницу која се налазила у александријском пристаништу, пуковник Ракић послао је лојално људство из Морнаричког одреда. Тек онда уследила је интернација главних побуњеника из зграде Врховне команде. Официри из Врховне команде спремали су се за интернацију тако што су убрзано паковали архиву, а један њен део и уништавали. Људство одаслато у интернацију са собом је понело уз сав остали ратни материјал, чак и митраљезе демонтиране са авиона и путничке аутомобиле које је војска имала на располагању. Интернација није обухватила људство две моторне торпиљарке, услед постојаног држања команданта југословенских поморских снага и официрског кадра на бродовима. Процес интернирања је био окончан 6. маја 1942. године.

²²¹ АЈ, 103 – 35 – 197, 1584.

²²² С. Јовановић, *нав. дело*, 166.

²²³ Kairska afera, 1942, 1943, Purić Božidar Papers, Box 7, Folder 17, page 78.

Према извештају Главног официра за везу при британској Врховној команди интернирано је: официра 102 (8 пензионисаних), подофицира и цивилних мајстора 146, каплара и редова 45, н. в. чиновника 8.²²⁴ Седми мај, одређен је као датум када је ђенерал Стон требао предати зграду Врховне команде пуковнику Ракићу. Он се у датом моменту нашао спречен да присуствује предаји зграде, али је за то овластио капетана Хеча. У складу са тим, пуковник Ракић није желео да лично преузме команду већ је и он одредио своје изасланике, комисију у саставу: пуковник Жупанчић, потпуковник Балетић и мајор Глигоријевић. Као разлог за одсуство ђенерала Стона, пуковник Ракић наводи да му је вероватно било непријатно да преда зграде које су биле у тако лошем стању: „Све собе у зградама биле су веома неуређене, нечисте, столови и столице испревртани и разбацани, подови прљави, тако да је све остављало утисак, да су побуњени официри приликом напуштања зграде намерно ишли на то, да по зградама оставе што више нереда и направе што више штете. Када већ нису могли на други начин, онда су са овим желели да изразе своје незадовољство према онима, који су остали верни својој заклетви и Његовом Величанству Краљу.“²²⁵ Дато стање се односило и на зграду Команде ваздухопловства, која је била смештена у засебни објекат. Оваквим начином предаје зграда, британске војне власти формално су начиниле уступак југословенској страни, осигуравши претходно третманом одметника да фактичко стање међу југословенским оружаним снагама остане непромењено. Такође се испоставило да је Барклејс банка исплаћивала новац побуњеним официрима, тј. у току побуне их снабдевала југословенским државним новцем.²²⁶ Директива председника Министарског савета Слободана Јовановића од 25. априла по питању финансирања гласила је: „Обуставите све принадлежности побуњеним официрима и платите само њихово издржавање у логорима где су интернирани. Породицама исплатити само породични додатак [...]“.²²⁷ Тридесетог априла, професор Јовановић известио је пуковника Ракића шифрованим телеграмом и о установљеној висини пензија побуњених официра. Ђенералу Богољубу Илићу одређена је пензија од 65 фунти, ђенералима Боривоју и Драгомиру Мирковићу 45 фунти, пуковнику Жарку Поповићу 40 фунти, потпуковнику Милоју Динићу 35 фунти, мајорима Бошку Станојловићу и Вукашину Вукотићу 32 фунте. Ожењени су имали додатак на жену 10,

²²⁴ *Isto*, 79 – 80.

²²⁵ *Isto*, IV, page 1.

²²⁶ *Isto*, 11.

²²⁷ AJ, 103 – 37 – 202, 2208.

а на свако дете по 5 фунти.²²⁸ У наступајућем периоду упоредо су трајала настојања две сукобљене стране у војсци, побуњене да још више лица оде у интернацију и оне одане заклетви краљу и Влади, да људство у интернацији приволи себи и нормализује рад војске. У пропагандном смислу предњачила је побуњеничка опција. Из шифрованог телеграма Владиног делегата на Блиском и Средњем истоку од 27. маја 1942. упућеном председнику Министарског савета сазнајемо да је 24. истог месеца изашао први број листа под називом „Весник слободе“ и да је он представљао орган интернираних југословенских официра. Уређивали су га мајор Владета Богдановић и резервни потпоручник Радуловић, чланке су писали сви истакнутији интернирани официри. Први број имао је 18 страна и било је предвиђено да излази једном недељно, поред тог листа, билтен по имену „интернирац“ излазио је дневно у логору. Ђонович је затражио од председника Јовановића да апелује на енглеску Владу како би таква пракса престала.²²⁹ Лист *Весник слободе* по сведочењу пуковника Ракића израђиван је на гестетнеру и доживео је 9 издања.²³⁰ За живот и рад интернираца у логору Абасији карактеристично је и формирање тзв. „Југословенских интернираних снага“, које су сачињавали следећи штабови: Штаб за спољну акцију (ђенерал Боривоје Мирковић, пуковник Жарко Поповић, резервни поручник Живковић Радомир), Штаб интернираних југословенских снага (командант пеш. бриг. ђенерал Драгомир Мирковић, ађутант ваздухопловни мајор Миловановић Илија, благајник резервни пешадијски капетан I класе Дејановић Бранко, официр на служби артиљеријски капетан II класе Хаци – Павловић Лазар), у оквиру истог Штаба постојао је одбор за штампу и пропаганду (шеф резервни пешадијски мајор Владета Богдановић, на служби резервни пешадијски потпоручник Радуловић Илија и редов Матић), Штаб команде ваздухопловних југословенских интернираних снага (командант целокупног ваздухопловства мајор Станојловић Бошко, официр на служби ваздухопловни капетан II класе Тодоровић Петар и ваздухопловни капетан II класе Николић Драгомир, благајник штаба резервни поручник Стефановић Љубиша). Постојале су и следеће ваздухопловне групе: 1. ваздухопловна група (командант мајор Ђорђевић Бранислав, командир 1. ловачке ескадриле капетан I класе Вукомановић Јован, командир 2. ескадриле поручник бојног брода I класе Петровић Владета), 2. ваздухопловна група (командант мајор Душан Софиљ, командир 3. ескадриле ваздухопловни капетан II

²²⁸ Исто, В. К. Бр. 478.

²²⁹ Исто, 2266, Стр. Пов. бр. 297.

²³⁰ Kairska afera 1942, 1943, Purić Božidar Papers, Box 7, Folder 17, IV, page 30.

класе Ђонлић Михаило, командир 4. ескадриле капетан I класе Брадашка Лео) и Техничка чета (командир капетан I класе Најбергер Хуберт).²³¹ Из приложеног се може закључити да су интернирци уз архиву и материјал југословенске војске задржали у логору и својеврсну војну структуру, штампајући притом сопствена новинска гласила. Савременицима се чинило да је то врста интернације која је представљала преседан на свету. Ако свему овоме додамо и податак да је 2. јуна поводом довожења аутомобила ђенерала Б. Мирковића из логора Абасија у двориште Врховне команде, иницијативом резервног поручника Матејића, дошло до инцидента, природа интернације ће заиста бити огољена. Исте ноћи око 50 наоружаних официра и војника појавило се пред Врховном командом с намером да поврате одузети аутомобил, морала је да интервенише и британска полиција, коју је позвао поручник Матејић. Међутим, њихово присуство није било сметња побуњеницима да га пребију и затворе у један од својих аутомобила, из ког је ослобођен тек по доласку полицијског појачања. Инцидент је био на ивици да ескалира у крвопролиће, будући да је Команду чувала наоружана стража.²³² Као показатељ колико је флуидан био дискурс побуњених официра, важно је истаћи однос према ђенералу Михаиловићу. Од става изношеног у већ навођеном писму Боривоја Мирковића Слободану Јовановићу, да ће ђенерал Михаиловић „слушати“ Владине инструкције само уколико оне долазе од њега и Жарка Поповића, став је еволуирао према приликама и пребазирао се на потпуно супротним начелима. „Ђенерал Мирковић нерадо је гледао на ђенерала Дражу. Његово постојање и његова делатност није годила ђенералу Мирковићу. Мирковић је у Дражи видео човека који ће сутра да има водећу улогу у нашој земљи, па следствено да ће бити испред њега, а то се ђенералу Мирковићу није свиђало. У унапређењу ђенерала Драже видео је своје запостављање. Мирковић је говорио, да је и он могао, а и требао да буде унапређен, па чак да му је то и нуђено, али да је великодушно одбио. Једном речју у Дражи је гледао свога супарника.“²³³ Расположење ове врсте према ђенералу Михаиловићу, уклапа се у првовремени отклон избеглих официра од његове личности. Ђенерал Илић је војводи велешком Василију Трибићу још при доласку у Палестину спочитавао да је измислио личност некаквог ђенерала Михаиловића који се са групом официра и војника налази у Србији. Тврдећи да се пуковник Драгољуб Михаиловић налази у италијанском

²³¹ *Isto*, 36.

²³² *Isto*, 26.

²³³ *Isto*, 18.

ропству.²³⁴ Сам ђенерал Мирковић и његово најближе окружење почели су сматрати да је ђенерал Милан Недић, председник тзв. српске владе у Београду, постао незаобилазни чинилац у земљи и да ће у будућности управо он имати водећу улогу. Желели су да са њим ступе у контакт преко неких његових сарадника које су познавали. Из тог разлога започета је, енглеским посредством, обука двојице официра за које је предвиђено да буду парашутирани у земљу и успоставе контакт са Недићем. Радило се о ваздухопловном капетану Димитрију Наумовићу и ваздухопловном поручнику Михаилу Вемићу. Крајем маја, док је обилазио људство које је било на падобранском курсу у близини Суецког канала, пуковник Ракић је дознао да се на обуци налазе и официри које он није одредио за похађање датог курса. План је био да се ова два официра спусте падобраном у околину Смедеревске Паланке, где би ухватили везу са среским начелником, иначе пријатељем ђенерала Мирковића и извесним апотекарком Крстићем, који би их повезао са Миланом Аћимовићем, шефом бивше Комесарске управе у окупираној Србији и доцније министром унутрашњих послова у влади Милана Недића. Пуковник Ракић сазнао је да је капетану Наумовићу ђенерал Мирковић предао писмо за Милана Аћимовића, о чему је обавестио Енглезе. Капетан Милер је запленио писмо од капетана Наумовића, али на изричито захтевање пуковника Ракића да му се писмо преда, одговорено је да је приликом сређивања архиве оно случајно запаљено.²³⁵ Готово истоветне тенденције биле су присутне и током Првог светског рата. Председник српске Владе Никола Пашић 1917. године у депеши Љуби Јовановићу, изјаснио се да има поуздане доказе о вези завереника и опозиције са непријатељем у циљу склапања сепаратног мира.²³⁶ Војни изасланик у Турској потпуковник Милош Банковић, је у шифрованом телеграму од 24. VI 1942. Врховној команди, упитао надлежне војне власти како је могуће да је у гласилу тзв. српске владе у Београду *Новом Времену*, изашло писмо ђенерала Душана Симовића упућено професору Слободану Јовановићу 25. фебруара.²³⁷ Потенцијална веза побуњених официра са колаборантским режимом у земљи, послужила је Влади Слободана Јовановића као адут да код британских званичника представи Мирковићеве присталице као германofile.

²³⁴ В. Трбић, *нав. дело*, 203.

²³⁵ Kairska afera, 1942, 1943, Purić Božidar Papers, Box 7, Folder 17, IV, pages 19 – 20.

²³⁶ В. Казимировић, *нав. дело*, 605.

²³⁷ *Jugoslavenske vlade u izbjeglištvu 1941 – 1943*, 319.

Пре него што се *Каирска афера* преселила искључиво у домен политике, Влада је предузела још једну војничку меру како би допринела њеној ликвидацији. Наиме, 10. јуна 1942. године, уместо Врховне команде, основана је Команда југословенских трупа на Блиском Истоку. Дотадашња Врховна команда у Каиру је укинута и од штаба Министра војске у окупираној Отаџбини, образован је Штаб Врховне команде југословенске војске. За начелника Штаба Врховне команде, одређен је министар војске, морнарице и ваздухопловства, дивизијски ђенерал Драгољуб Михаиловић, а дужности формално разрешен ђенералштабни потпуковник Миодраг Лозић. За Команданта југословенских трупа на Блиском Истоку наименован је пешадијски пуковник Ракић К. Миодраг, а за његовог заменика потпуковник Лозић Миодраг. За начелника Оперативног одељења Команде, одређен је потпуковник Балетић Ј. Лука, до тада начелник Оперативног одељења Врховне команде. Начелник Обавештајног одељења Команде постао је мајор Глигоријевић Д. Милован, до тада начелник обавештајног одељења Врховне команде.²³⁸ Оваква мера продукт је залагања шефа Војног кабинета Владе, мајора Живана Кнежевића, који је овим поводом поднео и реферат Председнику Министарског савета и заступнику Министра војске, морнарице и ваздухопловства 8. јуна 1942. детаљно образлажући разлоге за предложени подухват. Поред критичног стања на Средњем истоку, где се очекивало да немачке трупе, које су продирале према Суецу освоје и Каиро, имало се у виду и дотадашње искуство са британским покровитељством и ратна динамика, која је тежиште борбе против Осовине пренела у окупирану Отаџбину, где су се налазиле људске, војничке и материјалне снаге које су на себе преузимале највећи део отпора. Од овог тренутка можемо сматрати да су и формално закључени планови о оснивању једне инвазионе армије у иностранству, која би уз помоћ Савезника ослободила окупирану Југославију. Улога војске ван Отаџбине од 10. јуна била је да секундира снагама у земљи, које су постале упориште Владине ратне политике. О намери да Влада задржи све прерогативе суверености у војном сегменту, односно на британске савезнике, сведочи једна од тачака реферата: „Садања наша Врховна команда у Каиру потчињена је у најбуквалнијем смислу енглеској Команди на Блиском Истоку. Последњи догађаји у Каиру и насилна смена наше Врховне команде 5 марта ове године, показали су сву незгуду да се једна тако висока институција, као што је Штаб Врховног команданта Њ. В. Краља, налази под командом Штаба не енглеске Врховне команде, већ Штаба на

²³⁸ *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, London, 18. juna 1942 god, Broj 7, 8.

једном од многобројних војишта Велике Британије. Образовањем Врховне команде од Штаба ђенерала Михаиловића избегле би се све незгодне последице потчињавања овога Штаба ма коме савезничком Штабу.²³⁹ Колико је југословенским емигрантима било важно да сачувају интегритет својих институција у иностранству можемо се уверити из бележака Косте Ст. Павловића по питању енглеског преузимања југословенске Врховне команде: „Овим, у ствари, Југославија престаје да постоји као држава. Она више нема територије, нема војске и једна страна сила својим ауторитетом спречава извршавање Краљевих указа. Форму још донекле спасава Дража Михаиловић са територијом коју држи и војском којом командује...“²⁴⁰ Његова реакција на мере предузете десетог јуна само подржава већ изнету аргументацију: „Дража је унапређен у чин армијског ђенерала. Врховна команда је пренета у земљу а он је именован за начелника штаба Врховне команде. Ово Енглезима није пријатно. Сматрам да је ово требало учинити још одавно; каирска афера се не би дала избећи, али би добила други, много блажи облик“²⁴¹

Офанзива снага сила Осовине на Средњем истоку попримила је драстичне размере у другој половини јуна 1942. године. толико да је од британских власти наређена евакуација Каира. У наведеном периоду, део људства интерниран у логору Абасија, почео је губити стрпљење и веру у исправност свога подвига. Не би ли извукао људе из све неиздржљивије логорске атмосфере, ђенерал Боривоје Мирковић учинио је представку 28. јуна британским војним властима, стављајући им на расположење сво интернирано људство за потребе одбране Каира. У датим околностима и у споразуму са британском Врховном командом, Штаб југословенске Врховне команде 30. јуна премештен је из Каира у Јерусалим. Пуковник Ракић је са ужим делом Штаба напустио Каиро 1. јула 1942. Наредног дана, уследило је пуштање људства из интернације и у сврху њиховог укључивања у одбрану Каира од њих формирана јединица „Командоса слободних Југословена“, чија формација се састојала из: Штаба (командант ђенерал Боривоје Мирковић, начелник обавештајног одељења пуковник Станимир Живковић, начелник оперативног одељења, поручник Радомир Живковић официр за везу) и три чете којима су на чело постављени мајор Бошко Станојловић, резервни мајор Владета Богдановић и капетан Хуберт Најбергер. Пуковник Ракић сматрао је да је овакав

²³⁹ *Књига о Дражи*, Свеска прва 1941 – 1943, уредио Радоје Л. Кнежевић, Виндзор, Канада 1956, 244 – 245.

²⁴⁰ К. Ст. Павловић, *нав. дело*, 102.

²⁴¹ *Исто*, 135.

„бомбасти назив“ служио не би ли јединица, која се није могла употребити у намењене сврхе, уливала било какав респект.²⁴² Међутим, овај назив, Слободан Јовановић је представио Милану Гролу, као продукт намера ђенерала Мирковића да оствари потпуну националну сецесију са војском, пројектујући налик на ђенерала Де Гола и Слободне Французе, сопствени заступнички организам тзв. „Слободну Југославију“.²⁴³ Међутим, морал интернираца знатно је опао, њихове сумње у искреност побуда ђенерала Мирковића, стале су се распламсавати. Многи су почели да се јављају у Врховну команду у Каиру. Из овог разлога ђенерал Мирковић је постављао страже око логора и патроле на железничкој станици у Каиру. Интересантан је случај четири механичара који су се јавили у штаб Врховне команде, одмах по укидању интернације 2. јула: „Чим су ови људи изишли из Штаба капетан Р. Милосављевић и потпоручник И. Радуловић, који су били пред зградом Штаба, са револверима су их угурали у 2 таксија и одвели у логор.“²⁴⁴ Јединице „Командоса слободних Југословена“ наоружане су пушкама, гасним маскама, шлемовима и флашама са запаљивом течномшћу за дејство против борних кола. Добили су и 15 мотоцикала, са којима се говорило да су прегазили једно дете приликом вожње по Каиру.²⁴⁵

За то време положај трупа оданих заклетви краљу и Влади није био ни изблиза перспективан. Критична ситуација на афричком фронту подстакла је поново председника Југословенског Одбора из Италије, др Ивана М. Чока, да интервенише по питању батаљона. Из шифрованог телеграма отпремљеног из Вашингтона 30. VI 1942. примљеног у Лондону 1. VII 1942, сазнајемо да је преко југословенског посланика у Вашингтону, Константина Фотића, др Чок тражио да се добровољци и читав батаљон изместе из Египта, по могућству у Родезију или Русију.²⁴⁶ Шифрованим телеграмом посланству у Вашингтону Слободан Јовановић је одговорио одмах сутрадан: „Предузете све мере још пре пада Тобрука и батаљон пребачен у Хаифу. Одавде се даље евакуише.“²⁴⁷

²⁴² Stupanje u englesku vojsku 1943, Purić Božidar Papers, Box 8, Folder 1, Hoover Institution Archives, V, pages 44 – 45.

²⁴³ M. Grol, *nav. delo*, 157.

²⁴⁴ Stupanje u englesku vojsku 1943, Purić Božidar Papers, Box 8, Folder 1, Hoover Institution Archives, V, page 46.

²⁴⁵ *Isto*, 48.

²⁴⁶ AJ, 103 – 35 – 198, 2629.

²⁴⁷ *Isto*, Пов. В. К. Бр. 961.

Пуковник Ракић је обишао гардијски батаљон одмах по доласку у Јерусалим, осмог јула до 18 часова извршио је преглед батаљона, који је имао задатак „[...] да штити пристаниште од евентуалног непријатељског искрцавања и одбрану рафинерија од евентуалног напада непријатељских падобранаца.“²⁴⁸ Палестинска област Хаифа била је средоземно пристаниште карактеристично по огромним рафинеријама за прераду нафте, коју су доводили гигантски цевоводи са обале реке Тигар.²⁴⁹ До 20. маја војници гардијског батаљона били су наоружани италијанским пушкама, тог дана добили су пушке енглеске производње, али без ножева. Ђенерал Окинлек, се приликом једине аудијенције уприличене на бројне захтеве пуковника Ракића 28. маја, по том питању изговарао на свеопшту оскудицу у наоружању.²⁵⁰ Још једна од особености батаљона била је да су у његовом саставу служила три министарска сина, што је имало посебног ефекта на Владу, највише на Министра иностраних послова Момчила Нинчића. „Нинчић више није ни за какав посао. Сасвим је изгубљен и само мисли на Ђуру. Верујем да му је тешко, али није он једини у тој ситуацији. И Симовићев и Гавриловићев син су такође у Тобруку. Нинчић би хтео Ђуру да извуче... Ако овако потраје, југословенска влада ће уместо министра иностраних послова у Нинчићу имати само једног скрханог оца.“²⁵¹ Милан Гавриловић био је потпуно опречног држања и сва британска настојања да он и М. Нинчић заједно оду на Средњи исток у циљу преговора, сређивања прилика и бриге о батаљону нису нашла одраз у његовом држању, што се јасно види из његових дневничких бележака: „Нинчић се опет враћа на старо. Не води се рачуна колико би то страховито утицало на морал оног нашег јединог батаљона да два једина министарска сина у војсци буду сада извучени из војске [...]“²⁵² Шифровани телеграм Слободана Јовановића посланству у Вашингтону од 18. јуна само може потврдити сазнања да је већина ваздухопловаца отишла у интернацију. Председник Министарског савета уз то износи податке о бројном стању лојалних ваздухопловаца (35 официра, 22 подофицира, 4 мајстора и 19 редова) који су требали да буду упућени на обуку у Родезију.²⁵³ Што се тиче морнарице, две торпиљарке и подморница су у том периоду биле на служби у Порт Саиду.

²⁴⁸ Stupanje u englesku vojsku 1943, Purić Božidar Papers, Box 8, Folder 1, Hoover Institution Archives, V, page 54.

²⁴⁹ В. Трбић, *нав. дело*, 207.

²⁵⁰ Kairska afera, 1942, 1943, Purić Božidar Papers, Box 7, Folder 17, Hoover Institution Archives, IV, page 23.

²⁵¹ К. Ст. Павловић, *нав. дело*, 102.

²⁵² М. Гавриловић, *нав. дело*, 91 – 92.

²⁵³ AJ, 103 – 35 – 197, 3269.

Присталице ђенерала Мирковића тежиће и у будуће да остваре уплив на људство моторних торпиљарки и нову посаду подморнице „Небојша“. Учинак тек треба приказати. Међутим, особито је важно напоменути да су приликом одласка у интернацију припадници посаде подморнице са собом понели и заставу коју су донели из Отаџбине, што би значило да у том тренутку лојалне трупе нису поседовале основно војничко знамење, што их је чинило – војском без заставе!²⁵⁴ Месец јул обележило је конферисање пуковника Миодрага Ракића са британским цивилним и војним званичницима у циљу коначног решавања ситуације и интернирања коловођа побуне, а повратка осталог људства у редове легалне југословенске оружане силе. На конференцији сазваној деветог јула, на коју је пуковник Ракић позван без обавештења да ће ту бити и вођство побуњених официра, у ствари је потврђено да је под британским покровитељством формирана тзв. „Југословенска војска у Египту“ под командом ђенерала Боривоја Мирковића. Интернирци су у ствари само опет променили свој назив, али са премисом да образују посебну војску, што је правдано евакуацијом оданих трупа из Египта у Палестину.²⁵⁵ Британски органи истовремено су покушавали да издејствују пристанак пуковника Ракића за образовање ових трупа и негирали да оне постоје под тим називом. На упорно инсистирање пуковника Ракића ова „формација“ преименована је у 244. Привремени батаљон до 16. јула, све наведене мере, наравно спровођене су без одобрења Владе Слободана Јовановића и овлашћених војних инстанци.²⁵⁶ Поменути батаљон био је састављен од Штаба, две чете и техничке чете. Штаб батаљона био је следећег састава: командант бригадни ђенерал Б. Мирковић, начелник Штаба пуковник Станимир Живковић, официр за обавештајне послове потпуковник Милош Симовић, официри на служби потпуковник Милоје Динић и потпуковник Угљеша Поповић, официр за ађутантске послове мајор Илија Миловановић, благајник капетан I класе Хуберт Најбергер и официр за везу Р. Живковић. Првом четом командовао је мајор Ђ. Ђорђевић, другом мајор Б. Станојловић. Техничком четом командовао је капетан II класе Н. Милосављевић. Батаљон је у сврху одбране Каира упућен на дужност у близину каирских пирамида, Штаб батаљона био је смештен у згради фабрике пива „Стела“, прва чета 100 – 150 метара иза фабрике, друга чета у једном државном расаднику километар удаљеном од

²⁵⁴ Kairska afeta, 1942, 1943, Purić Božidar Papers, Box 7, Folder 17, Hoover Institution Archives, IV, page 39.

²⁵⁵ Stupanje u englesku vojsku 1943, Purć Božidar Papers Box 8, Folder 1, Hoover Institution Archives, V, page 69.

²⁵⁶ *Isto*, 69 – 71.

Штаба. Чете су биле без шатора, распоређене под ведрим небом.²⁵⁷ Уз то, припадници батаљона служили су се југословенским легитимацијама, знаковљем и штабним печатима, упозорени на ово британски органи су само одговарали да то није истина, да је батаљон од 24. јула саставни део британских снага Уједињеног Краљевства. Наведени третман на положају није одговарао људству и стао је утицати морал. Из тог разлога, 244. Батаљон је повучен са положаја на „Тере – каналу“ не би ли наводно чувао прилазе мостовима на Нилу, због чега су његови припадници снабдевени противколским пушкама, бацачима бомби и ручним бомбама.²⁵⁸

Указом заступника Министра војске, морнарице и ваздухопловства од 17. јуна, подарена је застава 1. батаљону Краљеве Гарде.²⁵⁹ Чин предавања заставе имао је да ободри трупе лојалне краљу и Влади, чије је духовно стање претрпело доста штете официрском побуном и боравком на фронту. Југословенски посланик у Каиру, Милоје Смиљанић, поднео је 13. августа 1942. извештај Министру иностраних послова о предавању заставе батаљону краљеве гарде. У вези са предавањем заставе батаљону, Милоје Смиљанић провео је са пуковником Ракићем недељу дана на путу у Палестини, од 31. јула до 5. августа. Свечаност предаје заставе одржана је 1. августа у логору батаљона, на дан прослављања његове крсне славе. Њен исход посланик у Каиру окарактерисао је као врло успешан, с посебним алудирањем на заслуге команданта батаљона потпуковника Милана Просена. Свечаности су присуствовали Префект Хаифе, представник министра Кезиа, енглески командант северне зоне у Палестини, ђенерал Маравеас начелник штаба грчке војске и грчки конзул у Јерусалиму, затим ђенерал Пашкијевић представник пољских трупа у Палестини, један неименовани ђенерал – представник чехословачке војске, представници општинске управе у Хаифи и бројни припадници официрског кора Савезничких трупа и југословенске колоније у Хаифи. Командант југословенских трупа на Блиском и Средњем истоку, прочитао је краљев указ о даровању заставе. Освећење заставе су пред постројеним батаљоном, одредима морнара и авијатичара извршили прота Серафим Крстић и капелан Јозафат Амброжић, заједно са представницима мојсијевске и муслиманске вероисповести. Из руку два свештеника пуковник Ракић је примио заставу, предајући је потпуковнику Просену. Потпуковник Просен одржао је говор и предао заставу заставнику, који је са њом продефиловао испред трупа и поставио је на његово чело. После освећења заставе

²⁵⁷ *Isto*, 73.

²⁵⁸ *Isto*, 74 – 75.

²⁵⁹ *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, London, 8 avgusta, 1942 god, Broj 8, 16.

уследило је освећење славског колача. „Најбољи утисак на присутне госте и странце оставило је дефиловање батаљона са новоподареном заставом на челу. Уз звуке батаљонске музике, испред подигнуте трибине, између два реда старих маслина, пролазили су вод за водом, чета за четом, добро опремљени, добро извежбани, у највећем складу, са правом мушком одлучношћу. У том моменту батаљон је збиља представљао све најбоље одлике наше војске, те је изазвао опште дивљење и похвале свих присутних.“²⁶⁰ У споразуму са пуковником Ракићем Иван Рудолф (представник Југословенског Одбора из Италије), организовао је „филмовање“ свечаности у циљу коришћења тог материјала у пропагандне сврхе.²⁶¹ Министарски савет накнадно је одобрио издатак од 352 египатске фунте за израду филма о прослави предаје заставе трупама.²⁶² Посланик Смиљанић у свом говору трупама изразио је захвалност на добро организованој свечаности истичући симболику догађаја: „Пре годину дана ми смо присуствовали полагању заклетве батаљона на верност Краљу и Отаџбини. Данас ми констатујемо да се батаљон о ту заклетву није ни за моменат огрешио. Једна нова веза те верности створила се данас чином предаје заставе коју је Њ. В. Краљ даровао батаљону, а коју су израдиле вредне руке наших сестара у Америци. У овој застави, у сваком њеном ниту и у сваком њеном везу налази се уткана љубав и верност и увезене бригае и мисли о нашим тешким страдањима у данашњици; али из њене свиле и њеног златног ибришима сијају вера и нада на васкрс наше лепе Југославије.“²⁶³ Даље обраћање М. Смиљанића обзнаниће у пуном смислу карактер војске ван Отаџбине: „Наш гардиски батаљон је саставни део оних стотину и више батаљона који су се такође кроз ову годину дана формирали широм наше земље под вођством нашег јуначког ђенерала Драже Михајловића. Наш гардиски батаљон никао је на сивом пустињском песку. – Дrajини батаљони никли су у зеленилу наших гора и ливада. Наш гардиски батаљон растао је под жарким афричким сунцем и у пуној светлости дана – Дrajини батаљони развијали су се у ноћној помрчини. Наш гардиски батаљон никао је далеко од родне груде, а Дrajини батаљони изникли су на самим рушевинамаи згариштима наших домаћих огњишта.“²⁶⁴ У завршним речима свога обраћања, краљевски посланик је поентирао: „Али има нешто у чему су и наш батаљон и Дrajини батаљони једно исто: то је љубав према народу. Њих нераздвојно везује

²⁶⁰ АЈ, 103 – 35 – 198, 4940, Пов. бр. 443.

²⁶¹ Исто, стр. 2.

²⁶² Записници са седница Министарског савета Краљевине Југославије 1941 – 1945, 261.

²⁶³ АЈ, 103 – 35 – 198.

²⁶⁴ Исто.

једна једина мисао, а то је она иста која је исписана на застави батаљона: Са вером у Бога за Краља и Отаџбину ! Данашња свечаност потврдила је везу батаљона са Краљем, потврдила је везу батаљона са народом и народним традицијама. Батаљон тако улази поносно у састав армије ђенерала Драже Михајловића.²⁶⁵ Командант батаљона потпуковник Милан Просен, у свом говору војницима и официрима поред образложења симбола ратне заставе, рекао је: „Наш батаљон доживео је данас почаст која до сада ни једном батаљону наше славне војске није указана. Њ. В. Краљ нам је доделио заставу, која се увек додељује само пуковима. Сем тога је ово једина војничка заставка ван граница Југославије. У овој застави оличени су сви идеали сваког доброг Југословена и војника.“²⁶⁶ Изгледа да за репрезентативно војно знамење потпуковник Просен није сматрао заставу подморнице „Небојша“, пошто се она вијорила у логору побуњеника. Сигурно је, да је ова церемонија сама по себи имала и улогу да истакне легалну позицију батаљона и осталих лојалних трупа. Другог августа пуковник Ракић и посланик Смиљанић присуствовали су обележавању славске свечаности југословенских авијатичара смештених у суседном логору. Прослава се одвијала по скраћеном поступку због стања у ваздухопловству, које се могло најбоље сумирати утиском са прославе: „Сви авијатичари, официри и подофицири, растројени су и очајни што већ годину дана ништа не раде а и сада још не виде када ће и шта моћи корисно урадити за своју земљу.“²⁶⁷

Без обзира на измештеност морнарице од осталих трупа прво у Александрији, потом у Порт Саиду, агресивна пропаганда и агитација побуњеника, подржана од енглеских инстанци није могла да мимоиђе њене припаднике. Приказом бројног стања свих морнаричких јединица на дан 1. августа, можемо уочити колико је била погођена дешавањима у војсци, истовремено имајући у виду целокупно стање Влади оданих трупа до назначеног датума. Бројно стање људства краљевске подморнице „Небојша“ износило је 14 припадника посаде.²⁶⁸ Краљевска моторна торпиљарка „Дурмитор“ имала је 15 чланова посаде.²⁶⁹

²⁶⁵ Исто.

²⁶⁶ Исто.

²⁶⁷ АЈ, 103 – 35 – 198, Пов. бр. 443, стр. 2.

²⁶⁸ 1. наредник маш. гране Берић Н. Петар 2. поднаред. ел. гр. Зорјан М. Иван 3. поднаред. арт. гр. Кавчић Е. Клавдиљ 4. поднаред. торп. гр. Петронијевић М. Миодраг 5. рез. поднар. маш. гр. Триповић В. Владимир 6. каплар арт. гр. Пожар Ј. Антон 7. каплар. арт. гр. Широљ С. Јакоб 8. морнар пал. гр. Павловић П. Павле 9. морнар пал. гр. Ђорђевић К. Живојин 10. морнар лож. гр. Хамамић Ј. Иван 11.

На списку људства краљевске моторне торпиљарке „Кајмакчалан“ 1. августа 1942. налазило се 13 особа.²⁷⁰ Број људства морнаричког Одрета у Хаифи које је присуствовало освећењу заставе, износио је 29.²⁷¹ Из приложених података можемо закључити да је војна побуна и те како утицала на осипање морнаричког људства. Агитација припадника 244. Привременог батаљона наставила се и после извршеног пописа припадника флоте. Другог августа 1942. седам морнаричких подофицира, припадника батаљона, појавило се у Порт Саиду под изговором да су дошли да одиграју ватерполо утакмицу. У ствари, циљ њиховог доласка, у југословенској униформи и са југословенским ознакама, био је вршење пропагандне делатности и провоцирање оданог морнаричког људства.²⁷² Указом од 27. августа озваничена су и допуњена већ постојећа кадровска решења у војсци. За начелника штаба Команде југословенских трупа на Блиском Истоку постављен је ђенералштабни пуковник Жупанчић С. Звонимир, до тада помоћник шефа војне мисије при посланству у Каиру, за начелника материјалног одељења Команде пешадијски мајор Јованичић Р. Славољуб, до тада на служби у Команди, за команданта првог Гардиског батаљона ђенералштабни потпуковник Просен И. Милан, до тада на расположењу. За

морнар лож. гр Станикић Ј. Андрије 12. морнар лож. гр Башић П. Саво 13. морнар маш. гр. Савић И. Светозар 14. морнар брод. гр. Шкевир А. Јере (VA, AEV, kut. 91/2, f. 10, dok. 5).

²⁶⁹ 1. наредник арт. гр. Шиош П. Јован 2. наредник маш. гр. Тибљашић И. Иван 3. рез. наред. маш. гр. Матељак Ђ. Јосип 4. поднаредник торп. гр. Шмитек Г. Здравко 5. поднаредник тел. гр. Ганчевић С. Анте 6. поднаредник сиг. гр. Врачар М. Александар 7. поднаредник арт. гр. Полонијо М. Иван 8. поднаредник ел. гр. Цимперман И. Бојан 9. поднаредник брод. гр. Толић И. Петар 10. поднаредник брод. гр. Зок К. Карол 11. каплар питамац Нинчић М. Александар 12. Каплар маш. гр. Крањац М. Антон 13. каплар лож. гр. Плишко М. Мирко 14. каплар торп. гр. Марушић А. Владимир 15. Морнар кух. гр. Година А. Бруно (VA, AEV, kut. 91/2, 5/10 – 3).

²⁷⁰ наредник сиг. гр. Фатовић М. Петар 2. Поднаредник маш. гр. Дујмовић В. Драго 3. поднаредник маш. гр. Божић С. Петар (на боловању у Палестини због туберкулозе) 4. поднаредник арт. гр. Вукмановић Г. Милан 5. каплар арт. гр. Лучић П. Мате 6. каплар торп. гр. Стокић Ј. Андрија 7. каплар. брод. гр. Босна Ј. Мартин 8. каплар ел. гр. Тољен Н. Иван 9. каплар ел. гр. Малалан В. Ернест 10. каплар лож. гр. Ферфља Ј. Иван 11. каплар лож. гр. Зензеровић Ј. Јосип 12. морнар брод. гр. Главич П. Јакоб 13. морнар пал. гр. Милошевић Н. Душан (VA, AEV, kut. 91/2, 5/10 – 4).

²⁷¹ наредник маш. гр. Батић А. Алојз 2. рез. наредник тел. гр. Арх А. Антон (на лечењу у болници од алкохолизма) 3. поднаредник ел. гр. Мркобрада С. Милорад 4. рез. поднаред. арт. гр. Стојановић Ј. Михаило 5. рез. поднаред. пешад. Спасић А. Војислав 6. рез. поднаред. пешад. Алимпијевић Ц. Станимир 7. каплар адм. гране Кисић А. Радован 8. каплар торп. гр. Стефановић Ж. Милан (рез.) 9. каплар кух. гр. Доц И. Аугустин (резервни) 10. Морнар лож. гр. Милић М. Крсто (рез.) 11. морнар лож. гр. Божић А. Стоја (рез.) 12. морнар лож. гр. Комбура А. Анте (рез.) 13. морнар брод. гр. Стипанов С. Божо 14. морнар лож. гр. Кусало П. Перо 15. морнар лож. гр. Самарџија М. Јосип 16. морнар тел. гр. Цоља А. Славко 17. морнар тел. гр. Ерзетић Р. Винценц 18. морнар тел. гр. Паровел А. Марјан 19. морнар тел. гр. Ројц Ј. Виктор (рез.) 20. морнар тел. гр. Крашчек Т. Јоже (рез.) 21. морнар пал. гр. Коцијанчић А. Борис 22. морнар кух. гр. Станисављевић Ж. Љубомир 23. морнар арт. гр. Стојановић С. Божидар 24. морнар лож. гр. Божовић Р. Веселин 25. морнар арт. гр. Васиљевић Ж. Никола 26. морнар арт. гр. Консестабо Ј. Јосип 27. морнар брод. гр. Симичић И. Јосип 28. морнар брод. гр. Стојановић К. Јован 29. морнар брод. гр. Шпарелић Б. Никола (VA, AEV, kut. 91/2, 5/10 – 5).

²⁷² Stupanje u englesku vojsku 1943, Purić Božidar Papers, Box 8, Folder 1, Hoover Institution Archives, page 73.

Команданта састава југословенских поморских снага одређен је Саксида Ф. Јосип, до тада начелник морнаричког одељења Штаба Врховне команде. Дужности су разрешени артиљеријски капетан I класе Гоговић Ф. Трајко (до тада формални командант гардијског батаљона) и поручник бојног брода I класе Митровић М. Ђорђе (један од интернираних официра и бивши Командант састава југословенских поморских снага) и стављени на расположење.²⁷³ У другој половини септембра месеца 1942. године *Каурска афера* је почела да јењава. Разлози за то су били вишеструки. За то су сазреле и спољне и унутрашње околности које су чиниле тај војно – политички феномен.

„Са Славе нашег Батаљона 1 августа 1942. у Ханфи. Ја као командант III чете за време п пред Четом.“²⁷⁴

²⁷³ *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, London, 24 novembra, 1942 god, Broj 10, 14.

²⁷⁴ Фотографија је део колекције Милисав и Љубице Васовић, чије је скенове студенту љубазно уступио господин Братислав Станковић из Сиднеја. На фотографији је рез. капетан II класе Милисав Васовић.

Ликвидација Каирске афере

У логору Абасији, где су припадници 244. Привременог батаљона врло брзо упућени са положаја на којима су се налазили, настајало је комешање. Вера присталица ђенерала Мирковића да се њихов вођ бори за „праведну ствар“ почела је све више копнити, да би се код већине убрзо и потпуно распршила. Већина официра, видела је у својим старешинама јунаке Великог рата и људе који су спасили националну част Југославије, пружајући отпор Осовини и сврставајући тако земљу у антиосовински табор у настајању. Поклањајући слепу оданост својим претпостављенима, мислећи да бране њихову част и част војске као целине, заложили су себе у одбрану погажених права војске и њених најдостојнијих представника. На ђенерале Мирковића и Симовића подређени су гледали са посебном симпатијом. У свом дневнику капетан Драгиша Н. Ристић је 7. августа 1942. поводом добијеног писма од ђенерала Симовића записао: „Радује ме ово писмо, иако ми оно доноси веома ружне новости, лично по мене. Радује ме јер је то рукопис човека који је највише дао за нашу српску ствар и себе био највише изложио, а сада највећа жртва неправде и неваљалштва. То је наш Цар Лазар. Уверен сам да би он више волео да је погинуо него што су га данашњи дани дочекали. Он је из Југославије једва пошао, на њега су други утицали. Тешки су били његови моменти приликом напуштања земље. То ја добро знам, а Бог је сведок. Док су други били сретни да се нађу у богатим земљама и да тамо продуже свој луксузни живот и своје главно занимање: интриге, подвале и подлости. Само тај велики генерал је окаљени борац, јак човек и чврст карактер и са њиме ће имати велика посла, то они већ сада осећају.“²⁷⁵ Расцеп је настао и у логору, међу самим побуњеницима, пуковник Жарко Поповић и мајор Бошко Станојловић почели су се сепаратисати од ђенерала Мирковића и његове групе, додуше обазриво по речима пуковника Ракића: „Пуковник Поповић и мајор Станојловић већ почињу, али не на сва уста, да причају, како су се преварили и разочарали у ђенерала Мирковића, јер је он поквареног карактера и има исте мане као и они које штити, фаворизира и претпоставља свима осталима. Овако гледиште продирало је доста полако, али га је постепено делио приличан број официра.“²⁷⁶ Одјек незадовољства кроз побуњенички логор настао спознајом правог карактера делатности њиховог главног команданта, пуковник Ракић описао је речима: „Шансе ђенерала

²⁷⁵ Diary, Dragiša N. Ristić Papers, Box 1, Folder 6, Hoover Institution Archives, page 151.

²⁷⁶ Stupanje u englesku vojsku 1943, Božidar Purić Papers, Box 8, Folder 1, Hoover Institution Archives, page 125.

Мирковића почеле су још више да опадају, када је он несвесно или нехотице открио своје праве намере, које је иначе брижљиво крио од својих присталица. Те његове праве откривене намере биле су, да он започету борбу не води на војничком пољу, тј. на питању командовања, него на политичком пољу. С тим у вези открио је своје необуздане амбиције и готовост, да без икаквог смисла за одговорност жртвује око 300 заведених војних лица, који са његовим плановима нису имала никакве везе, изузев неколико појединаца.²⁷⁷ Разлике између „Ракићеваца“ и „Де Бориноваца“, како су побуњеници називали себе и своје ривале, постепено су почеле да бледе. Милоје Смиљанић, навео је у једном разговору вођеном 12. августа са британским званичником Хопкинсом, да је број интернираца тада био око 200. Спочитавајући британској страни то што је у циљу спречавања осипања тога људства, за њихов будући смештај припремила један логор који се налазио у Кенији између Најробија и Момбасија, капацитета до 300 људи. На рођендан краља Петра II, 6. септембра 1942. године око 50 присталица ђенерала Мирковића дошло је у цркву на благодарење носећи југословенску униформу и југословенске ознаке, присуство њихових надређених, изостало је.²⁷⁸ Петнаестог септембра у Лондону је одржана енглеско – југословенска конференција у циљу ликвидације побуне у војсци. Конференцији су присуствовали са енглеске стране, амбасадор код југословенске Владе Џорџ Вилијам Рендел, сер Вилијам Малкин, први правни саветник Форин Офиса, Џон Д. Гринвеј, први саветник британске амбасаде и Мајкл Роуз, секретар у Форин Офису, кога је на крају заменио Коверли Прајс, секретар у Форин Офису. Са југословенске стране присуствовали су председник Министарског савета и заступник Министра војске, морнарице и ваздухопловства Слободан Јовановић, Министар правде др Милан Гавриловић и писар краљевске амбасаде у Лондону др Теодор Ђурђевић. Први спор на седници избио је по питању пензионисаних официра. Рендел је тврдио да пензионисани официри могу ступити у енглеску војску, чему се успротивио др Гавриловић, говорећи да то правно није тачно, с обзиром да нису преведени у резерву, могли су и даље бити позвани на војну дужности (реч је о коловођама побуне). Британски амбасадор предложио је затим да се непомирљиви пензионисту и приме у британску војску, с тим што је потенцирао да у том случају не треба да изгубе држављанство, што је у таквом случају налагало слово закона за оне који без пристанка своје Владе ступе у редове неке стране војске.

²⁷⁷ *Isto*, 125.

²⁷⁸ *Isto*, 122, 118, 126.

Била је реч о судбини укупно 246 људи. На тешкоће које је Слободан Јовановић изразио по питању ђенерала Мирковића, британски амбасадор одвратио је да би Мирковић могао бити послат на службу у неку другу савезничку јединицу ван Египта, после чега би се доста његових присталица вратило у југословенску војску. Др Гавриловић рекао је да би то значило награђивање бунта и да су британске власти штитиле побуњенике, на шта је енглески амбасадор одговорио да је то у неку руку можда и тачно, али само до **августа** месеца, као и да то неће више моћи да се каже, будући да ће ђенерал Мирковић бити удаљен из Каира. Закључак конференције био је да се пет предводника побуне које је југословенска Влада пензионисала пусте да ступе у британску војску и прекине њихов контакт са окупираном Југославијом и остатком интернираних лица, да се притом остатку побуњених трупа обезбеди контакт са пуковником Ракићем, који ће им одржати говор.²⁷⁹ У Лондону 19. X 1942. Слободан Јовановић и Ц. В. Рендел потписали су протокол о решењу *Каурске афере*, који је садржавао 8 чланова. На основу преузетих обавеза према датом протоколу у првом члану Влада Уједињеног Краљевства преузела је на себе да „ментално“ уклони из Египта ђенерале Боривоја и Драгомира Мирковића, пуковника Жарка Поповића, потпуковника Милоја Динића и мајора Бошка Станојловића, који су се као пензионисани официри ставили на службу британским оружаним снагама. Уз обавезу да ове официре не упосли на простору Средњег истока, Балкана или на било ком простору где служе југословенске краљевске снаге, нити пак да им дозволи везу са кампањом у Југославији и успостављање било каквог контакта са њом. У случају да наведена лица напусте британске снаге пре него што се у Југославији успостави „ефикасна власт“ енглеске власти су преузеле обавезу да им спрече повратак. Чланом број два прописано је да ће се након што официри назначени у члану један напусте Египат, дати могућност осталим припадницима 244. Привременог Батаљона – пука „King’s Own“ осим онима набројаним у члану три, да поново ступе у краљевске југословенске снаге. Њима ће бити учињено саопштење, сваком војнику, подофициру и официру понаособ на српско – хрватском језику које ће бити тачно усвојени превод усвојеног текста који се налазио као анекс протокола.²⁸⁰ Члан три односио се на официре који неће бити обухваћени чланом два. Девет официра кривих за насилна дела учињена против југословенских краљевских снага, којима ће бити дозвољено да ступе у састав британске оружане силе, али неће бити допуштено да се врате у састав

²⁷⁹ *Jugoslavenske vlade u izbjeglištvu 1941 – 1943*, 393 – 396.

²⁸⁰ *Isto*, 429.

југословенске војске. Члан се односио на: пуковника Станимира Живковића, мајора Владету Богдановића, мајора Душана Софиља, капетана Хуберта Најбергера, капетана Глигорија Милетића, капетана Бранка Дејановића, капетана Милоша Максимовића, капетана Јована Крстића и капетана Родољуба Миловановића. Чланом четири прописано је да би сви остали официри, подофицири и редови из 244. Привременог Батаљона који би хтели да поново служе у саставу југословенских снага, могли то учинити тако што ће своју жељу писмено изјавити у року од шест дана од пријема текста који је анекс протоколу. Југословенска Влада се обавезала да нико од официра, подофицира и редова који се буду вратили у састав југословенске војске неће бити кажњен и прогањан за дела учињена у току побуне. Члан пет тичао се оних који би се одлучили да војну службу наставе у окриљу британских оружаних снага. За њих је овим чланом, пренебрегнут закон који налаже да сваки онај који приступи некој страниј војсци без дозволе своје Владе губи држављанство. Чланом пет, статус ових лица регулисан је тако што би се она по окончању рата и завршетку војне службе у британским снагама могла слободно вратити у Југославију. Чланом број шест, прописано је да ће због немогућности гаранције југословенске Владе да по повратку у земљу неки побуњеници неће бити стављени под цивилни суд, Влада имати у виду „држање и успехе у рату“ сваког појединца за време док је он службовао у британским снагама. Чланом седам предвиђено је да ће сви припадници 244. Привременог Батаљона који ступе у британске снаге бити „растурени“ у разне британске јединице, носити британску униформу, те да имају научити енглески језик, уколико овај већ не знају. Услови службе биће исти као код било којих других припадника британских снага. Члан један важио је и за њих, односно ангажовања у кампањи везаној са Југославијом и повратком у земљу. Члан осам је предвиђао да се „имају предузети потребни кораци да се преговара о војноме споразуму, који би одговарао војним споразумима који су већ постигнути између Владе Уједињеног Краљевства и осталих Савезничких Влада, за регулисање употребе Југословенских Војних, Поморских и Ваздухопловних Снага за време рата.“²⁸¹ Протокол су као представници својих Влада потписали С. Јовановић и Џ. В. Рендел и на исти ставили своје печате. Наведеним протоколом после десетомесечних мука, формално је ликвидирана *Каурска афера*. Међутим, то није значило и исцељење рана на организму краљевске војске ван Отаџбине. Чиниоци везани за војну побуну наставиће и у будућности да прогањају

²⁸¹ *Isto*, 430 – 431.

југословенску емигрантску структуру. План британских инстанци да својим притиском преко побуњених кадрова у војсци оборе Владу Слободана Јовановића, онда инсталирају Владу сачињену од својих опробаних пријатеља, која би под својим надзором држала монарха, а преко њега и читаву југословенску ратну политику, на крају доживела је неуспех, премда из енглеске визуре само привремени, јер се планови британске политике, везани са официре – сада у њиховој служби, нису угасили, само су добили нови облик. Иза афере остала је само непоправљива штета, чије је отклањање апсорбовало читаво емигрантско залагање у војном домену у току 1942. године. Афера је паралисала војску и умало поништила њено постојање. Њен опоравак се није никада заиста завршио, она је остала смртно рањена и као таква је наставила да истрајава у наступајућем периоду. Најкарактеристичнија одлика војске у овом периоду јесте њена мултиполарност, која се на њеном сићушном организму најпре опажала. Она се најбоље могла представити односом међу пучистичким струјама и личностима у војсци. О смени ђенерала Симовића и Илића, пуковник Ракић је записао: „И ђенерал Б. Мирковић је желео ту промену. Само се нашао у незгодној ситуацији. Када је настала криза Владе званично се солидарисао са ставом ђенерала Симовића и Илића, противу којих је дотле радио. Овакав његов поступак може да се објасни: да је подржавањем генерала у Влади хтео да их учини непопустљивим да би сигурно били ликвидирани, уверен да ће он као главна личност 27 марта, избити на површину и да ће у најмању руку добити положај Начелника штаба Врховне команде. Када уседне на овај положај, тада ће са војском, преко наслона на Енглеze, лако да сврши и узме власт у своје руке.“²⁸² У држању ђенерала Илића према ђенералу Мирковићу настао је преокрет и долази до њиховог разлаза 28. јуна 1942. када је ђенерал Илић напустио логор Абасија, прекинуо све везе са ђенералом Мирковићем и о томе писмено известио пуковника Ракића. Група официра која се до тада налазила око ђенерала Илића – пуковник Станимир Живковић, потпуковник Милоје Динић и мајор Вукашин Вукотић, такође се поделила, прва двојица су остали са Мирковићем, док се Вукотић обратио пуковнику Ракићу. Брат ђенерала Симовића, санитетски потпуковник Милош Симовић, који се налазио у логору, био је у латентном непријатељству са ђенералом Мирковићем због свађе са његовим братом, али је са њим остао у „сношљивим односима“.²⁸³ Са друге стране, у групи лојалних трупа, на служби у батаљону, налазили су се Боривоје Симовић, син бившег председника Министарског савета и син ђенерала Драгомира

²⁸² Kairska afera, 1942, 1943, Purić Božidar Papers, Box 7, Folder 17, Hoover Institution Archives, page 6.

²⁸³ *Isto*, 42.

Мирковића. Ако на све подељености додамо и ону која је најкасније дошла до изражаја, између присталица ђенерала Мирковића, добијамо представу колико је фрагментиран био, ионако сићушни војни организам југословенске војске у избеглиштву. Из реферата председника Министарског савета од 13. IX 1942. о стању југословенске војске можемо увидети колико је *Каирска афера* допринела паралисању свих напора на омасовљавању и оспособљавању војне силе у егзилу. До назначеног датума под јурисдикцијом Команде југословенских трупа на Блиском Истоку налазили су се: гардијски батаљон (741 војника и официра, 4 припадника војне музике, приштапска јединица са 38 војника и подофицира), ваздухопловство (у школском центру у Родезији 49 официра, 31 подофицира и 20 војника и грађанских лица и 40 официра и подофицира на обуци за дуге летове у САД), морнарица са три пловна објекта (26 официра, 28 подофицира и мајстора и 45 морнара). Број оних који су прешли су састав британске војске износио је: 48 официра, 73 подофицира и 35 војника.²⁸⁴ У септембру месецу, војска на подручју Средњег и Блиског истока износила је свеукупно 1.022 лојалних људи. Канцеларија енглеског државног министра у Каиру закључила је да је 1.600 припадника југословенске војске услед тамошњих збивања током 1942. остало у том периоду потпуно пасивно и „бескорисно“.²⁸⁵ Из овог податка можда можемо наслутити са коликим је бројем припадника војска ушла у наступајућу 1943. годину. Ако би тежили да сравнимо два избегличка војна искуства, настала у размаку од двадесетак година, могли би закључити да сем што је проблем прилива људства остао актуелан, била реч о две парадигме на супротним половима – војсци у нестајању и војсци у настајању. Официрски бунт затровао је ионако већ прилично нездраве односе у војсци, примери мучни и срамотни за углед војске, повремено су и даље искрсавали пред Владиним органима. Из једне забелешке од осмог децембра 1942. можемо се обавестити да је један од главних агитатора током побуне и најближи сарадник ђенерала Мирковића, предратни председник удружења резервних официра, резервни мајор Владета Богдановић, приликом хапшења од енглеских власти изјавио да ће убити краља.²⁸⁶ Шифрованим телеграмом од 21. марта Слободан Јовановић известио је југословенског конзула у Кејптауну Луковића, да хитно узме изјаву од мајора Вукотића са питањима о следећем: Да ли је истина да су ђенерал Мирковић и пуковник Поповић тражили од др Симовића да справи отров којим би били отровани потпуковник Балетић и мајори

²⁸⁴ D. Plenča, *nav.delo*, 123.

²⁸⁵ V. Đuretić, *nav.delo*, 51.

²⁸⁶ AJ, 103 – 167 – 594, 330.

Новаковић и Глигоријевић? Затим, да ли му је позната свађа између ђенерала Драгомира Мирковића и др Милоша Симовића, која је избила поводом тога што др Симовић није хтео да справи отров? И најзад, да ли је присуствовао савету официра у логору Абасији приликом кога је др Симовић изнео овај случај, ако јесте да ли су именовани официри које је требало отровати?²⁸⁷ Шифрованим телеграмом, конзул Луковић одговорио је 27. марта председнику Министарског Савета: „Од мајора Вукотића добио сам опширну писмену изјаву коју шаљем звионом преко Каира. Према тој изјави: доктор Симовић причао је пред сведоцима као и пред Вукотићем да су ђенерал Бора Мирковић и пуковник Поповић тражили од њега да отрује поменуте официре. Свађа је Вукотићу позната и износи је у детаљу. Она је била један од многих разлога због којег је напустио логор. Скупу официра на којем свађа расправљана Вукотић није присуствовао али је њему познато, по причању сведока, да је доктор Симовић рекао да је од њега тражено да трује и да он то није хтео радити.“²⁸⁸ За новог Команданта југословенских трупа на Блиском и Средњем истоку Указом од 10. новембра одређен је ђенералштабни пуковник Путник Р. Димитрије, син славног српског војводе из Првог светског рата. Пуковник Миодраг К. Ракић, разрешен је дужности.²⁸⁹ Надолазећа кадровска решења у војсци на Блиском и Средњем истоку од 30. новембра 1942. имала су за циљ консолидацију снага. За помоћника Команданта југословенских трупа постављен је ђенералштабни потпуковник Милан И. Просен, до тада командант гардијског батаљона, за шефа војне мисије у Јужној Африци ђенералштабни пуковник Стропник М. Франц, до тада шеф војне мисије у Палестини. За шефа војне мисије у Египту, Палестини и Сирији ђенералштабни пуковник Жупанчић С. Звонимир, до тада на дужности начелника штаба Команданта југословенских трупа на Блиском истоку. За команданта гардијског батаљона одређен је ђенералштабни потпуковник Балетић И. Лука, до тада начелник Оперативног одељења команде југословенских трупа на Блиском истоку. За шефа 1. Отсека Команде југословенских трупа наименован је ђенералштабни мајор Новаковић В. Павле, до тада Референт за војску Војног кабинета, за шефа 2. Отсека мајор Глигоријевић Д. Милован, до тада начелник обавештајног одељења исте Команде. За вршиоца дужности шефа 3. Отсека постављен је пешадијски мајор Јованчић Р. Славољуб, до тада на служби

²⁸⁷ АЈ, 103 – 37 – 203, 95, Стр. Пов. В. К. Бр. 251.

²⁸⁸ Исто, Стр. Пов. бр. 208.

²⁸⁹ *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, London, 24 novembra, 1942 god, Broj 10, 16.

начелника Материјалног одељења исте Команде.²⁹⁰ Пуковник Димитрије Путник имао је репутацију поштеног и способног официра, поред тога уживао је и велики ауторитет због свога презимена. Од њега, као од неутралног елемента у војсци, зазирале су и старија и млађа група пучиста. Пуковник Путник разрешен је дужности војног, поморског и ваздухопловног изасланика у СССР – у 4. августа 1942. године и при повратку у Лондон, најпре се обрео у Каиру.²⁹¹ Њега је за своје планове покушао да придобије ђенерал Б. Мирковић, чак се са њиме састајао захваљујући енглеском посредовању и био уверен да ће он у Лондону регулисати његов положај. Пуковник Путник обавештавао је пуковника Ракића о садржини тих разговора и био непомирљив према невојничким мерама ђенерала Мирковића.²⁹² Група млађих завереника окупљена око Војног кабинета, ширила је гласине да ће пуковник Путник образовати Владу и ликвидирати све завереничке кадрове. Коста Ст. Павловић поводом овога је записао: „Ово је опет мајорска кујна, јер мајори зазиру од Путника који је позван у Лондон и треба да постане најстарији чиновник Министарства војске, тако да ће Живан Кнежевић свирати само другу виолину.“²⁹³ По свему судећи, војска се није могла отарасити својих навика и због тога је трпела последице. Сам пуковник Путник записао је да је приликом примања команде 30. новембра 1942. године још дуго био „[...] заузет сређивањем тешких прилика поразне моралне пустоши, настале услед такозване Каирске афере.“²⁹⁴

²⁹⁰ *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, London, 21 marta 1943 god, Broj 11, 12.

²⁹¹ *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, London, 6 septembra 1942 god, Broj 9, 14.

²⁹² Stupanje u englesku vojsku 1943, Purić Božidar Papers, Box 8, Folder 1, Hoover Institution Archives, pages 127 – 129.

²⁹³ К. Ст. Павловић, *нав.дело*, 150.

²⁹⁴ Гласник српског – историско културног друштва „Ђегош“ (Даље:СИКД), свеска седма – јуни 1961, 40.

Консолидација снага, утицај дешавања на европском ратишту и кретања у међународној политици на оружану силу у изгнанству: тежња за редефинисањем њеног карактера

Након проживљене побуне и у пасиви проведене читаве године, тежило се консолидацији снага – попуни редова војске у изгнанству потенцијалима који су се већ налазили ван земље, њеним оспособљавањем за борбу у тренажним центрима и наоружавањем модерним оруђима. Прва ставка јесте кључна за спознају потенцијала с којима је југословенска краљевска Влада располагала у току трајања рата, у домену прилива добровољаца у редове своје оружане силе, будући да је од тога зависио сам опстанак војске и њена евентуална ангажованост у ратним дејствима. Гро припадника који је ступио у војну службу, потицао је са простора тзв. неутралних земаља, где је југословенска Влада имала своја дипломатска представништва. Наиме, официри, подофицири и војници који су успели да се бекством спасу из заробљеничких логора било Трећег Рајха или фашистичке Италије, тежили су да допру до неке од неутралних земаља у суседству и ступе у контакт са дипломатским чиновницима своје земље, који би их снабдели новцем, легитимацијама и инструкцијама, а потом упутили даље. Анализом деловања југословенских дипломатских представника у овом правцу, можемо уочити мултиполарност у чиновничком апарату. У додиру са војним лицима на Средњем истоку, дипломате су биле приморане да иступају сложено и у сагласју са директивама надређених, док је њихово ангажовање на страни манифестовало њихове различите идеолошке или идејне преференције, које неће увек бити у складу са Владином политиком. Људство које је успело да се домогне неутралних земаља, није увек било погодно за мобилизацију, тј. није се увек радило о „национално исправном елементу“, што је посебне муке задавало југословенским дипломатама. Имајући на уму да је војска ван Отаџбине имала свој етос, чији карактер тек треба представити. Из питања организације добровољаца проистицала су и остала. Из редова Словенаца из Јулијске Крајине, бивших заробљеника из италијанске војске, до краја 1942. године мобилисано је 712 обвезника, након чега је тај људски ресурс био исцрпен.²⁹⁵

²⁹⁵ D. Plenča, *nav.delo*, 123.

Други ресурс, који би се у најкраћем могућем периоду могао употребити јесте управо сачињен од официра одбеглих из заробљеништва, а онда се полагала и велика нада у југословенско исељеништво из Северне и Јужне Америке, Канаде, Аустралије и Јужне Африке. При изношењу резултата прикупљања добровољаца, мора се водити рачуна да бекство из заробљеничког логора није било уопште једноставан подухват, већ сасвим супротно – врло тешко изводљив.

Сакупљање добровољаца у Швајцарској

Најранији помен бекства југословенских заробљеника из Немачке у Швајцарску, јесте у записнику са седнице Министарског савета 17. XI 1941. године где се наводи: „16 заробљеника који су пребегли из Немачке у Швајцарску, издржават ћемо тако док се не пружи могућност, да се преведу у нашу војску.“²⁹⁶ Међутим, бекство у овој фази рата било је изузетак. Учестала бекства биће случај тек у другој половини 1942. и током 1943. године. Током седнице одржане 9. децембра 1942. на предлог председништва Владе, официрима и војницима који су избегли у Швајцарску за одлазак било за Енглеску или у Југославију, одобрено је 2000 швајцарских франака по официру, а 500 по војнику.²⁹⁷ Хронологију кретања и бројно стање оних у Швајцарској, који су били спремни да служе својој Отаџбини, најбоље илуструје писмо поручника Добривоја Т. Обреновића и ваздухопловног потпоручника Јована Миочиновића југословенском дипломатском представнику у Шпанији, од 9. јуна 1943. године. Наведени официри су из заробљеништва у Нирнбергу, побегли у Швајцарску и 22. маја стигли у Памплону. Ситуацију у Швајцарској један од њих образложио је речима: „Послати смо први из Швајцарске да испитамо могућност пребацивања за Енглеску, јер тамо има још око 200 наших из заробљеништва, које официра, подофицира и војника, који чекају на наше податке а које им не могу послати све док не дођем код Вас у Мадрид. С тога бих желео да тамо што пре стигнем. Могућност за пребацивање за Енглеску постоји, али док смо је испитали добро смо собом платили. Страшно смо смршали, али још некако иде и хвала Богу здравље нас доста добро служи.“²⁹⁸ Југословенски одбегли заробљеници, притом у току боравка у Швајцарској нису уживали слободу кретања, већ били смештени, као и до тада, у једној врсти логорског режима и дане проводили у раду.

²⁹⁶ *Записници са седница Министарског савета Краљевине Југославије 1941 – 1945*, 61.

²⁹⁷ *Исто*, 239.

²⁹⁸ АЈ, 103 – 162 – 585, 583.

Наредник Душан Ћетковић интерниран у Швајцарској настрадао је на раду у логору, изгубивши четири прста једне руке. Дипломатски представник питао је своје надређене да ли посланство може да сноси трошкове „слободног интернирања“, који су швајцарске власти биле сагласне да одобре у његовом случају.²⁹⁹ Карактер и етос људства, нису ни борављењем у оваквим условима могли да буду поремећени. Њих најбоље одражава садржина једног шифрованог телеграма одасланог из Берна 29. децембра 1942. године лично за председника Министарског савета. Наиме, швајцарска Врховна команда била је упозната да је немачко посланство у Берну упутило швајцарској Влади ноту у којој се жали на држање југословенских официра интернираних у Вавеју, „[...] а који сувише упадљиво и тенденциозно испољавају своје симпатије за савезнике и непријатељске осећаје против Немачке.“³⁰⁰ Из Берна је 9. јуна 1943. затражен месечни кредит од 2.500 фунти стерлинга за војнике и кредит од 70.000 швајцарских франака – колико је до тада утрошено на војнике у Швајцарској.³⁰¹ Прилике у којима су се налазили нису могле, а да не оставе последице на људство у Швајцарској, данима боравећи у неизвесности и ишчекујући тренутак поласка, неки од њих су се самоиницијативно и поред наређења да не крећу до даљњег, у јулу запутили у сусрет Савезницима.³⁰² У Каиро је 1. фебруара 1944. стигао извештај краљевског посланства у Берну од 16. августа 1943. године у коме се наводе логори у Швајцарској у којима су били смештени југословенски официри и војници, као и њихово бројно стање. Анделфинген (65 југословена и нешто Француза), Хасенберг у коме су се налазили само југословени, међу којима је била изражена подвојеност и владала међусобна нетрпељивост (106 људи), Егетсвил (12 људи), Лес Енферс (42 људи).³⁰³ Шифровани телеграм југословенског амбасадора у САД – у, Константина Фотића отправљен из Вашингтона 16. јануара 1944. предочава нам да бригу о финансирању војске у Швајцарској није водила само Влада: „Југословенски фонд послао у Берн 10.000 долара као помоћ за наше пребегле у Швајцарску.“³⁰⁴ На почетку 1944. године се треба зауставити, будући да ће у тој фази рата, околности у којима ће обитавати људство у Швајцарској, бити умногоме измењене. Изнесени подаци јасно сведоче о потенцијалима на које је могла рачунати југословенска Влада, с тим да већина ових

²⁹⁹ Исто, 518.

³⁰⁰ АЈ, 103 – 35 – 198, 7469.

³⁰¹ АЈ, 103 – 7 – 65, 1844.

³⁰² Исто, 2341.

³⁰³ АЈ, 103 – 163 – 585, 72.

³⁰⁴ Исто, 35.

људи никада неће отићи из Швајцарске. Њихову судбину и делатности у току 1944. и 1945. треба тек објаснити у контексту дате фазе рата. Они најупорнији или најкориснији, стићи ће до војске на Средњем истоку, део ће пак stradати или поново бити заточен приликом преласка преко Петенове Француске или Франкове Шпаније.

Сакупљање добровољаца у Француској

Дипломатски представници Краљевине Југославије, након слома отпора Француске 1940. године, нису напустили њено тле. Део француске територије анектирао је непосредно Трећи Рајх, знатнији део окупирао, док је преостали део на југу потпао под управу новог премијера, маршала Филипа Петена који је у Вишију организовао сопствену Владу, граду који је одредио за нови административни центар. Такозвана „вишијевска Француска“ није била под директном управом Трећег Рајха, већ је сама контролисала велики део француске територије, познатије као „слободна зона“ на југу. По инерцији, југословенски дипломатски представници изместили су се из окупираног Париза, у Виши где им је толерисан рад. Конзулат у Марсељу, такође је наставио да делује. При анализи поступака генералног конзула у Марсељу, Ивана Герасимовића члана Самосталне демократске странке, уочавамо колико су лична убеђења сваког државног чиновника утицала на отправљање дипломатске дужности. У свом писменом обраћању једном од чланова Владе, 14. августа 1941. генерални конзул је, у датом моменту, нашао за сходно да се заузме за одређену категорију југословенских избеглица речима: „Позната је ствар иако у то време нисте били у влади да је приликом слома републиканске армије у Шпанији било доста наших добровољаца који су се повукли у Француску са Шпанском војском и били са осталима интернирани у концентрационим логорима прво у Гурс па после доласка Немаца у логоре Цамп ду Варнет и Аргелес.“³⁰⁵ Образлажући да су тадашње Владе Стојадиновића и Цветковића, ове људе сматрале настројеним у комунистичко – анархистичком смеру и њихово мишљење да се таквим елементима никако не треба дозволити повратак у Југославију, наставио је: „Сва моја доказивања да сви ти људи нису комунисти да међу њима има и патриотски расположених и да није саветно стварати све већи број емиграната у иностранству, све то није помогло.“³⁰⁶ Предлог генералног конзула у погледу решавања статуса ових људи био је: „Током дана сам имао прилике да се и лично уверим право.

³⁰⁵ АЈ, 103 – 162 – 585, 392.

³⁰⁶ Исто.

Ти су ми људи учинили велике услуге, а несумњиво је да је и њихов патриотизам био ван сваке сумње, нарочито у погледу борбе против нашег спољног непријатеља, као и сарадње са Русијом.³⁰⁷ Оваква аргументација подстакла је генералног конзула да од Владе тражи 30.000 франака како би им помогао. Председник Министарског савета, армијски ђенерал Душан Симовић 23. августа 1941. наредио је Министру иностраних послова следеће: „Изволите молим најхитније известити наше посланство у Виши – у, да се сви војни обвезници од 20 до 50 година изузев једино храниоца неспособних задругара имају упутити са нашим дипломатско конзуларним претставницима у Лисабон. Војни изасланик има да састави списак свих ових обвезника и да га из Лисабона достави у Лондон.“³⁰⁸ И поред већ навођеног обавештења Божицара Пурића од 13. маја, да је по потписивању уговора о миру Француска забранила излазак из земље држављанима свих држава у рату са Немачком, старосне доби од 18 до 45 година, ова директива сведочи да је и поред тога постојала намера да се расположиви потенцијали из Француске искористе. После извесног времена ће југословенски дипломатски представник у Паризу, а затим и у Вишију, Божицар Пурић морати да напусти Француску, што ће служити конзулу као изговор, да је препуштен сам себи. Шифровани телеграм из Лисабона 5. децембра 1941. одаслат лично за председника Владе предочава нам да се у том тренутку у Марсељу налазило осам војника избеглих из ропства. Очекивало се да ће се број повећавати с временом, пошто је бекство било олакшано каналом из окупиране у слободну Француску. У телеграму се наводи још и да француске власти у окупираној зони нису помагале бекства, али су толерисале прелаз бегунаца.³⁰⁹ Конзул Герасимовић доставио је Политичком одељењу Министарства иностраних послова успомене г. Милана Срцановића, ваздухопловног водника, који је био један од првих људи који је успео да се домогне конзулата и слободе. Срцановић је у својим успоменама написао да се у логору јавио на добровољан рад јер је хтео да побегне, и да се тако обрео у селу Ајл 15 километара јужно од Трира, где је остао до 15. октобра, заједно са Александром Ратковићем, наредником питомцем ваздухопловне академије. Први циљ им је био Мозела. После доласка у Мец, Срцановић је изгубио Ратковића у великој шуми. Након тога, Срцановић је прешао нову немачку границу у Лорену, наводећи да је кроз окупирану Француску становништво било предусретљиво.

³⁰⁷ Исто.

³⁰⁸ АЈ, 103 – 35 – 197.

³⁰⁹ АЈ, 103 – 162 – 585, 394.

Као последња препрека остао је прелаз демаркационе линије код Дола 25. октобра увече, где је постојао тајни канал који пребацује у слободну зону. Прелазом реке Ла Лу на самој демаркационој линији Срдановић је постао слободан.³¹⁰ Своје доживљаје до Француске и кроз њу, опширно је у својим сећањима описао потпуковник Борислав Тодоровић. Колико је била важна предусретљивост становништва при бекству, осликава и пример једног француског гостионичара, који је примио тада капетана Тодоровића и његовог саборца Леониду Паханија и својим саветима их упутио даље: „На Париз не треба ни покушавати ићи, јер је врло јака контрола по возовима. Треба ићи на југ, преко Нансија, Белфора, Безансона, па негде код Мушара прећи границу између слободне и окупиране Француске. Када једном будете у слободној Француској, ако идете одмах за Шпанију треба да свратите у Каркасон, на адресу коју ћу вам дати. То ће вам такође добро послужити и олакшати покрет.“³¹¹ Олакшање које су официри Тодоровић и Пахани осетили при ступању на тле слободне Француске, може највизуелније илустровати њихово понашање у датом тренутку: „Сада идемо друмом, дивном аутомобилском аутострадом оивиченом са обе стране високим дрвећем. Држимо се за руке и певамо. Где ли су сада наши другови да нас виде, како се шетамо слободном Француском? Већ се замишљамо у Вишију, где нам Американци помажу да одемо до Енглеске. Тамо нас примају честитају нам успех, а потом упућују да се придружимо нашим оружаним снагама на Блиском истоку. У тим срећним мислима, са првим мраком уђосмо у Мон су Водреј.“³¹² Тодоровић и Пахани обрели су се у Лиону, где су преко америчке амбасаде дошли у контакт са припадницима југословенске колоније који су им пружили смештај, осим неколико старих емиграната, колонију је чинило још неколико одбеглих војних питомаца и подофицира, од којих су многи чекали већ по осам месеци да наставе путовање. Герасимовић је 1. јуна преко Министарства иностраних послова обавестио Војни кабинет председништва, да су „пре три дана“ у Лион стигли Пахани и Тодоровић.³¹³ По одласку у Марсељ, Тодоровић је сазнао да се и тамо налази неколико одбеглих заробљеника. Прва његова иницијатива коју је успео да наметне конзулу, била је да се у јулу 1942. сваком појединцу пошаље по 1.000 франака, које је конзул после опирања одобрио да исплати. Сам конзул изговарао се на немање средстава, а његову личност капетан Тодоровић портретисао је

³¹⁰ АЈ, 103 – 162, 585, 414 – 416, стр. 13 – 15.

³¹¹ Потпуковник Б. Тодоровић, *нав. дело*, 133.

³¹² *Исто*, 141.

³¹³ АЈ, 103 – 35 – 198, 3592, Пов.бр. 246.

на следећи начин: „Сав је заузет бригом о својој личној удобности и имовини, особито о уметничким сликама чији је конектор. Живи у згради конзулата, где располаже са девет намештених соба, врло луксузно опремљених у стиливима разних Лујева из француске историје. Није ожењен. Необично плашљив за личну безбедност, те у тој плашњи занемарује најбитније дужности.“³¹⁴ Самог Милана Срдановића конзул је сместио у подрум конзулата да спава на две столице, осим њега у Марсељу се налазило још девет других војних лица и Тодоровић. Капетан Борислав Тодоровић примио се дужности бриге о избеглим војницима, службом при конзулату, војна лица обавестио је да се убудуће обраћају њему директно, а не генералном конзулу, који на њега није оставио најлепши утисак: „Како сам могао очекивати искрену помоћ од човека, који поред девет намештених соба, које држава плаћа, и огромне плате, дозвољава да један наредник – водник, пилот – ловац, проводи своје дане као последњи бескућник у бетонском подруму и на старим столицама, после херојског геста који је учинио?“³¹⁵ Генерални конзул није се превише интересовао да успостави везе са тајним пољским и белгијским организацијама у Француској, како му је то Тодоровић сугерисао. Преко другог службеника, конзула Мајданца, капетан Тодоровић успео је да набави америчке бланко пасоше, на имена југословенских студената.³¹⁶ Међутим, у датом тренутку, генерални конзул уместо да се бави нагомиланим проблемима избеглих лица, нашао са побуђен да Министру иностраних послова др Момчилу Нинчићу 30. јула 1942. указује на везу између ђенерала Михаиловића и Милана Недића: „У последње време почели су да се проносе извесни гласови по којима тобож г. генерал Недић није баш тако велики непријатељ г. Министра војног, Драже Михајловића, да као кад су му повереници реферисали да је г. Михајловић урадио нешто, он је ћутао те се сматрало као одобравање учињеног. Чак се говорило да кад људи г. Недића иду на четнике г. Михајловића одвоје и склоне на њему познато место део муниције добијене од Немаца. Те гласове прво ми је донео један Француз који је крајем јуна дошао из Београда.“³¹⁷ Постојеће стање трајало је до 11. новембра 1942. године када су немачке трупе прешле демаркациону линију и услед бојазни због Савезничког искрцавања у Северној Африци, окупирале тзв. „слободну зону“, што ће представљати једну од најтежих препрека југословенским избеглицама при наставку свога путовања.

³¹⁴ Потпуковник Б. Тодоровић, *нав. дело*, 159.

³¹⁵ *Исто*, 163.

³¹⁶ *Исто*, 163.

³¹⁷ АЈ, 103 – 35 – 198, 4620, Стр. Пов. Бр. 366.

У тренутку наступања немачке војске, капетани Тодоровић и Пахани самоиницијативно су одлучили да се запуте у Шпанију. Поред њих, групу су чинили наредник – водник Срдановић и потпоручник Слободан Нинковић, који је нешто после Тодоровића приспео у Лион.³¹⁸ Овакво стање за југословенску војску ван Отаџбине, промениће се унеколико тек при ослобађању Француске, при чему ће од ње као од старе савезнице из Великог рата, југословени очекивати сигурно окриље и свесрдну помоћ.

Сакупљање добровољаца у Шпанији

Након априлског војног слома југословенске краљевске војске и оснивања НДХ, шпанска Влада је признала њену независност и указала гостопримство њеном дипломатском представнику. Под тим утиском, Јован Дучић, чувени песник и дипломата, а тада посланик Краљевине Југославије у Шпанији, самоиницијативно је напустио њену територију. Отправник послова Љубиша Вишацки, остао је да врши дужност посланика и збрињава избеглице које су биле у пролазу, будући да шпанска Влада није прекинула дипломатске односе са емигрантском Владом; док Влада с друге стране, није налазила за опортуно да прекидом односа себи пресече једину везу којом би могао бити успостављен проток људи и информација из неутралне Швајцарске и вишијевске Француске, до Медитерана и Атлантика. Из реферата Отправника послова у Мадриду од 19. августа 1942. о евакуацији југословенских држављана, избеглица и војних обвезника можемо се обавестити да их је Вишацки сврставао у неколико група. На оне који долазећи из Швајцарске или Француске имају југословенску редовну путну исправу снабдевену транзитном шпанском и улазном или транзитном португалском визом. Оваква лица била су само у транзиту и о њима посланство није морало да претерано води рачуна, осим да им у случају нужде пружи новчану помоћ, или издејствује поједине олакшице код власти. У другу групу су спадали војни обвезници који су се налазили на слободи у Швајцарској или Француској, било да су побегли из немачких или италијанских логора. У тежњи да дођу до једног од југословенских војних центара, илегално су прелазили у Шпанију, с намером да се докопају Португалије. Војни обвезници су се опет разврставали у две групе. Прву, коју су исправама снабдевали енглески органи, као да су држављани њихове Империје, чије припаднике би у случају да буду спроведени у логор, британска амбасада у релативно кратком временском року могла, чак легално, избавити из интернације.

³¹⁸ Потпуковник Б. Тодоровић, *нав. дело*, 181.

Другу, чији припадници би покушавали да илегално пређу преко Шпаније, без договора са посланством, а посредством било југословенских конзулата у Марсељу, Женеви или Цириху, или пак посланства у Берну. По том питању, отправник послова детаљно наводи: „Досада је оваквих случајева било само са лицима која су долазила са јурисдикције Краљевског Генералног Консулата у Марсељу. Сви овакви покушаји унапред су осуђени на неуспех, чак ако таква лица и успеју да стигну до Барселоне и да ступе у везу са тамошњим британским Консулатом. Према овако неочекиваним пролазницима, британски Консулат у Барселони гаји разумљиво подозрење: да су у питању можда непријатељски агенти, подметнути у циљу шпијунаже или саботаже. Таква лица, недовољно заштићена, падају у руке шпанске полиције дириговане од Гестапа и упућују се у концентрациони логор у Миранди де Ебро, одакле је врло тешко добити ослобођење, ако ухваћени нису на време добили упутства да се пред шпанским властима изјаве за држављане неке од Доминија британске империје.“³¹⁹ О самом логору „Миранда де Ебро“ и ослобађању људства, отправник послова 30. новембра 1942. известио је Министарство иностраних послова: „Шеф међународног одељења Шпанског Црвеног Крста, гроф де ла Гранха, мој одличан пријатељ, саопштио ми је у најстрожијем поверењу, да му је са званичне стране стављено у дужност да проучава питање ослобођења свих интернираних у Миранди и њихове евакуације из Шпаније. Молио ме је да то у интересу успеха саме ствари држим у највећој тајности. На његов захтев спремам му списак свих наших интернираних држављана, са свим потребним податцима, који ћу му предати још вечерас.“³²⁰ Председник Министарског савета Слободан Јовановић 24. децембра 1942. послао је шифровани телеграм следеће садржине отправнику послова Вишацком: „Известите најхитније да ли постоји икаква могућност да се извуку из логора бар наша војна лица пребегла из заробљеништва – и то независно од осталих политичких интернираца. Ако таква могућност постоји учините све за њихово ослобођење и пребацивање у Енглеску.“³²¹ Првом Отсеку Министарства војске, морнарице и ваздухопловства, 25. августа 1943. из Мадрида одаслат је списак евакуисаних војних лица из Шпаније, које је посланство прихватило и успело да упути у Енглеску. Одбеглих ратних заробљеника било је 32 на списку, и још 8 лица из категорије војних обвезника.³²²

³¹⁹ АЈ, 103 – 35 – 198, Стр. Пов. Бр. 109 / 42 – 1 – 6, стр. 1 – 2.

³²⁰ АЈ, 103 – 162 – 585, 458.

³²¹ Исто, 464.

³²² АЈ, 103 – 36 – 199.

С тим што, нису сва лица била заточена у Миранди, већ су неки од њих допали и „дивилних“ затвора провинција и места у којима су се затекли. Примери посланстава у Шпанији и Француској одају колико је при послу ове врсте било важно лично залагање посланика, његова пожртвованост служби и убеђења. Поред тога што се истицао својим радом, Љубиша Вишацки одударао је од својих колега и прегледношћу и педантношћу извештаја које је слао у Лондон, из којих се можемо обавестити о проблемима са којима се сусретао при контакту са одбеглим људством. Али пре тога, ваљало би истаћи да су се и Влади органи свесрдно заузели за евакуацију војних обвезника из Шпаније. Из шифрованог телеграма који је Министарство иностраних послова преко посланства у Лисабону доставило отправнику послова у Мадриду 27. јула 1943. можемо сазнати: „Резервни пешадиски потпоручник Душко Попов упућен је од стране Министарства војске у Мадрид по питању извлачења наших заробљеника. Детаљније податке добићете усмено од тамошње Британске Амбасаде са којом се препоручује најтешња сарадња по овом питању.“³²³ Реч је о чувеном троструком шпијуну, држављанину Краљевине Југославије, на коме је базиран фиктивни лик Џејмса Бонда. Овај телеграм подстиче више питања него што пружа одговора. Из педантних и детаљних извештаја отправника послова надређенима, врло често провејавале су притужбе на људство. У свом извештају од 24. августа 1943. Вишацки се жалио на понашање Андрије Миленковића 16. јануара ослобођеног из Миранде, наводећи да се често напија и да у пијанству прави неред: „Недавно је у пијанству у ресторану почео да разбија чаше и тањире и да виче како се он борио у редовима црвене војске. У ресторану су се у близини налазили неки шпански официри и новинари. Пре но што би дошло до инцидената, неколико наших држављана, ослобођених такође из Миранде, изнели су Миленковића на време. Реперкусије оваквих инцидената могу да буду недогледне. Има овде света који је доживео очајне трагедије за време грађанског рата и коме мало треба, па да на овакве провокације, нарочито од једног странца, реагира револвером.“³²⁴ Да овакви случајеви нису били усамљени говори нам и шифровани телеграм отправљен из Мадрида 21. децембра 1943. упућен председнику Министарског савета, у коме се наводи: „Официри Бановић и Вучековић немају понашање војника и официра него башибозлука.“³²⁵

³²³ АЈ, 103 – 36 – 199.

³²⁴ Исто, Пов. Бр. 696/44 – XI – 1.

³²⁵ Исто, Стр. Пов. Бр. 147.

Да нису сва искуства била негативна предочава нам сведочење Борислава Тодоровића о боравку у Мадриду: „Три дана проведена у овом рају, остаће незаборавна у целом животу. Трећег дана Пахани и ја кренусмо даље, док су Нинковић и Срдановић имали да сачекају следећи транспорт.“³²⁶ Међутим, негативна искуства су поново повремено искрсавала. Извештај из Мадрида одаслат Министарству иностраних послова 6. фебруара 1944. доказује управо то. Радило се о понашању ђака – поднаредника Александра Оглобина и редова Ђорђа Марковића. За првог је Вишацки навео да се одликовао „[...] неваспитањем и отсуством сваког осећаја дисциплине и пристojности [...]“, док је потоњег окарактерисао речима: „Редов Ђорђе Марковић је ноторан алкохоличар, који у пијанству чини такве изгреде, да доводи у питање одговорност Посланства према шпанским властима за држање и понашање лица ослобођених на његово заузимање. У хотелу, у коме је становао, чинио је такве нередe, да су у неко доба ноћи сви станари устајали застрашени од његовог урликања. У подземној жељезници чинио је покушаје да скаче пред воз који је улазио у станицу.“³²⁷ На седници Министарског савета одржаној 29. јануара 1943. одобрен је предлог по коме је 4. јануара текуће године дозначена отправнику послова у Мадриду, на име попуне касе за помоћ војним обвезницима интернираним у логору Миранди, сума од 2.450 пезета.³²⁸ Посланство у Шпанији биће један од ретких центара који неће изгубити своју улогу, чак ни у поодмаклој фази рата.

Вредност Португала и Лисабона у сфери сакупљања војних обвезника, била је готово ништавна. Првобитно изложени списак од 28 лица, убрзо се знатно окрунио, многи са списка су напустили Португал. Они пак који су са тла Португала ступили у војне одреде на Блиском и Средњем истоку, до краја 1942. и током 1943. већ су увелико били ангажовани. Португал, као држава неутрална у рату, имао је прворазредни значај због своје везе за Великом Британијом и њеним доминионима. Ту су одбегли заробљеници чекали своје улазне визе и по неколико месеци. Представљене делатности и искуства војних обвезника могу нам послужити као параметар њихове потенцијалне употребне вредности, ако су неки већ одвикнути од војничке дисциплине и навика, чекали у Лисабону још неколико месеци да се придруже војсци, да би потом из Енглеске транспорт на Средњи исток, изискивао још времена. Обвезници су на Блиски и Средњи исток пристизали етапно и у групама, стога не представља изненађење што је њихов

³²⁶ Потпуковник Б. Тодоровић, *нав. дело*, 200.

³²⁷ АЈ, 103 – 167 – 594, 471.

³²⁸ *Записници са седница Министарског савета Краљевине Југославије 1941 – 1945*, 277.

ионако скроман број, било јако тешко уочити на војним списковима када се ради о њиховом доприносу за омасовљавање војних редова. Да су официри, подофицири, каплари и редови који су избегли из заробљеништва сматрани интегралним делом војске у изгнанству сведочи шифровани телеграм који је заступник Министра војске морнарице и ваздухопловства Слободан Јовановић, упутио преко Министарства иностраних послова 26. јуна 1942. краљевским посланствима у Берну, Лисабону, Мадриду и конзулатима у Марсељу и Истанбулу. Свим војним лицима која су пребегла из заробљеништва следила је плата иста као војним лицима на Блиском истоку, и то у енглеским фунтама. Пуковнику 51, потпуковнику 47, мајору 43, капетану I класе 39, капетану II класе 35, поручнику 31, потпоручнику 27, нареднику воднику после шест година службе 16, испод шест година 13, нареднику I и II класе 10, поднареднику 8, каплару 6, редову 4. Подофицирима и редовима преко плате следовали су стан и храна.³²⁹

Сакупљање добровољаца у Шведској

Значај Шведске као државе неутралне у рату био је у томе што је била близу СССР – а и могла југословенском дипломатском представнику, послужити као прозор у совјетско ратиште, као драгоцен извор информација. Након проглашења НДХ, тадашњи посланик Краљевине Југославије у Стокхолму, М. Стражњицки отпутовао је у Загреб и придружио се режиму Анте Павелића. За новог посланика одређен је Александар Авакумовић, бивши посланик у Букурешту. Први помен заробљеника приспелих из норвешких логора у Шведску јесте 17. августа 1942. када је посланик известио да су петорица Југословена „прошлог месеца“ стигли у Стокхолм.³³⁰ У норвешким логорима били су интернирани углавном устаници из окупиране Југославије и радно способно становништво. На седници Министарског савета 14. октобра 1942. било је одобрено да се краљевском посланству у Стокхолму дозначи даљњи кредит у износу од 4.000 шведских круна за издржавање, лечење и одевање ратних заробљеника и других избеглица.³³¹ Надлежне војне власти преко Министарства иностраних послова упутиле су посланику у Стокхолму 27. августа 1943. следећи телеграм: „Због рђавог искуства са до сада приспелим из Шведске, не слати никог више у Енглеску. У случајевима када посланик сматра да би евакуација била целисходна учинити предлог Министарству

³²⁹ АЈ, 103 – 37 – 202, 3485.

³³⁰ АЈ, 103 – 162 – 585, 491.

³³¹ *Записници са седница Министарског савета Краљевине Југославије 1941 – 1945*, 186.

војске са детаљним подацима за сваког појединца.³³² Овоме ће бити разлог првенствено структура интернираца, тј. њихово идеолошко опредељење. Премда, су бројнији примери другачије афилијације, један од одбеглих заробљеника писао је посланству децембра 1943. године: „Умољавам Ј.К.П у Стокхолму, ако је по могућству да ме превезе у Енглеску да се ставим на расположење Југословенској Краљевској Влади, која се за сада налази у Каиру. Ја као један Србин, који сам се и до сада, налазио у борби против окупатора, и под окупаторским терором, ја сматрам као један Србин да ми није место да се потуцам по Шведским пансионима, не користећи ни себи ни Ј. Краљевском посланству у Стокхолму. Него сматрам да ми је место да се ставим на расположење Ј.К. Влади у Каиру да ме пошаље на фронт да се борим за Њ. В. Краља и Отаџбину.“³³³ С друге стране, припадници партизанског покрета интернирани у Норвешкој, при доласку у Шведску открили су податак да је од 30.000 заробљеника у Норвешкој, до тада у животу било још око 800. Из депеше од 20. јануара 1944. дознајемо да су поднели рапорт у Вигбихолској школи на скупштини у близини Стокхолма, под покровитељством шведске Радничке федерације и са дозволом шведске Владе.³³⁴ Краљевско посланство известило је 21. фебруара 1944. Министарство иностраних послова да је 10 избеглица поднело молбе за визе, у циљу одласка у Енглеску ради испуњавања своје војничке дужности према Отаџбини.³³⁵

Сакупљање добровољаца у Ирану

У Ирану, као неутралној држави у рату, југословенско представништво – посланство у Техерану наставило је своје делатности. Југословенски генерални конзул у Јерусалиму Д. Драгутиновић известио је надређене 15. јануара 1942. о превирањима у тамошњој југословенској колонији. Наиме, група Хрвата настањена у Техерану издала је проглас свим Хрватима у колонији, да не признају југословенске власти и не одазивају се на позив у југословенску војску. Препис прогласа достављен је генералном конзулу од вође групе војних обвезника из Ирана, на путу до Египта при проласку кроз Јерусалим. Исто лице обавестило је конзула да југословенску колонију у Ирану чини око 250 људи „[...] запослених углавном на грађењу пруга и у рудницима, од којих је најмање 120

³³² АЈ, 103 – 36 – 199, 4904.

³³³ АЈ, 103 – 162 – 585, 840.

³³⁴ АЈ, 103 – 163 – 585, 172.

³³⁵ Исто, 1397.

способно за војну службу.“³³⁶ Нешто пре тога, у Египат је отишла прва група од 53 обвезника, као и поменута друга, која је бројала 7 обвезника. Са другом групом требало је да отпутује још 40 обвезника, који су у задњем моменту одбили да иду у војску, пошто су претходно код посланства у Техерану наплатили своја новчана потраживања. Југословенски Отправник послова у Техерану, назначио је у свом извештају Министарству иностраних послова да је већина Југословена остала верна Југославији, тј. да се ниједан од „Јужних Србијанаца“ није одазвао на позив бугарског посланства да прими бугарски пасош. Посланство је у прилогу послало и препис хрватског прогласа. Суштина хрватског прогласа припадницима колоније у Техерану од 23. априла 1941. огледала се у следећем: „Посланик Кр. Посланства Југославије у Техерану, издао је наредбу, којом позивље све Југославене војне обвезнике и резервне официре, ради упуту у легије. Име југославени треба раздјелити и из њега одвојити Хрвате, који имају своју слободну Државу Хрватску и свога поглавника Др. Анту Павелића од Кога глас и наредба може бити једино мјеродавна за све Хрвате патриоте. Ми Хрвати не признајемо више Југославију а нити југославенске власти, јер оне за нас више нису мјеродавне. Ако Југославенско Посланство од Хрвата нешто траже не треба нико да се одазове.“³³⁷ Из извештаја отправника послова у Техерану М. Томазеа од 11. октобра 1943. сазнајемо да је због старости или болести двадесетина регрута након ступања у војску враћена у Иран.³³⁸ Држање припадника колоније и право стање у њој расветљено је тек извештајем из југословенског посланства у Техерану од 27. априла 1944. године Министарству иностраних послова. Отправник послова раздвојио је две групе војних непослушника. У прву је спадало двадесетак усташких присталица и непомирљивих непријатеља државе. У другој сем неколико изузетака налазила се „[...] тридесетина врло скромних и примитивних јужносрбијанских печалбара који су 1941 године подлегли кризи малодушности и уплашили се, да је после пропасти земље и њихова судбина овде у рукама Немаца и Бугара, који су у то време господарили по Техерану.“³³⁹ Такозвани „бугараши“ уцењивали су поједине припаднике колоније да ће у случају да им не дају одређену суму новца, бити протерани из Ирана. Сам отправник послова је био нагласио да се већи део друге групе осећао постиђено зато што је у датом тренутку подлегао страху, и да је препоручљиво да се они који нису извршили

³³⁶ АЈ, 103 – 36 – 199, Пов. Бр. 10.

³³⁷ Исто, Пов. Бр. 25.

³³⁸ Исто, Пов. бр. 29.

³³⁹ АЈ, 103 – 167 – 594.

војну обавезу избришу са списка војних непослушника и приме у војску, јер је у колонији под хитно било потребно повећати број лојалних грађана. Одговор на овакав захтев посланства у Техерану уследио је 6. маја 1944. од надлежних војних власти: „У колико би се ко од њих јавио и молио да га се упути у нашу војску на Средњем Истоку, не упућивати га без претходног одобрења ове команде, пошто су већ многи који су дошли из Техерана демобилисани и упућени својим кућама у Перзију и тиме се држава излаже само непотребним трошковима.“³⁴⁰

Сакупљање добровољаца у Аустралији

На предлог и решење Министарског савета 3. маја 1941. основан је генерални конзулат Краљевине Југославије у Сиднеју.³⁴¹ Међутим, убрзо су основани и конзулати у још два аустралијска центра (Фриментл и Канбера). Министарству иностраних послова надлежне војне власти 22. августа 1941. одаслале су депешу следеће садржине: „Према извештају Господина Министра војске и морнарице у штампи у Каиру изашла је једна notiца, према којој наши исељеници у Аустралији желе да образују један батаљон за борбу против заједничког непријатеља. Како би се у вези с тим, ако је предња вест тачна, могло предузети потребно за потпомагање ове акције, молим, да се ово хитно провери преко нашег консулата у Сиднеју, и уједно о томе затраже подробнији подаци.“³⁴² Одговор југословенских представништава из Аустралије уследио је тек у новембру, пошто конзул у Сиднеју Ј. Микуличић, није знао ништа о овом питању, требало му је времена да се о њему детаљније обавести преко југословенског консулата у Фриментлу (Fremantle, West Australia), али ни тамошњи конзул Н. Марић није могао осветлити то питање, да би напослетку конзул из Сиднеја морао да се обраћа представнику у Канбери, који је пак остао нем. Конзулат у Фриментлу, известио је Ј. Микуличића у Сиднеју 25. септембра 1941. о позадини поменутих навода у каирској штампи. Конзул Марић писао је два пута дотичном Вуксановићу, истакнутом југословенском исељенику од кога је очекивао да ће добити списак добровољаца, а од њега у ствари примио само „[...] 2 дуга писма у којима пише са брда и дола али за које – добровољце ни једног имена нема, нити би један наш земљак икаква обзира од њега узео него само новинари, којима је занат да се баце какву нову „БУМБУ“ [...]“³⁴³

³⁴⁰ Исто, 571.

³⁴¹ *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, London, utorak 19 avgusta 1941 god, Broj 1, 7.

³⁴² АЈ, 103 – 35 – 197, 298, Пов. В. К. Бр. 145.

³⁴³ Исто, Бр. Н. К., 2.

Конзул Микуличић је надређенима у прилогу доставио и препис одговора аустралијских власти о овом питању. Секретар одсека спољних послова Комонвелта Аустралије 30. септембра 1941. обавестио је југословенског конзула у Сиднеју да предлог господина Вуксановића о формирању добровољачког одреда састављеног од исељеника, иако подстакнут патриотским мотивима, није у складу са политиком аустралијске Владе да не подстиче оснивање засебних националних јединица (individual racial units). Аустралијски званичник назначио је да би иако лако основане, такве јединице било готово немогуће одржати на фронту и у исто време очувати њихову националну посебност.³⁴⁴ Сав допринос југословенског исељеништва у Аустралији на потпори војсци ван Отаџбине свео се на чек од 115 фунти организације „Југослав Ед Комити“ из Брокенхила достављен 24. августа 1942. председништву Владе.³⁴⁵ Готово извесно је да су исељеници српског порекла донирали овај новац, будући да је Брокенхил било рударско место око кога се углавном, још од доласка у Аустралију сконцентрисала малобројна српска заједница.³⁴⁶

Сакупљање добровољаца у Јужној Америци

Сакупљање људства за југословенску војску ван Отаџбине од исељеника из Јужне Америке обухватало је пространства неколико држава, Бразилије, Аргентине, Уругваја и Чилеа. Прилике и потенцијале односно југословенске колоније у Бразилији, најбоље је представио председник Средишњег Одбора Југословенске Народне Одбране из Бразилије инжењер Петар Станојевић. Он се писмом 4. децембра 1941. из Рио де Жанеира обратио председнику Министарског савета Ђенералу Душану Симовићу: „Колико броји југословенска колонија у Бразилији то изгледа нико тачно незна. Добра половина од тог целокупног броја је несловенски елемент, а од остале половине која преставља словенски елемент, добар део се је у Бразилији асимилирао те према томе изгубио и одродио. Онај остатак који још осећа за своју земљу није потпуно јединствен. Знатнији део се осећа Југословеном и учлањен је у Ј. Н. О. а незнатан део води Хрватску политику.“³⁴⁷ Алудирајући да треба апеловати на хрватске министре у Влади да утичу на тамошње исељеништво, које чине већином Хрвати (Далматинци и Приморци), да делује на југословенској платформи, а не да оснива сопствене

³⁴⁴ Исто.

³⁴⁵ АЈ, 103 – 7 – 64, 1393.

³⁴⁶ Станимир Спасовић, Србољуб Милетић, *Историја Српске Православне Цркве у Аустралији, Новом Зеланду и Јужној Африци*, Сиднеј 2009, 25.

³⁴⁷ АЈ, 103 – 35 – 197.

организације и агитује са сепаратистичким тенденцијама. Материјални статус југословенске колоније био је такав да се њена велика већина свакодневно борила за лични опстанак. О потенцијалном броју добровољаца инжењер Станојевић написао је: „Међутим, разговарајући са појединцима о томе питању, дознао сам да би се поједини одазвали војној дужности само ако би морали; други би ишли и својевољно но истичу питање издржавања њихових породица, тако да је мали број оних који би збиља својевољно и безусловно ишли у добровољце. Зато мислим да би највећи успех у прикупљању добровољаца ипак имали мобилизацијом, т. ј. позивањем под претњом закона, па и у томе случају неверујем да би из целе Бразилије скупили више од 150 добровољаца.“³⁴⁸ Показаће се да је стање у југословенским колонијама у Јужној Америци било савршено као показни оглед унутарњих међунационалних односа, идеолошких превирања која су се одразила и на исељеништво, као и израза нетрпељивости између војног и цивилног фактора југословенске емигрантске структуре. Председник Министарског савета Слободан Јовановић, наредио је да се шифрованим телеграмом 8. јуна 1942. обавести Отправник послова у Буенос Аиресу, Ф. Доминиковић, да је за прикупљање обвезника и добровољаца одређена војна делегација са пуковником Бурјом на челу, са седиштем у Буенос Аиресу. Такође је назначио да је за рад око прикупљања и транспорта добровољаца одобрено 40.000 америчких долара. Долазак пуковника Бурје се очекивао током јуна, а за мобилизацију долазили су у обзир обвезници од 20 до 40 година, специјалисти – занатлије обвезници до 45 година и добровољци од 18 до 20 година.³⁴⁹ У састав делегације за прикупљање обвезника и добровољаца у Јужној Америци ушао је и резервни поручник Кнез Славко.³⁵⁰ Пуковник Мирко Л. Бурја био је на дужности југословенског војног, поморског и ваздухопловног изасланика у Вашингтону до 3. јуна 1941.³⁵¹ У вези одређивања пуковника Бурје за Шефа војне мисије у Буенос Аиресу, Слободан Јовановић је шифрованим телеграмом 11. јуна 1942. упитао Владиног посланика у Вашингтону, Фотића, да ли је у тадашњим приликама било могуће образовање мисије и прикупљање добровољаца у Аргентини.³⁵²

³⁴⁸ Исто.

³⁴⁹ Исто, 3102.

³⁵⁰ Исто, 3100.

³⁵¹ *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, London, utorak 19 avgusta 1941 god, Broj 1, 7.

³⁵² АЈ, 103 – 35 – 197, 3127.

Слободан Јовановић директивом Министарству иностраних послова од 19. јуна 1942. предложио је истом, скуп мера, које би поспешиле извођење намераване мобилизације. На првом месту требало је известити све званичне представнике државе у Јужној Америци о прикупљању обвезника и добровољаца и инструисати их да по том питању ступе у контакт са отправником послова у Буенос Аиресу, где ће бити место боравка шефа делегације, пуковника Бурје. Затим, требало је обавестити и британске званичне представнике да прихвате обвезнике и добровољце у местима где не постоје југословенска дипломатска представништва, у каквим срединама је пак живела већина припадника југословенске колоније. Британске званичне представнике требало је обавестити и да је центар за прикупљање обвезника био Буенос Аирес, не би ли их они непосредно упутили у наведени центар. Све материјалне издатке људства имао би исплатити шеф војне делегације, коме би у те сврхе била стављена на располагање одређена сума новца.³⁵³ Међутим, пуковник Бурја није нашао за сходно да отпутује у Аргентину и прими поверену му дужност. Посланик у Вашингтону, обавестио је професора Јовановића да је пуковник сматрао његову наредбу за авизу наређења и подробније изложио став пуковника Бурје: „Да је потребно да се реши питање радне снаге пре његовог одласка и да му се даду потребне инструкције. Налази да његова мисија није обичан ратни распоред који треба да се извршује без размишљања. Сматра војна мисија политичка и моли Министарство војске и морнарице да се расчисте сва питања која су од важности за успешан рад мисије пре одласка. Тако исто моли да се реши питање путних трошкова његове жене у случају одласка.“³⁵⁴ Одговор професора Јовановића уследио је шифрованим телеграмом 27. јуна 1942. године: „Питање радне снаге пуковник Бурја може решити на лицу места са послаником користећи првенствено резервне официре. Потребно је да пуковник Бурја крене што пре и по извршеној организацији посла нека учини предлог о целисходности његовог даљег бављења.“³⁵⁵ У Лондону је 25. септембра 1942. примљен шифровани телеграм из Вашингтона у коме је назначено да је аргентинска Влада одбила да изда визу пуковнику Бурји. Влада Уругваја је одобрила визу и посланство у Буенос Аиресу је предложило Монтевидео за седиште војне мисије.³⁵⁶

³⁵³ *Исто*, 3333.

³⁵⁴ АЈ, 103 – 35 – 198.

³⁵⁵ *Исто*, Пов. В. К. Бр: 852.

³⁵⁶ *Исто*, 5275.

Одбијање да се изда виза југословенском војном делегату, јесте предзнак да се у Аргентини, није благонаклоно гледало на сакупљање људства за Савезничку војску, већ гајиле симпатије према Осовини. Пуковник Бурја, није желео да прихвати одређени распоред, ускоро је затражио пријем у америчку војску и против њега је покренута кривична истрага. Председник Министарског савета 24. новембра 1942. обавестио је посланство у Буенос Аиресу, да је за шефа војне мисије у Јужној Америци одређен пуковник Светозар Димитријевић, као и да је за седиште мисије, по предлогу тога посланства одређен Монтевидео. Инсистирајући да се започне пропаганда за прикупљање људства и најави долазак војне мисије.³⁵⁷ У међувремену, у Сантиагу одржан је изванредни Конгрес Југословенске Народне Одбране, који је заседао од 29. октобра до 1. новембра 1942. Југословени са Пацифика Јужне Америке, од Панаме, кроз Еквадор, Перу и Боливију до Чилеа, изнедрили су преко 65 опуномоћених делегата, који су се окупили у Сантиагу де Чиле на изванредном Конгресу. Окупљени су изразили своју верност законитој краљевској Влади, великим Савезницима и борби ђенерала Михаиловића, упутивши том приликом изгласану Резолуцију краљу Петру II.³⁵⁸ О томе када је пуковник Димитријевић ступио на тле Јужне Америке, може нас посредно информисати налог Слободана Јовановића пуковнику 3. марта 1943. године, да га извести да ли постоје могућности за прикупљање људства и са каквим изгледима на успех.³⁵⁹ Отправник послова Доминиковић и пуковник Димитријевић известили су Владу 30. марта о могућности транспорта војних обвезника, наводећи да је слање преко Енглеске, брже, сигурније и јефтиније, будући да је брод до Јужне Африке изискивао трошкове од 100 фунти по особи, с тим да су аргентински бродови полазили свака два месеца. Енглески званичници у Аргентини, предложили су слање трупа у Енглеску, а одатле на крајње одредиште, што је југословенско посланство усвојило и предложило надређенима.³⁶⁰ Из Јужне Америке у Кејптаун је 3. јуна 1943. приспело 22 војна обвезника и 33 добровољаца, које је предводио добровољац Ива Костић. Ако имамо у виду време утрошено на пут до Јужне Африке, тренутак када је пуковник Димитријевић ступио на тле Јужне Америке и чињеницу да нико од савременика регрутацију ове групе није уписивао као заслугу пуковнику, можемо поуздано тврдити

³⁵⁷ Исто, 6716.

³⁵⁸ АЈ, 103 – 168 – 159, 226.

³⁵⁹ АЈ, 103 – 36 – 199, 1334.

³⁶⁰ Исто, 1916.

да се радило о самоорганизованом људству.³⁶¹ Почетком августа 1943. године већ су се до максимума испољиле тешкоће при подухвату организације добровољаца, најпре у сарадњи цивилних и војних органа. Посланик у Бразилији, Франо Цвјетиша, износио је у свом извештају од 5. августа 1943. Министарству иностраних послова, низ притужби на рад пуковника Димитријевића, пре свега да свој посао отправља на бирократски начин, потенцирајући да му је упорно с времена на време тражио списак војних обвезника и добровољаца. Истучући да пуковник „[...] не познаје прилике у Јужној Америци, где с обзиром на пространост својих подручја, од којих су нека велика скоро као цела Европа, Посланства немају могућности да знају имена и адресе наших држављана и да на основу тога воде ма какве спискове.“³⁶² Посланик је указао да исељеништво није могло преко новина бити позвано на извршење војне обавезе, будући да је у Бразилији било забрањено штампање листова на страним језицима. Да би посао прикупљања људства уопште могао отпочети била је прво неопходна сагласност бразилијанских војних власти. Али, посланство у Бразилији најпре је позвало шефа војне мисије да дође у Бразилију и упозна се са локалним приликама, на шта је он негативно одговорио. О овоме Ф. Цвјетиша, записао је: „Али војни делегат више је волео да седи у Буенос Аиресу, иако је његово седиште био Монтевидео – Уругуај, а не Аргентина. Он је остао да седи у Аргентини, не само без наређења свога Министра, већ и противно вољи нашег отправника послова, који му је саветовао да напусти Буенос Аирес и да се пресели у Монтевидео, да не би дошло до каквог нежељеног инцидента са аргентинским властима.“³⁶³ Док је посланство у Бразилији још чекало пристанак војних власти да регрутује исељенике, пуковник Димитријевић је у другој половини јула тражио да му се достави списак војно способног људства. Када му је одговорено да још није извршен лекарски преглед, јер се чека на пристанак власти, војни делегат је наредио да се обустави рад на прикупљању људства и војној делегацији врате за то уложена средства.³⁶⁴ И поред овог наређења извршен је преглед осам обвезника, од којих су четворица проглашени способним за војну службу. Посланство је критиковало Владу што није консултовала отправника послова пре него што је упутила одређеног војног делегата: „То је било у толико потребније што се код нас врло слабо познају прилике у Јужној Америци, и што је ово било први пут да се у овај део света шаље

³⁶¹ Војноисторијски гласник бр. 1/2015, 290.

³⁶² АЈ, 103 – 163 – 585, 1381, стр. 1.

³⁶³ Исто, 1382, стр. 2.

³⁶⁴ Исто, 1383, стр. 3.

претставник југословенске војске. Није се смело допустити, да војни делегат, одбијен од аргентинске владе, седи у Буенос Аиресу без контакта са аргентинским властима, па чак кријући се од њих.³⁶⁵ Истоветно расположен према Димитријевићу био је и отправник послова у Аргентини, Филип Доминиковић. У свом извештају од 5. августа 1943. Цвјетиша доставља и извод из његовог приватног писма, који се односи на војног делегата. Пуковник Димитријевић се по свему судећи уплео у унутрашњи сукоб колоније у Аргентини, и на уштрб Југословенске Народне Одбране, протезирао комунистичке елементе, спријатељивши се са њиховим експонентом извесним инжењером Ђукићем, чија је група водила кампању против ђенерала Михаиловића. Такође, пуковник је гајио анимозитет према отправнику послова, сматрајући његове препоруке „да разапне свој шатор“ у Монтевидеу где би могао слободније радити, као акт непријатељства. Иначе, отправник послова сматрао је да пуковник није лош човек, али да је његова љубав према женама и забавама била главни мотив да радије борави у Буенос Аиресу, него у Монтевидеу.³⁶⁶ Писмо Средишњег Одбора Ј.Н.О. посланству у Буенос Аиресу од 15. септембра 1943. пружа неопходни осврт на дотадашња залагања војне мисије: „Пуковник г. Димитријевић није био дорастао за тако важну и деликатну мисију и због тога, не само што није имао ни ма каквог успјеха, већ је и дефинитивно онемогућио и сваки други озбиљнији покушај рада у томе погледу. Ради лакомислености г. Димитријевића и оних који су му ову важну мисију повјерили, ствар мобилизације војних обвезника и сакупљања добровољаца у Јужној Америци постала је неозбиљна и до жалост смјешна.“³⁶⁷ Бразилијанске власти су тек 7. децембра 1943. начелно одобриле мобилизацију југословенских држављана у Бразилији и то са условима: да им се изда дозвола за повратак на две године (која би се по потреби могла продужити), да за сакупљање и укрцавање мобилисаних бразилијанске власти не сnose ма какве трошкове и да југословенска Влада мора осигурати потребну помоћ лицима које мобилисани издржавају.³⁶⁸ Надлежне војне власти обавестили су председника Министарског савета 12. новембра 1943. да је обустављено прикупљање добровољаца у Јужној Америци и наређено, да се до тада прикупљених око 100 људи најхитније транспортује на Средњи исток.³⁶⁹ Британски званичници као могућност за транспорт обвезника понудили су један енглески брод који је средином јануара 1944. требао да

³⁶⁵ Исто, 1385, стр. 5.

³⁶⁶ Исто, 1386, стр. 6.

³⁶⁷ Исто, 1393.

³⁶⁸ Исто, 1394.

³⁶⁹ Исто, 1270.

крене из Монтевидеа за Фритаун, у Јужној Африци. Брод је требало да стигне у Суец, крајем фебруара.³⁷⁰ У Каиро је услед британских обавештења јављено 31. децембра да се предвиђени транспорт уопште неће отиснути из Монтевидеа на пут.³⁷¹ Како је време протицало, ситуација у Јужној Америци је бивала све критичнија. Сума за издржавање обвезника, који су боравили у одређеним пансионима, нарастала је. Питање припадности њихових породица, које су остале без хранилаца и западале у све већу оскудицу, такође је добијало на значају. У складу са тим, војне власти су 15. децембра 1943. одлучиле да прекурате то неодрживо стање. Донета је одлука, да се обвезници или одмах транспортују на подручје Средњег истока, или одмах распусте уз одговарајуће новчане накнаде.³⁷² У недостатку било каквих изгледа за скори транспорт људства, одлучено је ово друго. Министарство финансија је 6. јануара 1944. обавестило краљевско посланство у Буенос Аиресу да му је тог дана преко Лондона достављена сума од 10.450 долара, у сврху распуштања прикупљених добровољаца.³⁷³ Пуковник Светозар Димитријевић, резервни поручник Славко Кнез и добровољац Павел Вари, који је путовао о сопственом трошку, отпутовали су за Алжир 29. фебруара 1944. једним британским бродом.³⁷⁴ На овај резултат се свело сво упирање Владе, да у овом делу света прикупи људство за поуну својих јединица. Мада, и ако се претходно самоорганизовани добровољци саберу са касније прикупљених око стотину обвезника – добровољаца, не добија се утисак да се одазив у војску међу исељеништвом могао сматрати за оптималан, ако знамо да је са простора на коме је јурисдикцију имало само посланство у Чилеу (Боливија, Еквадор, Перу, Колумбија) списак способних за војску износио 220 лица.³⁷⁵ Осим поменутих јужноамеричких република, војсци се писмом од 28. августа 1942. на расположење ставио и резервни капетан I класе, инжењер Иво Хрлић из Каракаса (Венецуела).³⁷⁶

³⁷⁰ Исто, 1277.

³⁷¹ Исто, 1286.

³⁷² Исто, 1279.

³⁷³ Исто, 1283.

³⁷⁴ Исто, 1368.

³⁷⁵ VA, AEV, kut. 169a, f. 1, dok. 1/1 – 198.

³⁷⁶ AJ, 103 – 7 – 63.

Сакупљање добровољаца у САД и Канади

Од југословенског исељеништва у САД – у, југословенска Влада могла је очекивати много у војном домену, првенствено због бројне популације југословенске емиграције и њене утемељености на америчком тлу, услед њеног дужег битисања на том простору. Међутим, САД представљао је уједно и једини међународни центар одакле се у лето 1941. године могао набавити ратни материјал и наоружање. У јулу исте године, Влада је свом посланику у Вашингтону упутила списак неопходних војних оруђа за обнову југословенске војске (400 тенкова, 350 авиона, један разарач и три моторне торпиљарке), који је он 16. августа 1941. проследио подсекретару у Стејт департменту, Самнеру Велсу, премда је Југославија морала да чека до 11. новембра да буде уврштена на списак држава које су могле користити америчку помоћ на основу Закона о зајму и најму.³⁷⁷ Поред проблема насталих у југословенском хетерогеном исељеништву, првенствено услед погоршаних српско – хрватских односа и неједнаког пожртвовања државној заједници, пред југословенску Владу испречили су се и реални политички проблеми оличени у ставу Америке о располагању сопственим ресурсима. Југословенски посланик у Вашингтону, Константин Фотић настојао је да код америчких представника издејствује уступање ратног материјала за снаге ђенерала Михаиловића, као и дванаест авиона за југословенске авијатичаре који би ту помоћ доставили. Овај захтев био је повод за израду плана који је 27. јануара 1942. поднет председнику САД Френклину Д. Рузвелту. План је предвиђао да се од југословенских грађана са пребивалиштем у САД – у, оформи једна бригада, коју би америчке власти наоружале и пребациле на територију окупиране Југославије. Председник Рузвелт је подносиоцу плана Вилијаму Доновану (шефу тајне службе ОСС), рекао да се начелно слаже са тим, уколико он успе да убеди Стејт департмент. Стејт департмент је одбио овај захтев, јер су у датом моменту ситуација на ратишту у Либији и опсада Сингапура налагале да се сви расположиви ресурси упуте на та бојишта.³⁷⁸ Коначни ударац на настојања Владе да регрутује добровољце са простора САД уследио је забраном регрутације на њеној територији 4. марта 1942. године.³⁷⁹

³⁷⁷ Војислав Г. Павловић, *Од монархије до републике: САД и Југославије 1941 – 194*, Београд 1998, 28.

³⁷⁸ *Исто*, 32.

³⁷⁹ V. Đuretić, *nav.delo*, 44.

Константин Фотић истрајавао је у покушајима да се југословенским авијатичарима у Каиру стави на располагање 12 бомбардера, али због ситуације на Далеком истоку, обећано му је уступање четири бомбардера. Из Лондона су почетком марта 1942. учестали захтеви да се под хитно добије барем два авиона, као и инсистирање да се југословенски ваздухопловци који би чинили посаду ових авиона, што пре обуче у америчким центрима.³⁸⁰ Ако ретроактивно сагледамо иступе југословенске Владе, али поготово војних структура у погледу добијања ратног материјала из САД – а, можемо закључити да их је, и поред америчких израза добре воље, одликовала својеврсна наивност. Депеша коју је ђенерал Богољуб Илић одаслао посланику у Вашингтону из Јерусалима 12. маја 1941. можда најтранспарентније може предочити ову наивност: „Настаните да добијемо бомбардере најновијег типа, што већег радијуса дејства и то што пре. Узмите пилоте што боље.“³⁸¹ Ђенерал Илић је поново 22. маја 1941. замолио да се телеграфски упита Вашингтон када ће бити упућени авиони које је обећао г. Велс. Истовремено молио је да се авиони упуте у Каиро.³⁸² Нереална представа о сопственим потенцијалима и савезничким приоритетима остаће константа при калкулисању југословенских војних и цивилних представника. Све одредбе америчких власти односно њихових држављана нису успеле да увере југословенску Владу да је мобилизација обвезника – добровољаца у Америци излишна, иако је тренажа људства због тога добила приоритет. За припаднике ваздухопловне мисије у Канади и САД – у који су стигли у Лондон 26. јануара 1942. године тражена је перманентна виза за САД, канадска им је већ била обезбеђена. Мисију је чинило осам чланова: ђенералштабни пуковник – војни пилот Савић П. Драгутин, ваздухопловни мајор – пилот ловац Мишовић В. Миливоје, ваздухопловни капетан I класе – пилот ловац Папић М. Стеван, ваздухопловни капетан I класе – пилот ловац Ристић Н. Драгиша, ваздухопловни капетан II класе – дипломирани пилот Муцић Д. Душан, ваздухопловни капетан II класе Вулић Ј. Боривоје, ваздухопловни капетан II класе – пилот ловац, Станисављевић М. Драгиша и ваздухопловни поручник – војни пилот, Јелић М. Милош.³⁸³ Према Највишем налогу и обавештењу од 4. фебруара 1942. године, у састав ваздухопловне мисије ушли су и официри који су побегли из немачког ропства и преко Португалије стигли у Велику Британију: ваздухопловни наредник – пилот ловац Јелић Д. Вукадин,

³⁸⁰ В. Г. Павловић, *нав. дело*, 34.

³⁸¹ АЈ, 103 – 37 – 201, 664.

³⁸² *Исто*, Пов. Ђ. Бр. 156.

³⁸³ АЈ, 103 – 35 – 197.

ваздухопловни наредник пилот – ловац Митић А. Милан, ваздухопловни поднаредник пилот Колега А. Стјепан.³⁸⁴ Војна мисија коју је предводио пуковник Савић, стигла је у САД 13. марта 1942. Седиште мисије било је смештено у Вашингтону.³⁸⁵ Пуковник Савић и мајор Мишовић отправљали су послове у Вашингтону, док је капетан Папић као неспособан за трупу, од шефа војне мисије предложен за службу код референта за ваздухопловство.³⁸⁶ Остало људство (осим С. Колеге) било је намењено за тренажу на тешким бомбардерима. У погледу (не)конструктивне делатности људства и војно – цивилних односа одиграла се скоро иста ситуација као у Каиру. У свом дневнику капетан Ристић у белешци од 13. маја 1942. односно пасивног битисања записао је: „Сазнали смо данас да нема још ништа конкретно у погледу наше тренаже. То ме је прилично разневеселило, јер сам се увелико надао и спремао за полазак.“³⁸⁷ За разумевање етоса и карактера југословенских снага у изгнанству може послужити и белешка о стању на совјетском ратишту: „Вечерње новости доносе слабе новости с руског фронта. Напад два милиона на Крим. Руси се повлаче. Али се овде не губи нада о херојској руској војсци.“³⁸⁸ Да опсервација овакве врсте није била изолована случајност говори слична забелешка од 18. маја 1942. године: „Победа руска је у све већој светлости и убедљивија. Руска стратегија је генијална. Они изгледа употребљавају на неким деловима само пешадију уз јаку сарадњу авијације, која туче непријатељске тенкове заједно с земаљским противтенковским оруђима којима су наоружане трупе. Своје тенковске јединице употребљују искључиво за офанзивне акције. О овоме сам данас разговарао с пуковником г. Бурјаном, који је још увек јаки песимиста, као, уосталом и сви његови другови из аустроугарске војске.“³⁸⁹ Шифрованим телеграмом из Вашингтона одаслатим за председника Министарског савета у Лондон 27. маја 1942. посланик у Вашингтону ивестио је да је командант америчке авијације после личне интервенције Самнера Велса, обавестио пуковника Савића да ће југословенско људство бити примљено у школу за тренажу на тешким бомбардерским авионима у Албукерку на граници Калифорније. Курс је почињао следећег месеца, с тим да су авијатичари имали да се јаве у школу 31. текућег месеца, а

³⁸⁴ *Isto*, 1023.

³⁸⁵ Војноисторијски гласник, бр. 1/2018, 126.

³⁸⁶ АЈ, 103 – 35 – 197, 1472.

³⁸⁷ Diary, Dragiša N. Ristić Papers, Box 1, Folder 5, Hoover Institution Archives, page 2.

³⁸⁸ *Isto*.

³⁸⁹ *Isto*, 10 – 11.

отпутују истог дана када је одаслат телеграм.³⁹⁰ Тога дана, капетан Ристић записао је у свом дневнику: „Добили смо наређење за одлазак на прави американски аеродром и то када је била потпуно изгубљена нада. Али зато је веће расположење код свих, нарочито стога, што одлазимо у једну већу школу – на курс 4 – моторних машина.“³⁹¹ Ваздухопловци напустили су Вашингтон 28. маја и запутили се ка Албукеркију (Нови Мексико), где су стигли 30. маја и наредног дана се јавили команданту америчког аеродрома пуковнику Хакету и већ после подне „уврстили у ред американских официра“. За вођу групе пилота одређен је капетан Драгиша Н. Ристић.³⁹² Одмах при опорчињању курса јавиле су се исте потешкоће, као и на Средњем истоку: „Овде је велика врућина. Данас је почео наш курс. Ми чинимо засебно одељење због непознавање језика. Теорија је трајала од 8 – 12 и од 13 – 16.“³⁹³ Што се тиче односа према ђенералу Михаиловићу и личне жеље пилота да се ступи у борбу, капетан Ристић записао је: „Учествујемо у помолу наше авијације, која чини част и понос нашој отаџбини. Сви су према нама особито љубазни. Обичан редов зна за име Драже Михајловића, за надчовечанску борбу човек – Србина, и зато нам се диве. Ми наше име нећемо окаљати, чим се успособимо за летење и чим се укаже прилика ићићемо у операције. Ја као старешина енергично ћу настојати и тражити да нас пусте у борбу. Хоћу са својим друговима да дам један више доказ, да Србин хоће да гине у борби против аксе која је поробила нашу земљу. Макар изгинули, то не значи много, али ће Америка видети како се боре Српски пилоти.“³⁹⁴ О свом искуству по првом лету на тзв. „ваздушној тврђави“ бомбардеру Б – 24 Д, капетан Ристић истог дана (8. јуна 1942.) записао је: „Управљање овим авионима не даје нам тешкоће, много нам лакше иде него што смо претпостављали, или се бар тако мени чини. Видео сам и по утисцима инструктора да је био потпуно задовољан. Летели смо пуних пет сати, правећи 4 атерисања“³⁹⁵ Стручно усавршавање авијатичара изискивало је поред практичног рада и полагање испита, 15. јуна, ваздухопловци су морали полагати теоријски део курса: „Сутра имамо испит из мотора „Prat Vitney – 1830 – 43 – s3c4 – G.“, који се налази на авиону „В – 24 – D.“ То је најозбиљнији предмет поред летења. За ове две недеље прешли смо доста опширно. Стога сам се решио да данас, иако је недеља, нигде не

³⁹⁰ AJ, 103 – 35 – 197, 2859.

³⁹¹ Diary, Dragiša N. Ristić Papers, Box 1, Folder 5, Hoover Institution Archives, page 37.

³⁹² *Isto*, 55 – 56.

³⁹³ *Isto*, 58.

³⁹⁴ *Isto*, 67 – 68.

³⁹⁵ *Isto*, 74.

излазим.³⁹⁶ Из Вашингтона је у Лондон 13. јуна отправљен шифровани телеграм, лично за председника Министарског савета. Пуковник Савић известио је да је придобио све кључне војне личности за формирање југословенске тешке бомбардерске јединице, са ослоном на ваздухопловство САД – а. Верујући да се у Америци могло добити онолико авиона, колико југословенских посада може да се обезбеди, саветовао је да се што више пилота из Египта упути на тренажу.³⁹⁷ Јуна месеца, *Каирска афера* била је у пуном јеку, њено дејство на ваздухопловство било је парализујуће и разарајуће, тако наведена молба у датом тренутку није могла бити услишена. Мало пре напуштања бомбардерске школе у Албукеркију и пројектованог одласка на даљу тренажу у једну сличну установу у Пенсилванији, по питању свог учешћа у ратним дејствима, вођа групе пилота записао је: „Име Србин – Југословен, значи прави херој. Сви нас гледају с великим поштовањем. Ми желимо да то и оправдамо и чим се успособимо, морамо ићи да помогнемо Дражи. То је наша света дужност, јер се тврђавама може много материјала однети. Наравно мора се водити рачуна, да то Дражи не смета, јер долазећи авионима открићемо место где се он налази. У сваком случају желимо да уђемо у неку акцију, да се чују и пилоти Срби.“³⁹⁸ Официр за везу који је додељен југословенској групи пилота, поручник Виктор Балант, обавестио је капетана Ристића 26. јуна да је то последњи дан летења у Албукеркију, те да ће обука бити настављена у Нешвилу.³⁹⁹ У међувремену, краљ Петар II Карађорђевић приспео је 21. јуна на тле САД, долазећи у званичну државну посету.⁴⁰⁰ Колико је ситуација на Блиском и Средњем истоку оптерећивала војна залагања, односно рада у Америци, осликава шифровани телеграм отпремљен из Вашингтона у Лондон 25. јуна 1942. године: „Њ. В. Краљ жели знати да ли је афера у Каиру окончана по његовој жељи и у смислу тражења наше Владе. О томе молим хитно прибавити последња обавештења од Рендела.“⁴⁰¹ Капетан Ристић одређен је 31. јуна у Вашингтону, да као заступник пуковника Савића отпутује на конференцију удружених снага у Отаву (Канада). Капетан се запутио из Вашингтона до Њујорка у Отаву, успут упознајући разне припаднике југословенске емиграције. Контакт између припадника различитих струја, најбоље је могао илустровати да се гложење између војске и дипломатије пресликало у САД. Размера сукоба најбоље се уочава у разговору

³⁹⁶ *Isto*, 82.

³⁹⁷ *AJ*, 103 – 35 – 197, 3118.

³⁹⁸ *Diary, Dragiša N. Ristić Papers, Box 1, Folder 5, Hoover Institution Archives, page 87 – 88.*

³⁹⁹ *Isto*, 21 – 22 (друга целина рукописа).

⁴⁰⁰ *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, London, 6 septembra, 1942 god, Broj 9, 3.

⁴⁰¹ *AJ*, 103 – 35 – 198, 3472.

који је Ристић водио са Јованом Дучићем о улози и паду ђенерала Симовића и Мирковића: „Дакле види се да смо ми војска с једне стране и ви политичари и дипломате с друге стране на крв и нож позавађени. Видећемо ко ће победити, али ми официри, ми се надамо да ћемо ми победити, јер ми од п поручника до к – та дивизије миришемо војнику смрдљиве ноге и гледамо да ли има вашке. То војник цени, и зато кад се један п. поручник појави у слободно село, сељаци му скидају капу.“⁴⁰² Првог јула, капетан Ристић посетио је армијског ђенерала Петра Живковића и једног од Владињих политичара на дужности у Америци, у хотелу „Велингтон“ где је становао. Венерал се повољно изражавао о ђенералима Симовићу и Илићу, интересујући се притом за ђенерала Мирковића. Поред тога причао је о завери од 1903. године: „Каже, да су онда политичари радили на томе да нас позаваде и да преузму власт. Стога се Ви држите међусобно. Они ће сигурно да падну. Само будите опрезни шта говорите.“⁴⁰³ Уздајући се притом да ђенерал Михаиловић уколико буде жив неће дозвољавати „котерије“.⁴⁰⁴ Шеф војне мисије, пуковник Савић, као одговор на континуирано захтевање да достави списак добровољаца известио је 9. јула 1942. Лондон да „[...] још није отпочело стављање обвезника на расположење.“⁴⁰⁵ Капетан Ристић право из своје мисије у Канади запутио се натраг у Нешвил, где је приспео 7. јула. Међутим, на овом потпуно новом аеродрому, ваздухопловци ће полетети свега по неколико пута и потом бити препуштени доколици. С тим у вези, поново су се јавили стари проблеми, температурне разлике у новој средини: „Врућина је скоро несношљива, а погоршана веома великом влагом, која постоји увек у овом делу Америке. Много је лакше подносити лето у Египту него овде. Но сви ове атмосферске прилике подносимо, знајући да смо овде за деликатан задатак, који нас очекује.“⁴⁰⁶ Али, услови су се неминовно одразили на дисциплину људства: „Наредник Митић је обукао неко американско летње одело, без икаквих наших значки за распознавање. Казао сам му да метне кокарду на капи. Међутим и после подне сам га видео истог оваквог. Гледам докле ће да иде овако. Саслужује да га бацим у затвор, да се мало освести, али овде апсолутно не може, и тако морам да будем стрпљив и да се уздржавам.“⁴⁰⁷ Само место, Смирна, где се налазио аеродром, било је доста изоловано од самог Нешвила, где се

⁴⁰² Diary, Dragiša N. Ristić Papers, Box 1, Folder 5, Hoover Institution Archives, page 39 (druga celina rukopisa).

⁴⁰³ *Isto*, 42.

⁴⁰⁴ *Isto*, 44.

⁴⁰⁵ AJ, 103 – 35 – 198, 3784.

⁴⁰⁶ Diary, Dragiša N. Ristić Papers, Box 1, Folder 6, Hoover Institution Archives, page 72.

⁴⁰⁷ *Isto*, 72.

није могло отићи без аутомобила или аутобуса, што је додатно депримирао људство. На њихов морал благотворно је деловала краљева посета Смирни 23. јула 1942. године: „Велики дан за све нас. Сви желимо да видимо нашег Младог Краља. У данима наше највеће несреће, и беде у иностранству због раздвојености проузрокованој нашој старој болешћу: болесном амбицијом и љубоморношћу – једино још то имамо овде у далеком свету, то је наш символ, наш монарх, млади Краљ. Сам тај појам у његовој веома симпатичној особи; здравог, разумног, и осећајног младића, даје нам наде и одржава нас у нашем душевном животу.“⁴⁰⁸ Капетан Ристић је предочио краљу да би на курс требало да буде упућено још пилота, не би ли се оспособило што више посада за америчке авионе. Југословенски суверен напустио је аеродром 24. јула.⁴⁰⁹ Шеф војне мисије у САД – у, као да је упорно настојао да увери надређене у Лондону да се могу прикупити регрути, чак до 1.500 људи. С обзиром да војна мисија није мобилисала ни једног обвезника, Влада је 13. августа седиште мисије изместила из Вашингтона у Канаду.⁴¹⁰ Пуковник Савић је по свему судећи наставио да одуговлачи свој одлазак из Сједињених Држава, што се може закључити из наређења заступника Министра војске, морнарице и ваздухопловства, Слободана Јовановића 5. септембра 1942. шефу војне мисије да одмах преда своје досадашње дужности и послове у САД – у пуковнику Радојчићу, југословенском војном изасланику у Вашингтону.⁴¹¹ Српска заједница, организације и појединци, до тада су помогли залагања Владе, колико су били у могућности. Фонд Народне Одбране уплатио је 32 фунте и четири шилинга, Југословенски Певски Збор из Кливленда 200 долара, примљен је и чек Марка Капетанића, члана српског просветног клуба „Зета“ из Милвокија. Затим, су ту и појединци, који су желели да остану анонимни, 20 долара из Бостона и два шилинга достављена војном изасланику за помоћ Југославији.⁴¹² И након неуспешне регрутације на тлу САД, очекивало се да ће у Канаду у неком моменту, ипак пристићи и регрути из САД – а. Канадска држава сагласила се споразумом од 16. децембра 1941. да Југославија изврши регрутацију на њеној територији. Логор пољске војске у Виндзору одређен је као зборно место регрута и центар за вршење њихове обуке. У сврху издржавања обвезника и добровољаца дозначено је 5.000 долара за посланство у Вашингтону и 15.000 за посланство у Отави. Оружје и опрема, добављани су из САД на

⁴⁰⁸ *Isto*, 88 – 89.

⁴⁰⁹ *Isto*, 91 – 94.

⁴¹⁰ Војноисторијски гласник, бр. 1/2018, 130.

⁴¹¹ *AJ*, 103 – 35 – 198.

⁴¹² *AJ*, 103 – 7 – 64.

основу Закона о зајму и најму. Канадска Влада, дала је 26. августа 1942. године, сагласност за долазак југословенске војне мисије.⁴¹³ Као и у Сједињеним Државама, југословенско исељеништво било је узбуркано дешавањима у окупираној Југославији, тако да је национална подвојеност исељеника била врло изразита. Поред тога, Канада се одликовала знатно мањим бројем потенцијалних обвезника или добровољаца, него што је то био случај у Америци. Наиме, радило се о 480 исељеника са држављанством, који су били обухваћени војном обавезом. Овај потенцијални скуп проширен је одлуком од 18. септембра, када је дефинисано да у категорију добровољаца спадају и страни држављани југословенског порекла.⁴¹⁴ У пољском војном депоу у Виндзору од 250 места, 100 је требало да припадне југословенској војној мисији за смештај регрута. Важно је нагласити да се војна мисија обавезала да приликом регрутације неће вршити мере присиле у случају неодазивања обвезника, што је значило да није имала никакав механизам да потенцијалне регруте сврста у редове југословенске војске, већ се ослањала на њихову добру вољу и патриотизам, тежећи да их обећавањем повластица приволи да ступе у војску. Позив преко штампе добровољцима је упућен 8. октобра 1942. године.⁴¹⁵ Прихват добровољаца из САД – а, убрзо је доживео и формални крах. Будући, да је са територије те државе у депо у Виндзору до децембра 1942. дошло свега два регрута, који су се и сами ускоро предомислили и напустили депо, један од њих вратио се у америчку војску. Материјална сигурност доприносила је умногоме да се регрути изјасне да служе у војсци државе у којој су живели. Када се радило о деци емиграната, она нису имала ни мотив да служе у југословенској војсци, будући да су била потпуно везана са средином у којој су одрасла.⁴¹⁶ У мају 1943. године, донета је одлука да се обустави даља регрутација, 30. маја за транспорт је било спремно 18 регрута. Међутим, одлуком Министарства војног од 15. јула, преосталих 13 регрута на располагању, отпуштено је и стављено на расположење канадским властима.⁴¹⁷ Исељеништво из Канаде, помагало је рад Владе у оквиру својих могућности. Војном изасланику је преко председништва Владе достављен чек од 325 канадских долара као прилог исељеника из Квебека. Емигрант Илија Лемајић из Киркланда донирао је 267. 9. 8. фунти.⁴¹⁸ Закључак је да са простора читаве Северне Америке није мобилисан нити

⁴¹³ Војноисторијски гласник, бр. 1/2018, 131 – 133.

⁴¹⁴ Исто, 134 – 135.

⁴¹⁵ Исто, 138.

⁴¹⁶ Исто, 147.

⁴¹⁷ Исто, 155.

⁴¹⁸ АЈ, 103 – 7 – 64.

један једини добровољац. Сједињене Америчке Државе, остаће да фигурирају једино као тренажни центар за трупе са Средњег истока. Посланик у Вашингтону обавестио је председника Министарског савета 7. октобра 1942. да је начелно дат пристанак да се тридесет и девет авијатичара са Блиског истока упути у школу за управљање тешким бомбардерима, те да ће они са шесторицом већ обучених пилота образовати посаду за пет бомбардера и бити придодати једној америчкој бомбардерској групи.⁴¹⁹

Сакупљање добровољаца у Јужној Африци

Поред цивилних представника југословенске Владе у Јужној Африци, тамо су боравили и њени војни представници. Генерал Мило Ђукановић, одређен је јануара 1942. за команданта војног депоа у Кејптауну, где је боравио с циљем да изврши мобилизацију и прикупљање обвезника и добровољаца. Краљевим Указом од 5. маја 1942. године за команданта војног депоа наменован је мајор Душан Бабић. Југословенска војна мисија имала је задатак да сакупља добровољце југословенског порекла међу заробљеницима из поражене италијанске армије, да регрутује југословенске држављане у Јужноафричкој унији, такође да врши регрутовање југословена држављана Уније и Јужне и Северне Родезије и побрине се за транспорт обвезника са Блиског и Средњег истока до Јужноафричке Уније.⁴²⁰ Током обављања свог задатка, југословенски цивилни и војни представници морали су блиско сарађивати са представницима јужноафричких и британских власти. Настојало се да се образује једна мешовита југословенско – британска официрска мисија, која би обилазила заробљеничке логоре и утврђивала колико има лица југословенског порекла. Британске власти због тзв. „терора фашиста у логорима“ одбиле су овај предлог и регрутација се морала вршити по списковима, према именима и местима рођења. Пристанак за приступање логорима уследио је у септембру. Одлучено је да би потенцијални регрути могли бити смештени у логор Хај Падок у Питермарицбургу наомак Јоханезбурга, где би на миру могли да буду мобилисани.⁴²¹ Мајор Бабић наводио је 2. октобра 1942. године да 450 људи треба да ступи у поменути логор, што је прилично онерасположило надлежне војне власти, будући да се са тог простора очекивало, по ранијим обавештењима мајора – до 2000 људи. У сврху прикупљања добровољаца међу италијанским заробљеницима у Јужној

⁴¹⁹ АЈ, 103 – 35 – 198, 6036.

⁴²⁰ Војноисторијски гласник, бр. 1/2015, 282 – 283.

⁴²¹ Исто, 283 – 284.

Африци потрошено је 68.513 египатских фунти.⁴²² Из Јужне Африке Влада је од исељеника очекивала 500 – 600 регрута. У октобру је упућен позив југословенским држављанима на територији Уније, у први мах одаслато је 500 позива. Током истог месеца генералном конзулу у Кејптауну, био је одобрен кредит од 2.000 долара на рачун првих издатака. Група од 40 Хрвата, одбила је да се сврста у војне редове и почела пропаганду против одазивања у југословенску војску.⁴²³ Важност Јужне Африке као тренажног центра за југословенске ваздухопловце тежио је да добије све више на значају. Људство одређено за обуку на овој дестинацији требало је у Јужној Родезији разврстати на летачко и помоћно особље. Први би остали на обуци у Јужној Родезији, а потоњи послати на аеродроме у Јужној Африци. У Кејптаун је априла 1942. стигло 25 људи из Шкотске, који су упућени у камп Булвајо. Бројно стање у овом кампу, августа 1942. износило је: 3 официра, 1 поднаредник и 22 регрута. Поразна атмосфера *Каурске афере* одразила се изгледа и на ваздухопловно људство у Јужној Африци, будући да је оно по наводима савременика, брзо утонуло у нерад и недисциплину.⁴²⁴ Краљевим Указом од 6. септембра, мајор Бабић именован је за Шефа војне мисије у Јужној Африци, са центром у Преторији. Међутим, залагања мајора Бабића, била су далеко од очекиваних исхода. На инсистирање Слободана Јовановића да извести Владу колико је сакупио добровољаца, уследио је одговор 29. јануара 1943. До тада је из категорије заробљеника било прикупљено 47 лица, добровољаца из Јужне Африке 4, обвезника из Јужне Африке 13, на Средњи исток било је упућено 25. Југословенска војна мисија укинута је 20. фебруара 1943. Отправљање послова који су били у њеној надлежности поверено је команданту југословенских курсева у Јужној Африци, мајору Крсти Лозићу. Команда југословенских курсева за тренажу ваздухопловног особља у Јоханесбургу била је основана у јесен 1942. и под њену јурисдикцију потпадало је људство у Јужној Африци и Родезији. Мајор Крста Лозић по доласку у Питермарицбург, затекао је седам војника. Упркос труду да дато стање поправи, контактом с британским властима, осим што је придобио 40 италијанских заробљеника – Словенаца из логора близу Питермарицбурга, ништа друго није успео учинити. Мајор Крста Лозић постављен је на дужност при генералном конзулату у Кејптауну одлуком од 12. маја 1943. на његово место постављен је мајор Илија Миловановић.⁴²⁵ Ове више

⁴²² Исто, 285.

⁴²³ Исто, 289.

⁴²⁴ Исто, 291 – 293.

⁴²⁵ Исто, 293 – 294.

него скромне потенцијале, додатно ће, као и све снаге ван Отаџбине захватити унутрашње превирање 1944. године, тако да, што се тиче војног учинка ове мисије и поред огромних утрошених кредита може се закључити да се она свела практично – ни на шта!

Тежња за рedefинисањем карактера војске у изгнанству услед утицаја на европском ратишту и кретања у међународној политици

Југословенска војска ван Отаџбине, била је у органском смислу, јединствена са оружаним снагама у земљи. Од јединица ђенерала Михаиловића раздвајала је само географска удаљеност. Сачињена од исте супстанце, људства војске Краљевине Југославије, у смислу вредности, симбола, начела, нарави и ланца команде чинила је са њом нераздвојиву целину. Када се увидело да капацитети ван земље неће бити довољни за образовање „велике инвазионе армије“ и војска у избеглиштву секундарити војсци у земљи, почело се са убацивањем њених припадника у окупирану Југославију. Официри са Средњег истока, требали су у извесном степену надоместити хронични недостатак официрског кадра у јединицама ђенерала Михаиловића, али по потреби пренети и неку поруку, предмет и бити морална подршка борцима у земљи. Први припадници војске који су се падобраном спустили на територију коју су контролисале јединице ђенерала Михаиловића, били су раније поменути ваздухопловни официри, поручник Михаило Вемић и капетан Димитрије Наумовић. Одмах по свом приспећу узели су учешће у ратним операцијама, будући да је њихов долазак за неколико дана претходио нападу Југословенске војске у Отаџбини на Фочу 19. августа 1942. Један од команданата при нападу на Фочу, мајор Никола Бојовић о њиховом присуству записао је: „Осматрачница на Црном Врху била је у јакој усташкој митраљеској ватри. На осматрачници су били присутни и наши Каирци који се тих дана падобранима беху спустили на територију Херцеговине.“⁴²⁶ Друга група *Каираца* (како су војнике са Средњег истока називали они у земљи) бројала је четири члана. Чинили су је вазухопловни поручник Неђељко Плећаш, резервни потпоручник Јован Трбојевић и активни поднаредници Војислав и Трипко Павловић. Они су 6. септембра 1942. били парашутирани у реону планине

⁴²⁶ Књига о Дражи, *нав. дело*, 267.

Сињајевине у Црној Гори, у чијој близини се налазио Штаб ђенерала Михаиловића, односно Врховна команда.

Један од њихових задатака био је да у Штаб доставе четири радио станице. Два подофицира нису преживела спуштање падобраном, мртве су их пронашли војници Горске Краљеве Гарде и они су сахрањени са свим војничким почастима на гробљу у Колашинским Пољима, у близини Врховне команде. На датом терену, Плећаш и Трбојевић су се при сусрету са командантом Горске гарде Николом Калабићем, уједно сусрели и са другачијим поимањем рата. Здравница поручника Плећаша у којој је поред Британије и Америке поменут Совјетски Савез, засметала је Калабићу толико, да је официру до њега шапнуо да је Плећаш „зreo за слово З“. Схвативши да су се он и Трбојевић обрели у потпуно новим околностима, Н. Плећаш записао је у својим сећањима: „Ми смо до јуче били у једном другом свету, где је све било подређено борби против нацизма. Наши људи на Средњем Истоку гледали су у Совјетима своје природне савезнике и са највећом љубављу пратили натчовечанску борбу руског народа против немачких хорди, које су им оскрнавиле родну груду.“⁴²⁷ У спектру међусавезничких односа, биће и судбина оружане силе Краљевине Југославије у Другом светском рату. Наиме, покрет ђенерала Михаиловића је током 1942. године био у зениту своје славе, пропагандно подржаван од Савезника. Крајем исте године, а нарочито током 1943. његова слава ће почети нагло да се гаси. Од новембра 1942. године и искрцавања првих америчких јединица на простор северне Африке, почело се разматрати и даље ангажовање Савезника на Медитерану, у том смислу указала се могућност за англо – америчко искрцавање на Балкану и отварање новог фронта, при коме би се неизоставно морало рачунати са ЈВуО. Заговорник идеје другог фронта на Балкану био је сам Винстон Черчил, који је председнику Рузвелту предочавао све ефекте таквог потеза у светлу политичког обликовања послератне Европе. Начелно сагласан, председник САД – а, није имао овлашћења да о таквој стратегији одлучује сам. Америчке војне структуре биле су мишљења да све расположиве снаге треба сачувати за главни удар са британских острва. Све друге операције сматране су „непотребним расипањем снага“.⁴²⁸ План искрцавања на Балкан поново је разматран на Конференцији у Казабланки (14 – 24. јануара 1943) када је одлучено да се Савезничке операције на Медитерану наставе искрцавањем на Сицилији, што је амерички

⁴²⁷ Н. Б. Плећаш, *нав. дело*, 107 – 115.

⁴²⁸ В. Г. Павловић, *нав. дело*, 52 – 53.

Генералштаб одобрио само због тога што су му британске војне структуре давале чврста уверења да то неће утицати на припреме за искрцавање са британских острва у Француску.

Идеја отварања новог фронта на Балкану, постала је актуелна поново почетком маја 1943. године, након Савезничких победа у Тунису, када је одржана нова англо – америчка конференција, која је поред Рузвелта и Черчила укључивала и представнике њихових генералштабова. Амерички војни врх одлучно је одбијао замисао да се настави напредовање на источном Медитерану и одвлаче трупе намењене за инвазију из Енглеске. Британски председник Владе, бранио је свој предлог, тврдећи да би избацивање Италије из рата резултирало тиме што би Немачка морала са руског фронта да повуче трупе да замени италијанске снаге на Балкану у јачини од 25 дивизија. Аргументација ове врсте, подстакла је америчког председника да нареди генералу Ајзенхауеру да се након пада Сицилије, настави офанзива на италијанском копну. Нападом на Италију 10. јула и скорим падом Мусолинија, поново се отворила могућност за отварање фронта на Балкану. Подозревајући Стаљинов будући утицај у западној Европи, председник Рузвелт је од генерала Маршала захтевао да пошаље седам нових дивизија у циљу наступања северно од Рима и угрожавања јужне Француске, освајањем Сардиније и Корзике, уопште не спомињући Балкан, јер је добро знао да ће се његови генерали енергично одупрети да операције подређују политичким плановима. Без обзира на то, генерал Маршал 10. августа одбио је председников захтев, мотивишући своје неслагање чињеницом да је генерал Ајзенхауер имао довољно трупа на располагању, да би појачање било потребно само у случају искрцавања на Балкан, чему се противио целокупни амерички војни врх. Наслањајући се на ово гледиште нова англо – америчка конференција у Квебеку августа 1943. коначно је детерминисала своју стратегију, заснивајући је на здруженом искрцавању преко британског канала у пролеће 1944. године.⁴²⁹ Дакле, августа 1943. дефинитивно су напуштени планови за искрцавање Савезника на Балкану и окупираној Југославији. Из овога је произилазила предусретљивост америчке администрације и британских званичника према СССР – у. Изгубивши претходно страх о склапању сепаратног мира између Совјетског Савеза и Трећег Рајха, а тежећи да своје људске губитке сведу на минимум, совјетском фактору су почели чинити уступке. Уступци везани за Југославију били су протежирање, у то време доста ојачалог партизанског покрета или Народноослободилачке војске, као

⁴²⁹ Исто, 65 – 68.

фактора иза чијих леђа су се налазили ауторитет и пропаганда СССР – а. Односи југословенске емигрантске Владе и званичног СССР – а били су више него хладни. Совјетска дипломатија и пропаганда, од почетка 1942. нису пропуштале ниједну прилику да снагама ђенерала Михаиловића оспоравају антиосовинско расположење и деловање. Партизанске јединице на челу са Јосипом Брозом Титом, СССР је сматрао за експоненте своје политике на Балкану. Услед немогућности Владе да изда Декларацију о ратним циљевима и будућем уређењу државе, због опструкције хрватских министара на овом пољу, пала је реконструисана Влада Слободана Јовановића и 26. јуна образована Влада под председништвом радикалног првака Милоша Трифуновића, који је преузео и портфељ Министра унутрашњих послова. Први потпредседник Министарског савета и Министар пошта, телеграфа и телефона био је др Јурај Крњевић, други потпредседник Министарског савета Слободан Јовановић, трећи потпредседник и Министар грађевина др Миха Крек. За министра без портфеља одређен је армијски ђенерал у резерви Петар Живковић, Министар спољних послова постао је Милан Грол, на функцију Министра саобраћаја постављен је Милан Ст. Бобић, Јурај Шутеј задржао је ресоре Министарства финансија и Министарства трговине и индустрије. Министар пољопривреде и Министар снабдевања и исхране постао је др Бранко Чубриловић, за Министра правде наменован је др Милан Гавриловић, Министар шума и руда остао је Јован Бањанин, а ресор Министра војске, морнарице и ваздухопловства задржао је армијски ђенерал Драгољуб Михаиловић. Портфељ Министарства социјалне политике и народног здравља преузео је Божидар Влајић, а Министарства просвете др Борис Фурлан. Истог датума за заступника Министра војске, морнарице и ваздухопловства постављен је армијски ђенерал Петар Живковић, а неколико дана касније за заступника Министра шума и руда, будући да његов страначки колега Бањанин, није дошао на заклетву и накнадно се изјаснио да неће ући у Владу.⁴³⁰ Оваквим саставом очуван је страначки и концентрациони карактер Владе, што је изгледало немогуће после пада Слободана Јовановића. Венерал Петар Живковић је приликом ступања на дужност, упутио 29. јуна следеће наређење трупам ван Отаџбине: „Користим прилику примања дружности заступника Министра војске, морнарице и ваздухопловства да истакнем да сви морамо сложено и без резерве уложити све што нам је у моћи, да помогнемо нашем народу. Позивам све војнике а нарочито старешине да се угледају на нашег Министра, беспримерног сина нашег

⁴³⁰ *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, London, 25 avgusta, 1943 god, Broj 12, 6.

народа, ђенерала Дражу Михаиловића и да следе за његовим примером. Његов дух мора бити и наш дух. Његов циљ је и наш циљ. Дан слободе није далеко. Не заборавите да дисциплина данас заузима прво место. Не презајте од труда и жртава за ослобођење и добро нашег народа. Све за Краља и Отаџбину.⁴³¹ Политичкој реконструкцији, претходила је она војне природе. Најважнија Властина дипломатска представништва обавештена су о Уредби Министарског савета донетој 12. маја 1943. којом је при председништву Владе, уместо Војног кабинета, основано Министарство војске морнарице и ваздухопловства чије је уређење било такво да га је чинило: Ђенералштабно одељење, које је обављало све послове у вези са оружаним снагама ван земље и Кабинет који је отправљао послове везане за оружане снаге у земљи. За Начелника Ђенералштабног одељења постављен је пуковник Миодраг Ракић, а за Шефа кабинета мајор Живан Кнежевић.⁴³² Као један од разлога зашто су се политичари прегруписали и нашли заједнички језик, после немогућности два мандатора Круне Бањанина и Бобића да оформе Владу, Коста Ст. Павловић у својим дневничким забелешкама наводи: „Чујем од особе која може бити врло добро информисана да су се сви политичари збрзили 26. јуна увече да образују владу, јер би Енглези били спремни да образују владу са Симовићем и каирском групом официра.“⁴³³ Неколико дана пре тога, К. Павловића посетио је, тада већ британски потпуковник Милоје Динић, који је желео његовим посредством да разговара са Слободаном Јовановићем и објасни му став побуњених официра. Професор Јовановић одбио је овај сусрет, сматрајући Динића за неозбиљног човека. О разговору са потпуковником, Павловић је забележио: „Из Динићевог излагања, највише ме изненадило што он тврди да Михаиловић скоро и не постоји.“⁴³⁴ Слободан Јовановић је известио посланство у Каиру још 5. марта 1943. године: „Амбасадор Рендел известио је да у Енглеску долазе пуковник Поповић и Динић, али да им није додељен никакав посао у Министарству рата. Води се преписка по овоме у Лондону.“⁴³⁵ Иако су се Споразумом о ликвидацији *Каирске афере* британске власти обавезале да неће користити побуњене официре у кампањи везаној за Југославију, чини се да нису сматрале да се то односи на Лондон и њихово политичко ангажовање. Континуирано настојање британске политике да се створи једна војно – чиновничка југословенска Влада, на уштрб свепартијске – концентрационе Владе, јесте

⁴³¹ *Isto*, 4.

⁴³² АЈ, 103 – 36 – 199, 2778, Пов. В. К. Бр. 1203.

⁴³³ К. Ст. Павловић, *нав. дело*, 256.

⁴³⁴ *Isto*, 246.

⁴³⁵ АЈ, 103 – 37 – 203, 1408, Пов. В. К. Бр. 626.

олично у уверењу, да ће таква мање „гломазна“ Влада бити много експедитивнија у вршењу својих послова и лакша за контролисање.

Показаће се убрзо да концентрација политичких партија у јединственој Влади неће моћи да опстане. Опструкција хрватских министара, који су наводно били незадовољни самом личношћу професора Јовановића, а не Декларацијом као таквом, наставила се и под председништвом Милоша Трифуновића, управо заснована на садржини Декларације. Краљева намеравана женидба такође је била оптерећење за јединство и на том питању разилазили су се српски министри са једне стране и хрватски и словеначки са друге. Овај период, карактерише и падање у немилост такозване „лиге мајора“, који су разрешени дужности краљевих ађутаната и послати на падобрански курс у Шкотској, не би ли се оспособили за спуштање у земљу. Старији официри поново су добили на значају. Реактивиран је ђенералштабни бригадни ђенерал Велимир Раносовић 6. јула и истог дана постављен за Шефа кабинета Министра војске, уместо мајора Живана Кнежевића, који је наименован за војног изасланика у Вашингтону. Ђенерал Раносовић 26. јула постављен је и за начелника Ђенералштабног одељења Министарства војске.⁴³⁶ Из краљеве околине уклоњени су они, за које се сматрало да онемогућавају британски утицај на њега. Концентрација није била дугог века, 10. августа 1943. године, Милош Трифуновић је поднео оставку краљу, исте вечери образована је чиновничка Влада Божидара Пурића. Председник Министарског Савета и Министар иностраних послова постао је др Божидар Пурић, Министар војске, морнарице и ваздухопловства остао је армијски ђенерал Драгољуб Михаиловић, за Министра социјалне политике и народног здравља, Министра правде и Министра грађевина одређен је др Нико Мирошевић – Сорго, на место Министра пољопривреде, Министра снабдевања и исхране и Министра просвете наименован је Светозар Рашић. Министар финансија и Министар трговине и индустрије постао је др Милан Мартиновић. За Министра саобраћаја и Министра шума и руда одређен је капетан I класе Иван Керн, а Министар унутрашњих послова и Министар пошта, телеграфа и телефона постао је Владета Милићевић. Истог датума основано је звање Помоћника Врховног Команданта и председник Министарског савета Пурић, одређен за заступника Министра војске. Одлуком од 18. августа за Помоћника Врховног Команданта постављен је армијски ђенерал Живковић Р. Петар.⁴³⁷ О томе како су

⁴³⁶ *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, London, 25 avgusta, 1943 god, Broj 12, 7.

⁴³⁷ *Isto*, 7 – 8.

савременици реаговали на једну чиновничку Владу и улогу ђенерала Живковића у њој, најбоље представља белешка из дневника М. Трифуновића од 1. септембра: „Пера Живковић назначен као заменик Врховног команданта, направио сјајну униформу, па се почело коментарисати да се појављује 6. јануар 1929.“⁴³⁸ Прекретница у војном аспекту, за изгнане Југословене, јесте капитулација Италије 8. септембра 1943. године. Савезничке трупе биле су надомак Отаџбине и њихова интервенција на њеном тлу изгледала је све вероватнија. Такође, југословенски официри и војници у тамошњим заробљеничким логорима требали су да буду ослобођени и организовани, а југословенски ратни материјал који је италијанска војска својевремено запленила требао је бити враћен. Расплет на италијанском ратишту подстакао је британске званичнике да југословенску Владу и њеног монарха саветују да своје седиште изместе у Каиро, где се налазила главнина југословенских војних снага. Мада, М. Трифуновић овакву британску интервенцију није сматрао за добронамерну: „Какви су разлози руководили енглеску владу да од толиких савезничких влада откаже гостопримство само југословенској влади, да је управо отера из Лондона. У првој половини 1943. осећамо сви у Лондону, да има промене код званичне Енглеске према Србима.“⁴³⁹ На пут у Каиро, краљ Петар II са члановима своје Владе, отиснуо се бродом из Ливерпула 14. септембра 1943. године, а у Порт Саид приспео 28. истог месеца.⁴⁴⁰ План војног ангажовања војске ван Отаџбине при ослобађању земље, разрађивале су Јовановићева и Трифуновићева Влада. Његова суштина огледала се у томе да се војска пребаци и искрца у околини Задра, где би се сјединила са одредима ђенерала Михаиловића, одакле би предузела офанзиву преко Книна у правцу Београда и Загреба и успут заузимала стратешки најважнија упоришта. Оваква замисао наравно, није била изводљива без подршке Савезника, чију благонаклоност у интервенцији ове врсте југословенски емигранти тешко да су могли очекивати. Без обзира на то, Божидар Пурић није одустајао од плана да се трупе у егзилу искористе за помоћ Министру војном. Он је затражио да се југословенској војсци уступи једна база у јужној Италији, одакле би се њени припадници могли бродовима југословенске краљевске морнарице искрцати на острва јужне Далмације или црногорску обалу. За овакав план југословенска Влада неће добити пристанак и подршку њених британских савезника, чак ће га њен нови представник при југословенском Двору, Ралф Скрајн Стивенсон,

⁴³⁸ Милош Трифуновић, *Емигрантске успомене*, Земун 1998, 221.

⁴³⁹ *Исто*, 223.

⁴⁴⁰ *Службене новине Краљевине Југославије*, Каиро, 31 децембра 1943 године, Број 13, 2.

означити као „пуки сан“.⁴⁴¹ Након доласка у Каиро, приступило се реорганизацији војске у иностранству. Наиме, 6. октобра 1943. године, основан је Одељак Врховне команде као највиша оперативна команда ван земље, на чијем челу се налазио Помоћник Врховног команданта, кога би у одсуству заступао Начелник штаба Одељка Врховне команде.⁴⁴² У конкретном случају ђенерал Петар Живковић. За његов долазак из Америке у Лондон, и воспостављање важне улоге у државном животу, по речима војводе велешког Василија Трбића била је највише заслужна краљица Марија. Трбић наводи да је један од главних услова да Божидар Пурић прими председништво Владе био тај, да пристане да Влада и краљ оду у Каиро, не би ли се на тај начин осујетила краљева женидба. Као посредник између краљице и Пурића био је назначен управо ђенерал Петар Живковић, који се по Трбићевим речима према председнику Владе понашао као „каплар према редову“.⁴⁴³ Однос Британаца према самосталности југословенских краљевских оружаних снага може се најбоље уочити из примера радио – везе са ђенералом Михаиловићем. На подстицај потпуковника Луке Балетића и мајора Павла Новаковића, пуковник Димитрије Путник успоставио је независну радио везу са Штабом ђенерала Михаиловића, где су шифре, таласну дужину и време рада доставили официри који су падобранима убачени у земљу, лета 1943. Реч је о мајорима Павлу Новаковићу, Тодору Гогичу и капетану Љубиши Терзићу. Веза је успостављена још за време председниковања Слободана Јовановића. Венерал Живковић стигао је у Каиро 17. септембра, пре осталих чланова Владе и примио дужност од пуковника Путника, непосредно пре него што су у земљу парашутирани потпуковник Лука Балетић (по коме је он послао извесне инструкције ђенералу Михаиловићу) и капетан Борислав Тодоровић. Након недељу дана, Помоћник Врховног команданта ђенерал Живковић, пуковнику Путнику пренео је мишљење тадашњег Министра унутрашњих послова Милићевића, да ће их Енглези похапсити због одржавања тих веза. Неколико дана касније, ђенерал Живковић наредио је да се та веза прекине, додуше сагласио се са тим да се она измести у Цариград, одакле је њено деловање трајало до 7. марта 1944.⁴⁴⁴ На америчком аеродрому „Bolling Field“ 6. октобра 1943. Председник Рузвелт предао је југословенском посланику Константину Фотићу четири бомбардера Б – 24 Либератора намењених југословенском краљевском ваздухопловству, чија је посада завршила своју

⁴⁴¹ др Б. Глигоријевић, *нав. дело*, 83.

⁴⁴² *Службене новине Краљевине Југославије*, Каиро, 31 децембра 1943 године, Број 13, 4 – 5.

⁴⁴³ Војвода В. Трбић, *нав. дело*, 244, 247, 250.

⁴⁴⁴ Гласник СИКД „Његош“, свеска седма – јуни 1961, 40 – 43.

обуку у САД – у, августа исте године. Ови Либератори са посадом, чинили су посебан југословенски одред у саставу 15. америчког корпуса. Тај одред кренуо је из Америке 9. октобра, приспевши у Каиро 1. новембра, када је извршена свечана предаја авиона Врховном команданту, краљу Петру II.⁴⁴⁵ Од 15. новембра до 19. децембра овај ваздухопловни одред извршио је 16 ратних задатака, два авиона су оборена, један над Софијом, други над Аугсбургом. Одред је летео над Немачком и Аустријом три пута, над Грчком три пута, над Софијом два пута и над Италијом осам пута. У међувремену, краљ је посетио логор гардијског батаљона 12. новембра 1943. Пред њим је батаљон продефиловао, обавио показне вежбе и може се закључити да је до тада, његова снага била еквивалентна снази једног здруженог моторизованог одреда, као и да је у том тренутку био наоружан артиљеријским, оклопним и противоклопним оруђима.⁴⁴⁶ Што се тиче морнарице и њених ефектива, ту се најјасније уочава промена британског опредељења у погледу ратног савезника на Балкану. Првог новембра, Б. Пурић известио је ђенерала Живковића да га је британски посланик обавестио о намери команданта британске Средоземне флоте да бродовима краљевске морнарице снабдева партизане, али да је посланик Стивенсон успео да га одговори од те идеје: „По овом питању договорио сам се са Британским Амбасадором да се ови наши бродови не употребљују за снабдевање и помоћ партизанима, али да се они могу употребљавати од стране Команданта Британске Средоземне Флоте за сваку другу акцију у поморским операцијама на Јадранском Мору и у водама око наше обале.“⁴⁴⁷

Крајем новембра уследио је нови политички и пропагандни удар на југословенску краљевску Владу. Заседање и конституисање Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије (АВНОЈ) 29. новембра 1943. године у Јајцу, као врховног законодавног тела, чије је председништво именовало Национални комитет ослобођења, који је имао карактер владе. На овом заседању одузето је право емигрантској Влади да заступа интересе народа Југославије, донета одлука о будућем федеративном уређењу државе и забрањен повратак у земљу краљу Петру II Карађорђевићу. Пропартизанска радиостаница „Слободна Југославија“ из Москве вршила је жестоки пропагандни напад на Пурићеву Владу, захтевајући међународно признавање АВНОЈ – а, истовремено окривљавајући краља Петра за држање ђенерала Михаиловића.⁴⁴⁸ Влада је на овај акт

⁴⁴⁵ *Службене новине Краљевине Југославије*, Каиро, 31 децембра 1943 год, Број 13, 3.

⁴⁴⁶ *Службене новине Краљевине Југославије*, Каиро, 20 јануара 1944 године, Број 14, 2, 4.

⁴⁴⁷ АЈ, 103 – 7 – 65.

⁴⁴⁸ др Б. Глигоријевић, *нав. дело*, 72.

одговорила саопштењем 5. децембра, класификујући његове протагонисте као „терористички насилан покрет“.⁴⁴⁹ У више наврата емигрантска Влада и њени представници чинили су напоре да разбију евидентну дипломатску и медијску блокаду СССР – а. У један од тих покушаја спадало је и оснивање краљевских трупа на територији ове државе. Слободан Јовановић је 30. јануара 1943. године шифрованим телеграмом поручио војном изасланику у СССР – у, потпуковнику Миодрагу Лозићу следеће: „Мађари мобилисали у Војводини велики број Срба. Увели их у мађарске јединице. Проверите има ли у заробљеним мађарским јединицама Срба на силу одведених и предузмите ако је могуће њихово извлачење за нашу војску.“⁴⁵⁰ Из Кујбишева где се тада налазио југословенски дипломатски представник, Министарству иностраних послова, 2. јула 1943. је предложено да се у Совјетском Савезу образује једна југословенска ваздухопловна јединица, јер је сматрано да би такав чин наишао на добар пријем.⁴⁵¹ Шифровани телеграм који је из Москве 28. августа одаслао југословенски амбасадор у СССР – у, Станоје Симић говори нам о наставку ових залагања. Он је претпостављенима предочавао ефекте формирања оружане силе на тлу Совјетског Савеза: „Само руско наступање може довести до тог да се у руском плену нађу наши људи поуздани од којих би се могла остварити једна мала симболична јединица под нашом заставом и непосредном командом а у саставу руске армије. Политички ефекат овог и овде и у нашој земљи био би огроман.“⁴⁵² Председник Министарског савета Божидар Пурић, 3. септембра 1943. шифрованим телеграмом известио је Владиног војног изасланика у Москви да је формирање једне ескадриле и једног пешадијског батаљона на тлу СССР – а, узето у разматрање. Стављајући му до знања да ће о резултату бити обавештен, те да ће му том приликом бити издата и прикладна наређења.⁴⁵³ Немогућност да се залагањем у овом сегменту било шта постигне у југословенско – совјетским односима, можемо приметити из извештаја Божидара Пурића краљици Марији, поднетог 14. фебруара 1944: „У Русији образују, без нашег знања и пристанка, југословенске одреде из редова заробљених Павелићевих усташа. Осећамо да ће с те стране доћи јачи напади и да би можда желели доћи до прекида односа. Ако би нам се и то десило, с вером у Бога и у снагу нашег народа

⁴⁴⁹ Исто, 73 – 74.

⁴⁵⁰ АЈ, 103 – 36 – 199, 634.

⁴⁵¹ АЈ, 103 – 7 – 65, 2135.

⁴⁵² АЈ, 103 – 36 – 199, 4940, Пов. Бр. 244.

⁴⁵³ Исто, 5048.

надамо се да ћемо и то издржати.“⁴⁵⁴ На вест да је у СССР – у формирана једна југословенска бригада, чудили су се и представници партизанског покрета. Људство једног усташког пука, разбијено и заробљено у борбама код Стаљинграда, претворено је у „антифашистичку бригаду“, на челу које је био остављен пређашњи командант пука, Марко Месић. О изгледу ове бригаде Милован Ђилас је записао: „Совјетски представници су у почетку инсистирали да ознаке у бригади буду исте као и код краљевске југословенске војске, али су, наишав на отпор код Влаховића, пристали да уведу оне из Народно – ослободилачке војске. Преко депеша било је тешко договорити се о тим ознакама – но Влаховић је ипак учинио што је могао, и ми смо затекли ознаке које су била мешавина довијања и компромиса. На наше инсистирање је коначно уређено и то питање.“⁴⁵⁵ По доласку Владе у Каиро, за амбасадора при југословенском Двору Совјети су одредили свог посланика у Каиру, Николаја Новикова. Југословенско – совјетске односе у овом раздобљу карактерише незадовољство Совјета личношћу краља Петра II. „Код Руса се врло брзо родила идеја, а затим и уверење, да је краљ Петар сав у рукама Енглеза, прво, преко госпођице Аспазије, матере његове веренице, за коју се тврдило да припада служби енглеског Интелигенс сервиса [...]“, записао је војвода Василије Трбић.⁴⁵⁶ По Трбићевом сведочењу, ђенерал Петар Живковић позван је у совјетско посланство у Каиру где му гарантовано да ће Југославија бити васпостављена у старим границама, те да ће Совјети подупрети њену Владу да се врати у Београд, уколико краљ Петар буде свргнут са престола и на његово место буде постављен његов млађи брат, у том тренутку Престолонаследник, Томислав. Образложење за овакву намеру било је надахнуто наводним енглеским утицајем на краља Петра, а совјетске власти нерадо су гледале на то да се експонент енглеске политике устоличи у Београду и у неком тренутку после рата фигурира као непријатељ СССР – а. Ђенерал Живковић, по Трбићевим речима, наводно је „посумњао“ да је у том пројекту имала учешћа и краљица Марија. С обзиром на улогу ђенерала Живковића у преврату 1903. године и чињеницу да је из Америке у Лондон дошао на захтев краљице Марије, мало је вероватно да није био упознат о пројектованој промени на престолу. Вероватно посредством британских обавештајних служби, краљ Петар сазнао је за ове намере и улогу ђенерала Живковића у преговорима са Совјетима. Ускоро је монарх

⁴⁵⁴ Branko Petranović, *Jugoslovenske vlade u izbeglištву 1943 – 1945*, Arhiv Jugoslavije, Globus/Zagreb 1981, 295.

⁴⁵⁵ Milovan Đilas, *Susreti sa Staljinom*, London 1986, 27.

⁴⁵⁶ Војвода В. Трбић, *нав.дело*, 255.

позвао Трбића и затражио његово посредовање код Петра Живковића да поднесе оставку. Правдајући се тиме, да га због истакнуте улоге у шестојануарском режиму, Енглези не трпе. Трбић је разговарао са ђенералом Живковићем и он је пристао да поднесе оставку.⁴⁵⁷ Што је и учинио 22. децембра 1943. предајући захтев краљу да га разреши дужности Помоћника Врховног команданта.⁴⁵⁸ О идеји да ступи на престо, краљевић Томислав у својим сећањима записао је: „Природно, мој брат, краљ Петар, није био о томе необавештен, што ми је знатно касније и рекао. Наша мама је знала нешто више о свим тим плановима, али о томе никад нисмо подробније разговарали. Хвала Богу што тај план није остварен. Сасвим случајно сам дознао да су, и то озбиљно, Руси покренули такву иницијативу. Ово никад у јавности нисам рекао, па ни тада пред њом. А она ми је тај њихов предлог саопштила као чињеницу коју треба да знам. Саопштила ми је то без коментара, што сам могао да разумем.“⁴⁵⁹ Ова иницијатива је за извесно време одложена, али ће будућа збивања показати да никако није била напуштена. Децембар месец 1943. у војном сегменту особен је и по томе, што је 1. децембра у циљу остваривања „потпуног моралног јединства“, проглашена аболиција за сва дела почињена у току *Каурске афере*. Указ се имао прочитати пред стројем, у присуству свих официра, подофицира, каплара и редова оружаних снага ван Отаџбине. Дужности Помоћника Врховног команданта, формално је и разрешен 29. децембра ђенерал Петар Р. Живковић.⁴⁶⁰ Питање материјала и ефектива, као и расположивих људских потенцијала у Италији, постало је на истеку 1943. године, за југословенску Владу војно питање првог реда. Још 10. септембра 1943. Божидар Пурић поднео је британском амбасадору Стивенсону списак бродова које је италијанска војска запленила после априлског рата, с молбом да се одмах по предаји италијанске морнарице, наведени материјали врате југословенској краљевској морнарици или доделе италијански бродови у замену за оштећени или уништени југословенски материјал. Радило се о разарачима (Дубровник, Београд, Љубљана), старим торпедњачама (Т 1, Т 3, Т 5, Т 6, Т 7, Т 8), моторним торпиљаркама (Орјен, Велебит, Триглав, Динара, Рудник, Сувобор), обалским торпиљаркама (Ускок, Четник), подморницама (Храбри, Смели, Осветник), тренажним бродовима (Далмација, Јадран), товарном броду за хидроавион (Змај), о патролној топовњачи (Бели Орао, лична јахта

⁴⁵⁷ Исто, 256 – 258.

⁴⁵⁸ АЈ, 103 – 7 – 65.

⁴⁵⁹ Томислав Крађорђевић, *Мемоари*, Задужбина краља Петра I Топола – Оплепац 1999, 154.

⁴⁶⁰ *Службене новине Краљевине Југославије*, Каиро, 31 децембра 1943 године, Број 13, 7.

Њ. В. Краља), миноловцима (Галеб, Лабуд, Кобац, Јастреб, Орао, Сокол, D.2), минополагачима (Малинска, Марјан, Мељине, Мљет, Мосор), товарним бродовима за подморнице (Хвар, Ситница), подморничком спасилачком броду (Спасилац), јахти (Вила), тегљачима (Јаки, Силни, Снажни, Марљиви, Устрајни), танкеру за нафту (Перун) и танкеру за воду (Ловћен).⁴⁶¹ У децембру 1943. је југословенској краљевској морнарици предато седам бродова у јако лошем стању (Бели Орао, Орао, Вила, Т 1, Т 5, Мељине и Мљет). Захтевано је да се врате сви бродови са флотне листе, сав материјал ратне морнарице, било са пловних јединица или са копна, све државне пловне јединице, у које је спадало и приватно власништво које је било мобилисано за потребе морнарице. Од италијанске флоте као награду за претрпљене жртве тражено је још: три крстарице, дванаест разарача, шест торпиљарки, осам подморница, десет дрегера, моторних торпиљарки – танк бродова два и десет реморкера. Ако је југословенски материјал упропашћен, требало је захтевати обештећење италијанским.⁴⁶² Још 22. октобра образована је формално војна мисија за Италију, чији је шеф био ђенералштабни пуковник Димитрије Р. Путник, а чланови ђенералштабни потпуковник Милан И. Просен, резервни артиљеријски потпоручник Пламенац Илија и резервни ваздухопловни поручник Крстић Ж. Стеван.⁴⁶³ Пуковник Путник и поручник Крстић отпутовали су шестог новембра за Алжир, где је требало да приме инструкције одређеног британског министра у циљу настављања пута за Италију.⁴⁶⁴ О свом путу за Италију, пуковник Путник је записао: „Шестог новембра кренуо сам с ескадрилом наших „Либератора“ за Тунис. Из Туниса пребачен сам у Алжир, а одатле требало је да одем у Италију ради прикупљања наших заробљеника и интернираца. Америчка команда није хтела да ми да место у авиону за Италију. Остао сам у Алжиру, готово месец дана, и када сам видео да од мога пута у Италију неће бити ништа, вратио сам се у Каиро. Нисам могао да добијем место ни у авиону за Каиро. Вратио сам се аутомобилом у друштву ђенералштабног потпуковника Просена.“⁴⁶⁵ Као разлог за овакво понашање Савезничких органа власти према пуковнику, британски посланик Стивенсон предочио је „лакомислене“ везе које је Путник одржавао са ђенералом Михаиловићем (мисли се на самосталну радио везу).

⁴⁶¹ АЈ, 103 – 169 – 598, 638.

⁴⁶² Исто, 651.

⁴⁶³ АЈ, 103 – 162 – 585, 701.

⁴⁶⁴ Исто, 707.

⁴⁶⁵ Гласник СИКД „Његош“, свеска седма – јуни 1961, 43.

Алжир је све више добијао на значају, као центар у коме су југословенске краљевске војне и дипломатске структуре могле слободно да делују. Унеколико се у стварности испунила југословенска нада о француској помоћи и предусретљивости, насупрот англо – америчкој хладноћи. За војног, поморског и ваздухопловног изасланика при представништву Краљевине Југославије у Алжиру 14. новембра одређен је пуковник Драгутин П. Савић.⁴⁶⁶ Из Каира је јављено посланству у Мадриду 10. децембра, да се сви војни обвезници упућују у Филипвил. Тако да је Алжир постао и стециште за добровољце који су долазили преко Шпаније.⁴⁶⁷ Разлог за отворено испољавање ненаклоности америчких и британских војних и цивилних власти према југословенској краљевској војсци и њеној намераваној мисији у Италији, најбоље се може уочити из извештаја ваздухопловног мајора Миливоја В. Мишовића официра за везу при америчкој 15 ваздухопловној групи, Одељку Врховне команде 19. децембра 1943. године, о стању у Бари – у: „У Јужној Италији налази се око 4 – 5000 официра, подофицира, редова и других грађанских лица, жена и деце југословенских грађана. Сви су смештени у разне логоре, највећи број се налази у Бари – у. Сви се жале на рђаве смештајне прилике, исхрану, а нарочито на недостатак одела, обуће и прибора за негу. Новац скоро немају.“⁴⁶⁸ Затим, мајор поентира: „У Бари – у постоји Штаб партизанске војске, чији је рад одобрен од локалних енглеских власти. Овај Штаб води безомучну пропаганду противу Краља, Југословенске владе у Каиру, редовне војске и нарочито против ђенерала Михајловића. До сада су продобили за свој покрет око 1500 људи. Многи од њих нису били никад комунисти. Једини разлог, немогу да се снађу у ситуацији. Од стране наше владе нема ко да их прихвати или помогне или посаветује. То је највећи успех партизана у њиховој пропаганди. По вароши виђају се свуда партизани у енглеској униформи са црвеном звездом на капи. Материјал им се доставља у великој количини бродовима. Офиц. ђен. Донована ради искључиво за партизане.“⁴⁶⁹ Мајор Мишовић апеловао је на Владу да предузме одређене кораке и неутралише ефекат Савезничке пропаганде: „Ако у најскоријем времену не стигне наша војна мисија, или једна делегација владе да ове људе овде прихвати и реши њихово стање, ситуација по нашу општу ствар биће врло критична, јер ће то бити исто сутра и у земљи. Овде нико од наших не верује да је наша влада тако немоћна да за три

⁴⁶⁶ *Службене новине Краљевине Југославије*, Каиро, 31 децембра 1943 године, Број 13, 7.

⁴⁶⁷ АЈ, 103 – 162 – 585, 726.

⁴⁶⁸ *Исто*, 734.

⁴⁶⁹ *Исто*.

месеца није могла да пошаље своје претставнике. Сав гњев ових људи пада на њу. Сви желе да се што пре уврсте у редове наше редовне војске, организују у јединице и пошаљу на фронт. Многи да се врате у земљу код ђенерала Михајловића.“⁴⁷⁰ Последњих дана децембра из логора Треска одведено је 1.500 људи у логор Гровињо код Алтамуре, у три партије по 500 људи. Енглеске власти су ово извршиле по списку који су сачинили комунисти. Већина ових људи није била таквог идеолошког опредељења. Међу њима је био велики број деце од 15 – 16 година. Сви су добили енглеске униформе, а њих 300 укрцано је у бродове ради пребацивања на југословенска острва. За то време, осим официра придошлих из Каира, у састав краљевске морнарице упућено је 9 официра и подофицира одбеглих са партизанских бродова и 40 морнара из логора Треска. Из истог логора за неколико дана очекивало се да ће још 350 људи ући у састав морнарице. Однос Савезника према партизанским јединицама сведочи и податак: „Овде је петокрака звезда на грудима и на тророгој капи била довољна легитимација да се неко сматра поузданим, јер је то била легитимација за политичке комесаре, а њима нажалост верују наши савезници.“⁴⁷¹ У истом извештају се наводи да су у Бари – у боравили Челебић Саво, познати фашистички сквадриста, који је учествовао у походу на Рим и чувени црногорски федералиста који је одмах по окупацији Краљевине Југославије отишао у Црну Гору, ради формирања њене самосталности, који је на једном партизанском збору у логору Треска био изабран за ђенерала и извесни Јоко Борота одговоран за убиство енглеског новинара Теренс Атертона. Активни и резервни официри су били достојни и непоколебани у свом држању и остали верни заклетви. У исто време, у Бари – у је, у састав партизанских јединица ушао велики број хрватске војске (домобрана) и усташа. „На сваком кораку газе се амвлеми суверенитета наше државе, вређа се Краљ, Краљевска влада и Војска, на нашим бродовима истиче се застава са петокраком звездом, неке магацине у вароши чувају партизани.“⁴⁷² Да третман примењиван на тек ослобођеним интернирцима у Италији, није био изоловани пример, већ део с предумишљајем и систематски спровођеног плана, говори нам телеграм Министарства иностраних послова Министарству социјалне политике и народног здравља, 25. децембра 1943. године: „Министарству иностраних послова част је известити то Министарство, знања ради, да је британско надлежно министарство одбило одобрити слање пакета нашим

⁴⁷⁰ Исто.

⁴⁷¹ АЈ, 103 – 163 – 585, 3.

⁴⁷² Исто, 4.

интернирцима у Немачкој.⁴⁷³ Стратегија да се спречи уплив и помоћ званичних органа власти требала је приморати заробљенике да се у недостатку било какве алтернативе окрену НОБ – у. Притом, борцима ђенерала Михаиловића, који су из приморја приспели у Италију, није признаван статус ратних заробљеника. Није чак ни онима који су по завршетку априлског рата заробљени у цивилном оделу, већ само оним лицима која су у тренутку заробљавања носила униформу. Самом представљању збивања у Италији, треба придодати и чињеницу да се на првом месту, без помоћи британске морнарице, припадници партизанског покрета не би могли обрети у Италији. Након капитулације Италије, и насталог вакуума у Осовинском ратном простору, немачке снаге су извршиле офанзиву на Сплит и приморје уопште. Склањајући се испред немачких одреда, борци и неборачко становништво привржено партизанском покрету почели су се евакуисати на далматинска острва, поготово острво Вис, где се већ налазила британска војска. Самим увидом у ресурсе, које су припадници партизанског покрета имали на располагању да изврше наведени подухват, може се закључити да без велике британске подршке не би успели у овоме. База НОВЈ у Монополију у марту 1944. године располагала је са 13 пароброда, 19 моторних једрењака и 3 моторна чамца, а укупни број морнара и стручног особља износио је око 580 људи.⁴⁷⁴ Ово је један од разлога што ће ратни бродови краљевске морнарице бити најпожељнији плен НОВЈ у наступајућим догађајима.

Допринос југословенске војске ван Отаџбине у ратној 1943. години, своди се на убацивање официра у земљу код ђенерала Михаиловића. Нажалост, није сачуван (или аутор није успео да га пронађе) тачан списак војних снага, потенцијала и оруђа краљевске војске ван Отаџбине за 1943. годину. Њену снагу и бројно стање у том периоду моћи ћемо да наслутимо из увида у спискове из наредне године. У освит 1944. године, положај југословенских краљевских снага није се уопште могао учинити обећавајућим. Ускоро ће за њих наступити још теже доба, у коме ће представници оружане силе у егзилу, настојати да истрају на пројектованом политичком курсу и упркос свему нађу своје место у новим околностима.

⁴⁷³ Исто, 25, Пов. бр. 6768.

⁴⁷⁴ Jovan Vasiljević, *Mornarica Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije*, Beograd 1972, 279.

Савезничко напуштање југословенске војске ван Отаџбине: крајња залагања и самртни трзаји

Почетак 1944. године обележило је комешање у редовима југословенске војске на Средњем и Блиском истоку. Бранко Чубриловић у својим сећањима наводи да се на католички Божић 1944. године пронела вест у Каиру, да ће део људства гардијског батаљона који су чинили бивши заробљеници из италијанске војске – Словенци из Јулијске Крајине, отказати послушност Влади и Краљу и определити се за Тита и Народноослободилачки покрет. Ову вест му је 7. јануара потврдио др Иван Чок, председник Југословенског Одбора из Италије „[...] који је тим војницима упутио и писмо, да се сви одлуче за Тита.“⁴⁷⁵ Неђељко Плећаш наводи да се на дан православног Божића највећи део батаљона определио за Народноослободилачки покрет, будући да се радило о људству које је настојало да се ослободи подаништва Италији и уједини са делом својих сународника који се налазио у оквиру југословенске државе. У свим осталим јединицама за приступање партизанима изјаснило се петнаест официра, од којих су свега петорица били Срби. Исход оваквог изјашњавања сигурно је поспешила чињеница да се у том тренутку у Каиру налазила партизанска војна мисија, на челу са Владимиром Велебитом.⁴⁷⁶ По доласку у Каиро, краљ Петар II се сместио у вилу „Гола Паша“ на путу ка пирамидама.⁴⁷⁷ По споразуму између египатске и југословенске Владе, спољну стражу око краљевог Двора, чувала је египатска полиција, наоружана енглеским пушкама застарелог модела, а унутрашњу стражу и службу на Двору, вршили су припадници батаљона краљеве гарде, који су за време службе на Двору били потчињени непосредно дежурном краљевом ађутанту. Једног дана крајем фебруара 1944. Министар двора у Влади Божићара Пурића, Владислав Марковић, обавестио је Василија Трбића да је југословенска стража у сутон напустила Двор и отишла у логор, а да се следећег јутра није појавио ни један војник на дужности, што је значило да су се прикључили партизанском покрету. Министар Двора указао је на то да су одмах тражили замену из логора гарде у Палестини, питајући притом за савет војводу велешког. Инструкције В. Трбића Министру Двора гласиле су: „Ја сам му на то рекао, да они могу у Палестини једино да се ослоне, на капетана Ропотеца и на неколико

⁴⁷⁵ др Б. Чубриловић, *нав. дело*, 195.

⁴⁷⁶ Н. Б. Плећаш, *нав. дело*, 225 – 226.

⁴⁷⁷ др Б. Чубриловић, *нав. дело*, 175.

српских официра, па да им капетан Ропотец изабере оне Словенце, у које он верује да су сигурни, а Срби да узму само оне војнике Србе који су регрутовани од Срба из Цариграда. Зато нека се обрете директно на наредника Тому, који је родом из околине Гостивара, по занимању фурунција, по кући и по породици Србин, и који је одслужио југословенску војску и постао резервни наредник у њој. Оно што Тома буде изабрао а такође и капетан Ропотец, у то се може поуздати. А све оно друго можете да отпишете. Не знам да ли су баш сви овако урадили. Али, после десетак дана, видео сам у Каиру капетана Ропотеца, са још неколико Срба официра који са својим војницима по реду чувају унутрашњу дворску стражу код краља Петра II.⁴⁷⁸ Реч је заправо о поручнику Станиславу Рапотецу, који је пропутовао скоро читаву територију Југославије, састао се са надбискупом Алозијем Степинцем, људима ђенерала Михаиловића у Београду и Влади, преко Средњег истока доставио прворазредне информације о ситуацији у окупираној Југославији. Из Операцијског деловодног протокола Штаба Гард. батаљона за 1942, 1943. и 1944. годину види се да је у батаљону имао функцију иследника, будући да су му, судећи по белешци од 15. јула 1943. године, на поступак прослеђени изгредници који су у ноћи између десетог и једанаестог јула рушили официрску менажу.⁴⁷⁹ У процени доследности поручника Рапотеца, војвода Трбић се свакако није преварио. Он ће остати у јединици краљеве гарде, наредне три године, бивајући један од њених стожера. Што се тиче бројног стања батаљона и штете коју је он претрпео иступањем бивших италијанских заробљеника из његовог састава, можемо се послужити већ коришћеним извештајем Божицара Пурића краљици Марији од 14. фебруара 1944. године. Напомињући да британски амбасадор није успео да га убеди да из Владе избаци ђенерала Михаиловића, председник Министарског савета је даље образлагао: „Кад нису успели да нас на томе сломију, допустили су партизанима да у војсци агитују и одричу послушност, изјављујући се за Тита. Око 500 војника, Словенаца из Италије, издвојило се из наше војске. Желело се приказати како је и наша рођена војска за партизанае, тако да огадимо и себи и другима, и да се прикажемо без ауторитета и у распадању.“⁴⁸⁰ Удар овог обима осакатио је батаљон као једину пешадијску јединицу ван Отаџбине, одагнавши наду да ће се моћи употребити у било каквим офанзивним акцијама.

⁴⁷⁸ Војвода В. Трбић, *нав. дело*, 259.

⁴⁷⁹ VA, AEV, kut. 137, fas. 1, dok. 3/ 1-1- 63.

⁴⁸⁰ *Jugoslovenske vlade u izbeglištvu 1943 – 1945*, 293.

Представници Југословенског Одбора из Италије, преко својих новинских гласила подстицали су своје земљаке да откажу послушност југословенској краљевској Влади и Врховном команданту. Ивану Рудолфу, одобрено је на седници Министарског савета одржаној 29. јануара 1943. 30 фунти месечно за редакцију листа „Базовица“.⁴⁸¹ За војнике батаљона пореклом из Јулијске Крајине, посебно је штампан још један лист под називом „Шоторска Књижница“. Писања у овим гласилима промакла су енглеској ратној цензури и несметано ширила пропартизанску пропаганду. Детаљнију прогресију догађаја и улогу Британаца у дезертерствима унутар гардијског батаљона можемо сагледати из изјаве водника Сава Војводића о приступању у НОВЈ, дате 4. X 1944. године: „Дана 4. Јануара 1944. г. Ја са још 283 војника потписали смо рапорт, у коме је стајало да напуштамо Југ. Краљ. војску и да желимо ступити у НОВЈ. Овај рапорт предали смо Енглезима. Одмах послѣје овога пошао је енглески официр за везу у друштву Урлиха Најберга, који је раније био у војсци Краљевској и био командант базе а касније изразио жељу за ступање у НОВЈ. ; у логор краљ. војске гдје су нас просвали по рапорту, одвојили и повели у кампо Ђонефа /Египат/; У овај логор касније су дошле још двије партије из гардијског бат. краљ. војске те из краљ. дворске страже, па је тако скупа било у овоме логору 800 људи. Командант овога логора био је Најберг Урлицх. Ова је војске била стављена под командом друга Тита преко Енглеза; Овде смо се васпитавали у духу Народно Ослободилачког Покрета.“⁴⁸²

У току фебруара на простор Средњег истока из Италије су почеле пристизати избеглице које су се са партизанским јединицама евакуисале са далматинске обале. Међу избеглицама пристиглим на подручје Средњег истока, нашао се значајан број људи за које се није могло тврдити да су били присталице партизанског покрета. Ветеринарски капетан I класе др Анте Сунара, писао је потпуковнику Славку Бјелајцу 26. фебруара 1944. из Александрије: „После много перипетија успио сам да се ишчупам из партизанских руку. Сада се налазим у логору „Амриа“ око 22 километра далеко од Александрије. Једина је моја жеља да се ставим под краљевску заставу зато Те молим да порадиш на томе како би ме уврстили у редове краљевске војске. Мислим да познајеш добро моје политичко мишљење. Доследан томе сам остао све до данас, те нисам служио ни усташама а још мање партизанима.“⁴⁸³ Потпуковник Бјелајац интервенисао је код надређених 29. фебруара 1944. године: „Међу нашим пребаченим

⁴⁸¹ *Записници са седница Министарског савета Краљевине Југославије 1941 – 1945*, 271.

⁴⁸² VA, AEV, kut. 349, fas. 4.

⁴⁸³ AJ, 103 – 163 – 585, 236.

светом из Далмације и Приморја налази се велики број оних, који желе да се ставе на расположење нашој легалној влади, војсци и Његовом Величанству Краљу, одбијајући енергично да остану и даље у партизанским логорима и под партизанском заштитом.⁴⁸⁴ Апелујући да се њихов статус разреши у контакту са британским амбасадором. У логору „Амриа“ налазило се тридесетак Југословена са партизанима, а предвиђало се скорије измештање свих цивилних избеглица у Абукир. Услед близине фронта са Трећим Рајхом, Савезници су настојали да сву неборачку популацију евакуишу са италијанске територије. Последица овога, уз наведене промене унутар југословенске краљевске војске, била је стварање партизанског упоришта на Средњем истоку, чиме је дефинитивно успостављен пандан званичним органима у иностранству, за које се очекивало ће се постепено прелити у други табор или без подршке усахнути.

Шеф војне делегације Краљевине Југославије у Италији, ађутант Њ. В. Краља, потпуковник Живојин С. Радојчић, бивши војни изасланик у Вашингтону у извештају Начелнику штаба Одељка Врховне команде од 28. II 1944. подробно је изложио стање у Италији. Осим избеглица смештених у логору Аресано код Леца, потпуковник се дотакао интернираца са Сардиније и Сицилије. Из логора на Сардинији у логор „Резина“ код Напуља у то време били су измештени југословенски ратни заробљеници пореклом из Црне Горе и Словеније. На Сицилији се налазило у логору око 110 југословенских ратних заробљеника. Командант логора био је поручник Пламенац, наименован заједно са пуковником Путником за једног од чланова војне мисије у Италији.⁴⁸⁵ О преласку људства из партизанских јединица у редове југословенске краљевске војске, потпуковник Радојчић је записао: „Овај је до данас врло мали. Има неколико појединачних случајева. У разговору са појединцима осећа се тежња, али због терора и околности у којима се данас налазимо, нема одлучности и како рекох прелаз је врло мали. Потпуковник Вукотић разговарао је са неколико њих, а нарочито са Дурковићем, који је код партизана у логору Гравина и где има око 50 црногораца. Овај је долазио као њихов изасланик. Обећао је да ће бити појединачних бегстава или целокупног и заједничког иступања. До данас се није јавио.“⁴⁸⁶ Потпуковник је напоменуо и да су Савезници чинили све да онемогуће растурање партизанских присталица, па чак толерисали и помагали акције које су доприносиле њиховој кохезији, дозвољавајући да њихове патроле за прикупљање људи раде на терену,

⁴⁸⁴ Исто, 237.

⁴⁸⁵ АЈ, 103 – 163 – 585, 312, стр. 4.

⁴⁸⁶ Исто, 314, стр. 6.

уступајући им чак и камионе на коришћење. О могућности формирања јединица југословенске краљевске војске у Италији, потпуковник је известио: „Према досадањем бројном стању и способностима не постоји могућност формирања јединица у Италији.“⁴⁸⁷ Даља обавештења југословенских војних инстанци о образовању јединица у Италији, такође ће имати више форму констатације, него детаљног образложења. Једна непотписана белешка од 23. II 1944. предочава разговор бившег министра Грге Анђелиновића са неименованим дипломатом на Средњем истоку. Анђелиновић је изразио мишљење да има официра који су били сагласни да се ђенерал Михаиловић жртвује због споразума са партизанима. Један од њих је био, тада британски генерал, Боривоје Мирковић.⁴⁸⁸

Шифровани телеграм који је пуковник Путник одаслао из Каира у Лондон 12. марта 1944. пренео је мишљење официра за везу при америчком 15 ваздухопловном корпусу (15 Air Force) потпуковника Миливоја Мишовића о југословенским авијатичарима тренутно на дужности у том саставу: „Предлаже да се наше две посаде повуку из састава 15 Air Force. Американци увиђају тешкоће и прихватиће ово решење. Усвајам предлог потпуковника Мишовића и молим сагласност.“⁴⁸⁹ Разлози наведени за предузимање оваквог потеза јесу били што деташман није употребљен за намењену сврху – достављање помоћи ђенералу Михаиловићу, употребљавање само за бомбардовање Немачке (што је било противно инструкцијама југословенске Владе) и немогућа попуна губитака. Пуковник Димитрије Путник који се у међувремену вратио у Каиро, шифрованим телеграмом од 25. марта 1944. године обавестио је председника Министарског савета: „Из поузданог извора сазнао да у близини Каира почиње ових дана курс за формирање једне оклопне партизанске јединице. У ту сврху пребачено из Италије 250 партизанских официра и војника. Од бивших наших из батаљона прешлих у партизане одабрано 160 за овај курс.“⁴⁹⁰ Телеграмом пуковника Путника отправљеним 28. марта председнику Министарског савета коначно је развејана свака нада о формирању трупа лојалних Влади на тлу Италије: „У Италији свега око 100 способних за војску. Неко формирање не долази у обзир. Настојим да се оружје пребаци у базу.“⁴⁹¹ Што се тиче морнарице, Командант састава југословенских

⁴⁸⁷ Исто, 315, стр. 7.

⁴⁸⁸ АЈ, 103 – 7 – 66.

⁴⁸⁹ Исто.

⁴⁹⁰ Исто, 36.

⁴⁹¹ Исто, 40.

поморских снага, капетан корвете Јосип Ф. Саксида, обавестио је Начелника штаба Одељка Врховне команде да је трећег маја службено посетио штаб Команданта енглеске флоте за Левант и источни Медитеран. На питања када ће бити употребљено морнаричко људство на Малти (где се налазио део југословенске ратне морнарице који је повраћен од Италијана) и да ли ће коначно добити бродове – Командант је одговорио да ће бродове добити, мада не нужно оне које су југословенске власти потраживале. Са ставом да људство на Малти не треба цепати на мање групе и да се део морнарице из Александрије пребаци на Малту, енглески Командант се сагласио.⁴⁹² Реконструкција бројног стања морнарице и њеног присуства на одређеном месту врло је тешко изводљива услед недостатка извора. Међутим, неки подаци ипак постоје.

Посаду подморнице „Небојша“ 1. априла 1944. године чинило је 30 људи, на челу са поручником бојног брода II класе Пажин Т. Миланом, поручником фрегате Симић Ј. Симом, стручним потпоручником Кукољ С. Марком и машинским потпоручником Савовић М. Ником.⁴⁹³ Списак људства краљевског брода „Вила“ не садржи имена, без датума је, нечитко писан руком и прецртаван, али се може разазнати да је посаду брода чинило укупно 28 лица.⁴⁹⁴ Патролна топовњача „Бели Орао“ као лична јахта Њ.В. Краља услед недостатка извора, биће репрезентативни узорак за увид у стање у морнарици. Посаду брода „Бели Орао“ стационираног на Малти, 18. маја 1944. чинило је 53 људи.⁴⁹⁵ Јован Ђонович, бивши делегат у рангу Министра на Блиском истоку, а у својству дипломатског представника краљевске Владе у Алжиру, послао је 18. маја 1944. шифровано писмо амбасадору Фотићу у САД: „Обавештен сам сигурно да на захтев Титов енглеска влада решава уступити му неколико наших ратних бродова. Молим интервенисати у Вашингтону да се то спречи ако је могућно. Ратна морнарица треба да остане Краљу као нажалост једина његова трупа. Ако Рузвелт одобрава

⁴⁹² Исто, 667.

⁴⁹³ VA, AEV, kut. 104, fas. 3, dok. 3.

⁴⁹⁴ VA, AEV, kut. 91/2, dok. 5/10 – 6, 5/10 – 7.

⁴⁹⁵ 1. Коњиц Ф. Франк 2. Корене Р. Фрањо 3. Алуловић П. Драгутин 4. Новаковић Л. Стево 5. Радоловић Б. Љубо 6. Лукић Д. Милан 7. Валентинчић Ф. Влад. 8. Грилиц И. Иван 9. Перушко Ј Иван 10. Клофугар В. Милан 11. Бабић З. Бруно 12. Перишић П. Андреј 13. Стевић С. Станко 14. Клопчић М. Жозе 15. Мозетић В. Бруно 16. Петрић Л. Ладислав 17. Цветичанин М. Десимир 18. Бенигар И. Теодор 19. Набтигал Ј. Јулио 20. Јереб Ј. Иво 21. Брајовић А. Станко 22. Мохорчић И. Антон 23. Зајц М. Милош 24. Лојк Ф. Фрањо 25. Краљ П. Анђелко 26. Шајн С. Ненад 27. Кубуровић Ј. Стево 28. Косетић П. Иван 29. Начиновић М. Анте 30. Ферлуга К. Игор 31. Врабац А. Фрањо 32. Грбић М. Вељко 33. Калц А. Анте 34. Калинић Д. Војин 35. Раубар И. Хенрик 36. Баковић П. Иван 37. Шепаровић П. Иван 38. Хекић Ј. Мирко 39. Боњоло Г. Анте 40. Нашаста А. Динко 41. Ражић П. Петар 42. Зечевић В. Душан 43. Видрих М. Богомир 44. Брецељ Љ. Алојз 45. Милијаш Т. Пајо 46. Певац М. Матија 47. Каучић М. Алберт 48. Киарололиа Армандо 49. Љубенков М. Анте 50. Гашпершић А. Антон 51. Главић П. Јаков 52. Грзунов Б. Јосип 53. п. нар. брод Рафајловић М. Филип (VA, AEV, kut. 103, fas. 8, dok. 10).

Черчилову политику према нама онда ће то значити потпуну ликвидацију.⁴⁹⁶ Из реферата југословенског војног изасланика у Великој Британији ђенерала М. Радовића од 3. јуна 1944. упућеног председнику Владе и Министру војске, морнарице и ваздухопловства о југословенским оружаним снагама ван земље, можемо се обавестити о њиховом бројном стању. Одељак Врховне Команде са штабом у Каиру био је јачине 20 официра и још толико помоћног особља. Пешадијски батаљон краљеве гарде који се дуго налазио у Хаифи био је пребачен у логор Исмаел на Суецком каналу и садржао је 33 официра и 172 подофицира и војника. Центар за обуку са базом јачине између 60 – 70 официра и 350 – 400 подофицира и војника налазио се у Ел Аришу. Људство овог центра углавном су чинили они који су дошли из земље преко Бари – а. Групу југословенских официра, која је служила у енглеској војсци на Средњем истоку чинило је 2 бригадна ђенерала, 1 пуковник и 2 капетана, који ни после Указа о аболицији нису преведени у југословенску војску (реч је наравно о вођама побуне). Команда југословенских поморских снага налазила се на Малти где је прихватала регруте и вршила обуку за екипирање нових јединица. Од раније биле су екипиране четири јединице (две моторне торпиларке, подморница и једна корвета) не рачунајући бродове преузете од Италије. Од ваздухопловних трупа и установа у Африци су се налазили: Инспекторат у Каиру, Ловачка ескадрила (54 људи), Бомбардерска ескадрила (27 људи), Технички одред бр. 1 (98 људи), Технички одред бр. 2 у Алжиру (395 људи), Центар за обуку у Родезији (53 лица), Центар за обуку у Африци (108 људи), Помоћно људство при штабовима и јединицама (172 лица). Ђенерал Радовић истакао је слабо наоружање и опрему пешадијског људства, нарочито напомињући да би припаднике батаљона гарде и Центра за обуку било пожељно наоружати аутоматским наоружањем, поготово против борних кола, како би се од тог здруженог људства, могла створити једна јединица половине јачине једног нормалног батаљона.⁴⁹⁷ Поменута корвета, била је дар Велике Британије, југословенској ратној морнарици. Њу је у јануару поринуо и крстио Престолонаследник Томислав Карађорђевић: „У јануару 1944. године позвали су ме и рекли да путујем за Ливерпул. Није ми речено због чега одлазим на тај пут. У Ливерпулу сам преноћио у хотелу. Ујутру су ми објаснили да идемо на пристаниште. Тек су ми у таксију рекли да ћу свечано поринути неки брод који је Енглеска поклонила Југославији и да ће он бити власништво наше Ратне морнарице. Требало је да одржим говор и они су ми саветовали шта да кажем. Некако сам био збуњен.

⁴⁹⁶ АЈ, 103 – 169 – 598, 688.

⁴⁹⁷ *Jugoslovenske vlade u izbeglištvu 1943 – 1945*, 333 – 334.

Рачунао сам да сам млад за тако велику дужност. Понашао сам се баш како су ми и рекли, поздравио сам се само са официрима на броду.⁴⁹⁸ У име краља Петра II, Престолонаследник Томислав крстио је брод именом „Нада“, али је уследила сцена карактеристична као предзнак за све што се потом догодило у редовима југословенске краљевске војске: „Морнари су ме, приликом говора, бојкотовали. Нисам знао праву ситуацију. Официри на броду су били монархисти, а морнари – комунисти из Југославије и одбили су да присуствују крштењу брода и говору једног краљевића. Брод је отпловио за Малту.“⁴⁹⁹ Реорганизација која је у међувремену уследила на политичком плану, никако није ишла у корист припадницима краљевских југословенских трупа. Краљ Петар II Карађорђевић напустио је подручје Средњег истока и са својом Владом у Лондон стигао 11. марта 1944. Његов растанак са војском свакако није могао бити тумачен као добро знамење, могло се закључити да се садејство краљевске војске са Савезницима приликом интервенције у Југославији неће остварити.⁵⁰⁰ Двадесетог марта Краљ Петар II оженио се у Лондону грчком принцезом Александром (синовицом грчког краља Ђорђа II).⁵⁰¹ Након обављеног свадбеног чина, улога чиновничке Владе, којој је један од разлога постојања био тај да одобри и спроведе краљево венчање, почела је да бива анахрона. Међутим, много важнији разлог за уздрмани положај Владе Божидара Пурића, јесте непријатељство званичних енглеских кругова према њој. Разлог томе је свакако почивао на бескомпромисном ставу Божидара Пурића о ђенералу Михаиловићу. Наиме, ђенерал Михаиловић као Министар војни у тој Влади, од енглеске дипломатије био је оптуживан за колаборацију или барем пасивно држање према Осовини. Енергично демантујући такве наводе, Пурић је бранио свога Министра војног и није било могућности да се под његовим председништвом из Владе елиминише ђенерал Драгољуб М. Михаиловић. Штавише, при избацивању ђенерала Михаиловића из Владе није се могло рачунати уопште на подршку српских Министара из Србије. Нове околности захтевале су Владу компромиса са НОВЈ и Јосипом Брозом Титом, са становишта енглеске политике као јединим могућим решењем. Први корак ка једној таквој политичкој комбинацији била је ликвидација Министра војног и Начелника Врховне команде у земљи. За испуњавање оваквог задатка изабран је бан хрватске бановине, Иван Шубашић, коме је краљ

⁴⁹⁸ Т. Карађорђевић, *нав. дело*, 137.

⁴⁹⁹ *Исто*, 138.

⁵⁰⁰ др Б. Глигоријевић, *нав. дело*, 97.

⁵⁰¹ *Службене новине Краљевине Југославије*, Каиро, 30 маја 1944 године, Број 19, 1.

поверио мандат 31. маја 1944. године.⁵⁰² Разрешена је Влада Божицара Пурића и 1. јуна 1944. бан др Иван Шубашић наименован за председника Министарског савета, Министра иностраних послова, за Министра војске, морнарице и ваздухопловства, Министра просвете, Министра саобраћаја, Министра финансија, Министра трговине и индустрије, Министра социјалне политике и народног здравља, Министра правде, Министра пољопривреде, Министра снабдевања и исхране, Министра пошта телеграфа и телефона, за Министра шума и руда и Министра грађевина.⁵⁰³

Мишљење Винстона Черчила било је, да бан Шубашић добијањем овлашћења од краља Петра да Јосипа Броза именује за Врховног команданта, може придобити партизанског предводника. Као погодна средства потенцијалног залога у преговорима са Титом, британски председник Владе означио је и ратне бродове југословенске краљевске морнарице на Малти, који би у погодном моменту могли бити послати у помоћ партизанским снагама и средства из фондова Народне банке Југославије. Краљ Петар II, др Иван Шубашић и британски амбасадор Ралф Стивенсон, 10. јуна одлетели су на Малту, Черчиловим авионом „Јорк“. Док је монарх боравио на Малти, Шубашић се са енглеским амбасадором упутио 14. јуна на острво Вис, на преговоре са Титом.⁵⁰⁴ Што се тиче војске у иностранству, Тито је захтевао да му се ставе на располагање сви војници у иностранству, који су се определили за НОВ. По питању морнарице, изказао је жељу да она буде под његовом оперативном командом, док је Шубашић настојао да органи НКОЈ – а, то питање расправе са надлежним британским органима. Споразумели су се једино да краљевска ратна морнарица плови и дејствује „[...] под југословенском заставом без икаквих других ознака.“⁵⁰⁵ Шеснаестог јуна постигнут је такозвани „вишки“ споразум између Краљевске Владе и Националног Комитета Ослобођења Југославије. Споразум је имао пет чланова. Чланом један „Краљевска Југословенска Влада морала би бити састављена од напредних демократских елемената, који се нису компромитовали у борби против Народно – ослободилачког покрета. Главна дужност те владе било би организовање помоћи Народно – ослободилачкој војсци, као и свима онима, који ће се у будуће једнаком одлучношћу борити против заједничког непријатеља наше домовине, но с тиме да се све снаге

⁵⁰² др Б. Глигојевић, *нав. дело*, 125.

⁵⁰³ *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, London, 25 oktobra 1944 god, Broj 20, 3 – 4.

⁵⁰⁴ др Б. Глигоријевић, *нав. дело*, 130 – 131.

⁵⁰⁵ Dragovan Šepić, *Vlada Ivana Šubašića*, Zagreb 1982, 195 – 196.

уједине у један народни фронт.“⁵⁰⁶ Овај споразум значиће југословенску војску у иностранству као предмет погађања између југословенске Владе састављене од једног човека, иза кога је у ствари била енглеска дипломатија и представника Народноослободилачке војске, карактеришући њено људство и оруђа просто као потенцијални ресурс који би требало приграбити. Упркос свему, Иван Шубашић није могао да састави Владу до 7. јула, када су њен састав проширили кандидати НКОЈ – а, и присталице НОБ – а из редова емигрантске структуре. Ресоре Министарстава унутрашњих послова, социјалне политике и народног здравља и грађевина заузео је др Сава Косановић, за Министра поште, телеграфа и телефона био је одређен др Изидор Цанкар, Министар саобраћаја и правде постао је др Драго Марушић, за Министра финансија, трговине и индустрије именован је др Јурај Шутеј и коначно за Министра пољопривреде, снабдевања и исхране, шума и рудника Сретен Вукосављевић.⁵⁰⁷ Влада у свом саставу није имала ниједног представника из Србије. У том периоду креће и живље интересовање за прилике међу краљевским трупама у Африци, на Блиском и Средњем истоку. Непотписани извештај који је саставио свакако партизански симпатизер 10. јула 1944. године и послао представницима НОБ – а, одликује се проницљивошћу и егзактним подацима, премда је видно да је писан с идеолошким предубеђењем. Примећујући мултиполаризам као веома изражен међу припадницима краљевске војске, непознати обавештајац навео је њене групе. Приписујући српским официрима антихрватско расположење, пуковнику Путнику приписао је став да „мачем и глађу“ треба уразумити Хрвате, комунисте и партизане. Као разлику у мишљењу међу српским официрима навео је само број Хрвата који треба побити. У извештају потенцирано је посебно да војни кругови и даље одржавају самосталне радио везе са ђенералом Михаиловићем. Осим помињане везе преко Цариграда, наводи се и да су везе одржаване уз помоћ Пољака (преко њиховог посланства у Каиру), сумњало се и да је мајор Живан Кнежевић успео да успостави једну илегалну радиостаницу у Вашингтону. Творац извештаја је такође тврдио, да је у штабу краљевске морнарице на Малти на једном од ратних бродова постојала радио емисиона станица са којом се одржавала стална веза са ђенералом Михаиловићем. Веза се одржавала и преко Алжира, редовним курирским путем и преко француских курира. О моралном и материјалном стању људства пише: „Официри подофицири и војници на Средњем Истоку примају веће принадлежности него ли сами Савезници што нам се замера јер да

⁵⁰⁶ *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, London, 25 oktobra 1944 god, Broj 20, 1.

⁵⁰⁷ *Isto*, 4.

смо расипници. Они пак који живе у логору имају к томе још и бесплатан стан и храну. Неки од њих сами признају да немају могућности да потроше толики новац који примају па стога неки од њих расипљу новац на карте и пиће.⁵⁰⁸ Овај анонимни информатор саставио је прецизнији попис краљевских трупа, него што су то учинили сами војни кругови на Средњем истоку, у навођеном списку из јуна 1944. године. Од пешадије постојали су: Штаб у Каиру (90 официра и 150 подофицира и војника), Батаљон у Реховату (Палестина) у снази од 22 официра и 160 подофицира и војника. База у Ел Аришу (Палестина) са 100 официра и 250 подофицира и војника. У саставу ваздухопловства се налазило 180 официра и 350 подофицира и војника, који су се налазили у Италији, Родезији и А.Д.У. (код Енглеца на служби прелета нових авиона) и у Штабу у Каиру. Морнарицу је чинило 165 официра и 780 подофицира и војника (нешто од њих је било у Александрији, главнина на Малти). Укупно бројно стање износило је 2.247 људи, 557 официра и 1.690 подофицира и војника.⁵⁰⁹ Југословенске краљевске оружане снаге ван Отаџбине, посредовањем енглеских војних структура, као војни фактор у јулу 1944. већ су биле скоро потпуно неутралисане. Споразумом Тито – Шубашић оне су заједно са снагама у земљи, готово истиснуте са легалистичке платформе на којој су почивале од избијања рата. Поменута средства којима су се војни кругови служили да успоставе контакт са ђенералом Михаиловићем, најбоље указују на природу положаја у који су доспели. Наклоност се могла очекивати још само од емигрантске пољске структуре и новоуспостављених француских власти у Алжиру. Процес и формалног развлашћивања снага лојалних краљу и борби војске у Отаџбини, убрзаће др Иван Шубашић масовним разрешавањем дужности свих оних војника и дипломатских чиновника за које се чинило да нису наклоњени Народноослободилачкој војсци и њеним циљевима. Британски амбасадор при југословенском Двору Ралф Скрајн Стивенсон, начинио је једну представку упућену југословенским представницима 8. августа 1944. године, а која се тицала југословенске краљевске морнарице и њеног ратног статуса. Истичући да је питање учешћа југословенске морнарице у Савезничком ратном напору хитно и неодложно, енглески дипломата закључио је да га између себе морају решити Савезнички Штаб за Медитеран, Маршал Тито и британска Влада. Напомињући да су Врховни командант свих југословенских оружаних снага, краљ Петар II и његова Влада спремни да пошаљу целокупну југословенску морнарицу у помоћ Народноослободилачкој војсци. Посебно је

⁵⁰⁸ VA, AEV, kut. 349, fac. 4, str. 1, 4 – 5.

⁵⁰⁹ *Isto*, str. 5.

занимљиво, да је као закључак наведено то да ће се до ослобођења земље југословенска морнарица и даље називати „Краљевска југословенска морнарица“, да ће њен Врховни командант остати Њ.В. Краљ Петар II, а да би је требало неодложно ставити под оперативну команду Маршала Тита. Напоследку, остављено је да адмирал Канингем (Cunningham) Врховни оперативни заповедник све Савезничке флоте на Медитерану и Маршал Тито, између себе реше питања својих односа.⁵¹⁰ Од краљевске флоте и партизанских поморских потенцијала требало је, према замислима британских морнаричких и дипломатских представника, начинити што пре својеврсни амалгам, тј. стопити их у једно. Међутим, таква замисао била је у нескладу с односом самих морнаричких официра, подофицира и војника према таквој идеји, оштрој супротстављености између партизанских и ројалистичких кадрова, као и драстичном несразмером у снази између краљевске морнарице и капацитета НОБ – а у домену флоте. Негде у то доба, на територију Италије заједно са америчким пилотима евакуисаним из окупиране Југославије стигао је капетан Звонимир Вучковић, негдашњи командант 1. равногорског корпуса ЈВуО. Он се приликом сусрета са представницима краљевске морнарице уверио у њихову доследност: „Пре него што сам се дефинитивно преселио у Рим, отишао сам до Отранта велике ратне луке на југу Италије, у коју је било допловило неколико бродова наше ратне морнарице из Александрије и Порт Саида. Кад је Шубашићева влада наредила прикључење тих пловних јединица Титу, међу посадама су вршени избори. Велика већина морнара одбила је да се покори владиној заповести. Топаловић је једном депешом обавестио генерала Михаиловића о овоме догађају.“⁵¹¹ Генерал Михаиловић је у свом одговору на ову депешу изразио дивљење морнарици на сјајном држању. Капетан Вучковић о својој интеракцији са чиниоцима југословенске ратне морнарице оставио је и следеће утиске: „Отрантско пристаниште врело је као мравињак морнарима свих могућих нација. У најмањој просторији највеће лучке зграде, пронашао сам, не без тешкоћа, последњу команду краљевске југословенске ратне морнарице. Канцеларију је водио поморски капетан Томазо, Далматинац. Примео ме је врло пријатељски, иако се нисмо познавали. Био је очито дирнут Дражином поруком.“⁵¹² Капетан Томазо је у ствари вршио функцију делегата морнарице у Таранту. Из Штаба Савезничких ваздухопловних снага на Медитерану 13. августа 1944. упућена је представка

⁵¹⁰ АЈ, 103 – 7 – 66, 351.

⁵¹¹ Звонимир Вучковић, *Сећања из рата*, Крагујевац 2001, 448.

⁵¹² *Исто*.

југословенском председнику Министарског савета и Министру војске, морнарице и ваздухопловства др Ивану Шубашићу по питању модела ангажовања југословенских ваздухопловаца у Савезничком ратном напору. Предлог је учињен како би се на његовој основи најлакше могли споразумети Иван Шубашић и Јосип Броз Тито. Предлог је чинило неколико ставки. Сво преостало људство југословенског краљевског ваздухопловства, које је било прихватљиво Маршалу Титу, требало је позвати да се придружи РАФВР – у (Royal Air Force Volunteer Reserve) под истим условима који су важили за партизанске борце. Они који су били вољни да врше службу у саставу 351. или 352. Сквдрона, или у било ком другом Сквдрону који би био образован у будућности, требали су бити апсорбовани у њих. Ако би у два наведена Сквдрона било вишка људства, ти ваздухопловци би били предвиђени као попуна за евентуалне губитке у поменутим Сквдронима и у међувремену били упошљени у јединицама Балканског ваздухопловства (Balkan Air Force) или на пословима одржавања, баш као и партизански ваздухопловци тада на служби у РАФВР. Људство које је било у саставу британског краљевског ваздухопловства (RYAF) и хтело да настави да се бори против Немаца, али не би било сагласно да служи под Маршалом Титом, требало је бити ангажовано у саставу јединица британског краљевског ваздухопловства изван Балканског ваздухопловства. У складу са претходном ставком текста, требало је одмах распустити све југословенске мисије и Инспекторат ваздухопловства. Југословенски деташман у британском Сквдрону бр. 94, требао је бити распуштен и његово људство искоришћено да попуни састав Сквдрона 351. Сваки припадник британског краљевског ваздухопловства који би био неприхватљив Маршалу Титу и невољан да служи у РАФВР – у, из било ког разлога, биће распоређен по нахођењу југословенске Владе, али неће моћи да служи у ваздухопловству. Коначно, сво југословенско ваздухопловно људство, било да се радио о летачком или земаљском особљу прикључиће се РАФВР – у, осим оних који ће бити потребни за састав јединица, које би оформили и тренирали Совјети.⁵¹³

Исходи преласка људства југословенског краљевског ваздухопловства у РАФВР, могу се делимично реконструисати на основу два шифрована телеграма. Први, отпремљен из Каира 11. октобра 1944. године, наводи да се за прелазак у РАФВР и сарадњу са НОВ изјаснило из 92. ескадрона 8 официра, 50 подофицира и редова, а из инспектората 19 официра и 7 осталих. Без сарадње са НОВ из 92. ескадрона, 8 официра и 8 осталих. Из

⁵¹³ АЈ, 103 – 7 – 66, 361.

инспектората 21 официер и 4 осталих. Одбило превод у РАФВР 7 официера и 7 редова. Резултати из Јужне Африке, Италије и Алжира накнадно су требали бити достављени.⁵¹⁴ Из шифрованог телеграма од 20. октобра сазнајемо да се цела техничка чета у Алжиру изјаснила за сарадњу са НОВ. Ваздухопловни батаљон у Италији изјаснио се за ступање у британско краљевско ваздухопловство (РАФ), али против сарадње са НОВ. Нареджено је батаљону да уђе у састав РАФ – а за сарадњу са НОВ, у противном би његово формирање било одбијено. Резултати из Јужне Африке још су били непознати. Потпуковник Мишовић пријавио се за сарадњу са НОВ.⁵¹⁵ Коначни расцеп у већ подвојеном, малобројном ваздухопловном људству које се налазило у Јужној Африци, уследио је када се 16 припадника тамошњих курсева изјаснило за приступање НОВ.⁵¹⁶ Многи авијатичари желели су да дају свој допринос у рату и зато су се придружили британском ваздухопловству, чак и они који су некада били присталице ђенерала Мирковића.

Кадровска реорганизација уследила је као последња фаза у ликвидацији краљевских трупа у иностранству. Првог августа 1944. пуковник Димитрије Путник разрешен је дужности Начелника Штаба Одељка Врховне Команде и на његово место постављен је пуковник Звонимир С. Жупанчић.⁵¹⁷ Пуковника Жупанчића, Иван Шубашић сматрао је лојалнијим од пуковника Путника, који уопште није био наклоњен НОВ. Убрзо су и формацијски распуштене краљевске оружане снаге у земљи и у иностранству. Донета су два Указа. Први, од 25. августа 1944. године, којим је укинута Врховна команда у земљи и потоњи од 29. августа, којим је укинут Штаб Одељка Врховне команде ван земље у Каиру. Армијски ђенерал Драгољуб М. Михаиловић, 29. августа 1944. разрешен је дужности Начелника штаба Врховне команде и стављен на расположење Министру војске, морнарице и ваздухопловства.⁵¹⁸

За новог Министра, војске, морнарице и ваздухопловства постављен је 11. септембра 1944. године дивизијски ђенерал у пензији и резерви, Борислав Ристић.⁵¹⁹ Б. Ј. Арсовић био је са ђенералом Ристићем у заробљеничком логору у Нирнбергу. Он је од једног словеначког заробљеника тражио да му на немачки преведе неке његове записе: „Он од

⁵¹⁴ АЈ, 103 – 167 – 594, 730.

⁵¹⁵ Исто, 737.

⁵¹⁶ Војноисторијски гласник бр. 1/ 2015, 295.

⁵¹⁷ *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, London, 25 oktobra 1944 god, Broj 20, 5.

⁵¹⁸ АЈ, 103 – 167 – 594, 670.

⁵¹⁹ *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, London, 25 oktobra, 1944 god, Broj 20, 6.

мене тражи и моли ме да му преведем његова излагања и оптужбе на немачки и те његове оптужбе он намерава да преда Немцима. Он често долази и доноси ми материјал да га прво прочитам па тек онда да отпочнем да му то његово писаније преводим јер сам му ја ставио такав услов. Он додаде, чим сам прочитао прва два табака, видео сам његове намере и одлучих да му ништа не преводим, а у колико сам даље читао све сам више видео његову прљаву страну и издајничке намере према своме народу и отаџбини.⁵²⁰ Даља судбина и пут ђенерала Ристића, поготово побуђују интересовање: „У главном ђенерал Ристић је доцније био ослобођен заробљеништва и као болестан вратио се у Београд. Да ли су његова писанија имала неког утицаја, поред болести, на његово отпуштање из заробљеништва је велико питање. Његове велике и брзе акробације после тога су биле интересантне зато их износим овде да се види каквих је све људи било у нашој средини. Чим је дошао у Београд, ђенерал Ристић је после краћег времена отишао сигурним каналом код партизана, да га они доцније пребаце авијоном на Средњи Исток као болесног да доцније као први министар Армије у влади Тито – Шубашић распусти Југословенску војску у отаџбини и емиграцији.“⁵²¹ О ђенералу Ристићу лепо мишљење нису имале ни енглеске политичке инстанце, које су тврдиле „[...] да је он један напознати и безначајни српски генерал, који нема подршке у српском народу.“⁵²² Међутим, главни морални и политички удар, уследио је 12. септембра 1944. године, када је краљ Петар II Карађорђевић преко лондонског радија Б.Б.Ц. позвао све Србе, Хрвате и Словенце да се уједине и приступе Народноослободилачкој војсци под командом Маршала Тита.⁵²³ И поврх свега, овај удар неће поништити постојање ројалистичких оружаних снага на Блиском и Средњем истоку, они који су били верни борби ђенерала Михаиловића и национално опредељени, нису престали да врше своју дужност према краљу и Отаџбини, онако како су сматрали да то треба да чине.

У смислу отправаљања војничких послова, приводиле су се крају припреме за распуштање јединица у иностранству, њихово интегрисање у НОВ и повратак у Југославију. Министарство финансија доставило је пуковнику Жупанчићу на име војног кредита за месец октобар, преко Барклејс банке 33.000 фунти.⁵²⁴ Колико се

⁵²⁰ Гласник СИКД „Његош“, свеска педесета – јуни 1983, 103.

⁵²¹ *Исто*, 104.

⁵²² *Jugoslovenske vlade u izbeglištvu 1943 – 1945*, 386.

⁵²³ *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, London, 25 oktobra, 1944 god, Broj 20, 2.

⁵²⁴ *AJ*, 103 – 167 – 594, 700.

идеолошка компонента партизанских војних органа испољавала на терену и деловала на војнике који су били утемељени на другачијим вредносним становиштима, а хтели да дају допринос борби против Трећег Рајха, можемо закључити из обраћања отправника послова при светој столици у Ватикану, Министарству иностраних послова 2. октобра 1944. године: „Чује се да су извесне команде одбиле да приме свећенике с мотивацијом: да терају политику, а да, и онако има доста талијанских свећеника за католике, а грчких за православне. Према тој логици, место да се предусетну и казне евентуалне злоупотребе, требало би једноставно укинути све оне установе које могу да се злоупотребе. Према том начелу тешко би се спасла икаква установа. Што се тиче успешности духовне пастве од стране свећеника туђег језика, о томе је сувишно говорити. Посланство је мишљења да ни Министарство војно, а још мање поједине Команде, нису овлашћене да донесу такво начелно решење које је у противности с постојећим законским прописима и традицијама наших народа. Ствар је тим жалоснија што је упадно велик број војних свећеника у свим осталим савезничким војскама.“⁵²⁵ Заиста, од почетка избегличког живота, војска у иностранству имала је војне свештенике, проту Серафима Крстића као православног свештеника у гардијском батаљону и касније Франца Саршена, који је као католички свештеник био одређен да служи у гардијском батаљону. Било је и других свештеника, поготово католичких, који су се местимично обрели на служби при батаљону краљеве гарде. Да политичка ситуација по краља и монархију није била ни мало обећавајућа, сведочи и податак да је шифрованим телеграмом из Каира јављено у Лондон 9. октобра 1944. да је капетан Војислав Јовановић, тога дана са краљевим стварима укрцан у брод за Лондон.⁵²⁶ Стање на Средњем истоку морало је бити прилично забрињавајуће, када је краљ морао послати свог ордонанс официра да преузме и достави му његову личну имовину. Иначе, овај период карактеристичан је још и по томе, да су сви официри Срби, уклоњени из краљеве околине. Артиљеријски капетан II класе Јовановић Ј. Војислав, звани Цига, био је последњи официр Србин на служби код краља Петра, бивајући једина веза између монарха и српских политичара из Србије. Он је на дужност постављен Указом Министра војног од 20. септембра 1944. истог дана када је и пешадијски мајор Ријавец Јосип, дотадашњи помоћник Команданта гардијског батаљона наименован за краљевог ађутанта.⁵²⁷ Шифрованим телеграмом отправљеним из Каира, 26. октобра 1944.

⁵²⁵ Исто, 719, Бр. 221.

⁵²⁶ Исто, 726, Пов. Бр. 223.

⁵²⁷ *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, London, 25 oktobra 1944 god, Broj 20, 7.

пуковник Жупанчић затражио је Лондону, да се одмах изда Указ о расформирању гардијског батаљона.⁵²⁸ Овим чином, батаљон је и формално престао да постоји као јединица, мада се његови преостали припадници нису мирили са оваквом одлуком, нису се распустили, настављајући да врше своју дужност, сматрајући се и даље за гардијску формацију. О прикупљању људства и њиховом транспорту за Италију у састав НОВ, пуковник Жупанчић је шестог новембра известио претпостављене. За упућивање у Италију и НОВ било је прикупљено 55 официра, 285 подофицира, каплара и редова. У збирни логор упућено је 108 официра и 296 подофицира, каплара и редова. Реч је о логору Ел Ариш и људству које није хтело да се укључи у састав НОВ. Подаци још нису били прикупљени за 34 официра и 54 подофицира, каплара и редова. Као разлози за неодазивање у НОВ, фигурирали су ставови да се ради о партијској, а не државној војсци, војници су сматрали да би својим ступањем у њене редове погазили дату заклетву. Већина није желела да носи обележја НОВ, нарочито петокраку звезду и један од главних разлога, био је наравно тај што су мислили да ће бити непријатељски примљени.⁵²⁹ Постепено су се убрзавале припреме за транспорт материјала и људства у Италију и Југославију. Министарство војно наредило је пуковнику Жупанчићу да упути што пре покретну радионицу бивше техничке чете и радио станицу добијену од Американаца одреду југословенске морнарице на Малти.⁵³⁰ Прва партија од 30 официра и 200 војника на челу са последњим Командантом гардијског батаљона пуковником Францом Стропником, упућена је у Италију 24. новембра, друга партија требала је кренути наредног месеца.⁵³¹ Од опреме расформираног батаљона, требало је понети у Италију, све што одобре Енглези, у зависности колико бродског простора буде добијено за пренос материјала. Министар војни, дивизијски ђенерал Борислав Ристић обавестио је пуковника Жупанчића 13. децембра 1944. године о следећем: „До даљњег наређења ради ликвидације свих послова останите у Каиру са најпотребнијим особљем. Обавестите пуковника Стропника да је одређен за шефа Војне мисије у Риму где да одмах оде ради пријема дужности.“⁵³² Министарство иностраних послова проследило је 7. децембра 1944. Министарству војске, морнарице и ваздухопловства информације које је пружила британска амбасада при југословенском Двору. Наиме, била је реч о томе да су се извесни официри и људство, смештено у збирном логору Ел Ариш,

⁵²⁸ АЈ, 103 – 167 – 594, 744.

⁵²⁹ *Jugoslovenske vlade u izbegištvu 1943 – 1945*, 404.

⁵³⁰ АЈ, 103 – 167 – 594, 778.

⁵³¹ *Исто*, 833.

⁵³² *Исто*, 848.

обратили локалним француским властима са жељом да ступе у Страначку Легију. Молба је била прослеђена на решење ђенералу Де Голу, и он је одобрио њихов пријем у Страначку Легију, али у статусу обичних војника. Британске војне власти на ово су гледале повољно, будући да би се тако делом решио проблем људства сабраног у Ел Аришу. Са становишта југословенске политике, то је такође било позитивно, јер је ту лежала могућност да се финансијски уштеди (ускоро овом људству неће бити исплаћиване принадлежности, већ ће бити сматрани дезертерима).⁵³³ По овом питању, дипломатски представник из Каира, обратио се 4. јануара 1945. надлежнима у Лондону: „Војни изасланик Француске у Каиру замолио је Краљевско посланство у Каиру за одобрење да може посетити логор у Ел Аришу где се налазе војници и официри који се нису определили за НОВ у сврху прикупљања добровољаца за легију странаца. Потпуковник Јакшић отпутовао је за Београд и тамо ће затражити упутства и у овом предмету. Мишљења сам да би прикупљање француског војног аташеа за легију странаца могли одобрити под условом да не буду упућени у Француску већ у колоније како би се (избегла) евентуална пропаганда против нас.“⁵³⁴ Из шифрованог телеграма од 9. јануара, сазнајемо да су француске војне власти пристале да евакуишу са простора Средњег истока 2.000 југословенских војних лица. С тим да би први одред од 400 људи кренуо 15. јануара, маршрутом преко Женева за Марсељ. Наведени план евакуације, званичним актом је предложила француска војна мисија при шестој америчкој армији у Лиону.⁵³⁵ Нажалост, нема више докумената који се тичу ступања припадника краљевске војске у Страначку Легију, тако да не можемо знати, колико се заиста лица прикључило овој војсци. Пуковнику Жупанчићу је за исплату људства на Средњем истоку, за месец децембар и јануар достављено 6.000 фунти.⁵³⁶ Председник Министарског савета, 22. јануара 1945. донео је решење да поводом одласка краљевске владе у земљу капетан бојног брода Иван Керн отпутује у Београд у својству Команданта морнарице, да би се ставио на расположење будућној јединственој Влади, која има да се формира у земљи и поднео надлежним факторима реферат о стању краљевске морнарице.⁵³⁷ Капетан бојног брода Иван И. Керн који је предводио две моторне торпиљарке 1941. у пробоју кроз обруч италијанске морнарице, пружио је подршку НОВ. Зато је 30. септембра 1944. постављен за вршиоца дужности

⁵³³ Исто, 860.

⁵³⁴ Исто, 911.

⁵³⁵ Исто, 935.

⁵³⁶ Исто, 967.

⁵³⁷ АЈ, 103 – 7 – 67, Пов. Бр. 39.

Команданта морнарице.⁵³⁸ По наредби Министарства војске, морнарице и ваздухопловства на дан 22. јануара 1945. заповеђено је да у циљу преноса послова по питањима војске, војних мисија, Војних изасланстава и свих послова који не улазе у делокруг послова ваздухопловства и морнарице, отпутује у Београд мајор Ријавец Јосип. „Мајор Ријавец отпутоваће авионом и то одмах чим престане рад овог Министарства у Лондону. Ради преноса архиве издејствовати од надлежних британских власти одобрење за још око 40 кгр. тежине у авиону, поред оне предвиђене за лични пртљаг.“⁵³⁹ Предоченим мерама, постепено су ликвидирани војни послови у иностранству и преношени у земљу. Увидом у Главни списак људства на С.И. (Средњем истоку), можемо закључити да је у њему заведено укупно 2.696 лица. До уноса 2.692 људство је навођено у непрекинутом низу, након тога попуњена су само поља: 2.701, 2.713, 2.714 и 2.715.⁵⁴⁰

Краљ Петар II Карађорђевић издао је 29. јануара 1944. свечану декларацију којом је обзнанио да до одлуке Уставотворне скупштине о облику државног уређења, своју краљевску власт преноси на Намесништво.⁵⁴¹ Одлука да у његовој одсутности краљевску власт врши Намесништво, ради избегавања могућег заоштравања односа у земљи, била је окосница Споразума између председника НКОЈ – а Југославије, маршала Јосипа Броза Тита и председника краљевске Владе др Ивана Шубашића на дан 1. септембра 1944. године, тзв. „београдског споразума“.⁵⁴² Указом од 2. марта 1945. за Намеснике су постављени др Срђан Будисављевић, др Анте Мандић и инжењер Душан Сернец.⁵⁴³ Петог марта, краљевски Немесници су у згради Народне Скупштине положили заклетву краљу. Седмог марта образована је Привремена Влада ДФЈ (Демократске Федералне Југославије) од чланова Националног Комитета Ослобођења Југославије и представника краљевске емигрантске Владе, у којој је Јосип Броз имао функције председника Министарског савета и Министра народне одбране. Чак и након свега, међу националним емигрантским круговима у марту 1945. проносили су се гласови да ће америчке и енглеске трупе ући у Југославију, а да на чело свих националних трупа треба да се стави ђенерал Боривоје Мирковић.⁵⁴⁴ О мисији капетана

⁵³⁸ *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, London, 25 oktobra, 1944 god, Broj 20, 7.

⁵³⁹ АЈ, 103 – 7 – 67, 40.

⁵⁴⁰ VA, AEV, kut. 1a, fas. 1, dok. 5.

⁵⁴¹ *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, London, 31 januara 1945 god, Broj 21, 5.

⁵⁴² *Jugoslovenske vlade u izbegištvu 1943 – 1945*, 400.

⁵⁴³ *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, London, 3 mart 1945 god, Broj 22, 1.

⁵⁴⁴ Коста Ст. Павловић, *Лондонски дневник 1945 – 1946*, Историјски Архив Београд 2017, 1.

Керна, Павловић је у забелешци од 12. марта записао: „Чује се да је Тито, у својству Министра Народне Одбране захтевао да му се преда флота. Ово ће ићи доста тешко јер посада неће у Титову војску. Ако Енглези то буду хтели могу му предати само бродове без посаде.“⁵⁴⁵ У априлу 1945. поново су почели кружити гласови о могућности да Престолонаследник Томислав буде постављен на престо. Иза оваквих напора, стајала је енглеска дипломатија и краљица – мајка Марија. У белешци о 26. априла, Павловић је по том питању записао своја запажања: „Можда је и ово једно решење. Само би претходно требало имати уверење да се Монархија са Томиславом може одржати. Највећа би грешка, по моме мишљењу, била напустити Краља данас. Он је још увек једина застава око које се можемо окупити. Она је у ритама и дроњцима, али је застава. Подржавати млађег брата а не бити сигуран да се ту може успети, врло је опасно. Ту се већ сасвим клизи са поља легитимности.“⁵⁴⁶ Међутим, рођењем Престолонаследника Александра Карађорђевића развејана је и последња нада да се комбинација са краљевићем Томиславом може остварити. Обистиниле су се речи Јована Ђоновића из маја 1944. године о томе, да морнарица мора остати једина краљу одана трупа. Јула 1945. године, расположење у краљевској флоти није се било променило, о чему Павловић сведочи: „Наша Ратна Морнарица поздравила је прописно са 101 топовским пуцњем рођење Престолонаследника. Ипак је то рођење поздрављено како треба бар од стране Морнарице.“⁵⁴⁷ Морнарица је све време функционисала нормално и о њеним активностима можемо се делимично обавестити из штурних месечних извештаја, одаслатих Команданту састава југословенских поморских снага, капетану Јосифу Ф. Саксиди.

Делатности југословенске ратне морнарице одвијале су се у луци у Валети, где се налазила база и центар за обуку. Из месечног извештаја упућеног Команданту састава југословенских поморских снага 1. августа 1945. можемо се обавестити да је 2. јула текуће године, изведена вожња пред Валетом и теглење балона за вежбу енглеске крстарице „Белфаст“. Једнодневне вожње 6, 10, 17, 21, и 24. јула изведене су пред Валетом, ради вежбе драгирања у минерској флотили. У исто време су вршене вежбе:

⁵⁴⁵ Исто, 16.

⁵⁴⁶ Исто, 92.

⁵⁴⁷ Исто, 201.

човек у води, пожар, брод на борбу и напуштање брода. Извештај о вожњама краљевског поморског брода „Хвар“ за месец јули, гласио је: „Без догађаја“.⁵⁴⁸

Приближавала се одлука Уставотворне скупштине о облику државног уређења у Југославији. Покрет ђенерала Михаиловића је елиминисан у борбама на Зеленгори, које су се одигравале након формалног завршетка Другог светског рата, 9. маја. Народноослободилачка војска Југославије, преузела је потпуну контролу у земљи, у којој више нису постојале организоване формације са другачијим идеолошким назорима. Дакле, оне су или физички уништене или су се до тада већ обреле ван граница Југославије. За то време, краљ Петар II налазио се у једној врсти кућне интернације и до њега се није могло лако допрети. Др Милан Гавриловић, посредством краљевог ордонанс – официра, капетана Војислава Јовановића – Циге, успео је да се састане са краљем. Милан Гавриловић, подсетио је краља да је у Београду сазвана Уставотворна скупштина која ће прогласити републику и саветовао му да јавно повуче своје признање Титове Владе, оличено у говору од 12. септембра 1944. године, и тако поништи њену легалну основу. Два дана након ове посете, краљ је издао саопштење у лондонском *Тајмсу*.⁵⁴⁹ Без обзира на то, у Београду је 29. новембра 1945. проглашена је република и Влада је променила име у Владу ФНРЈ (Федеративне Народне Републике Југославије). Овим чином и коначно је био детронизован југословенски монарх, Петар II Карађорђевић. О држању једине организоване војне силе која га је још увек подржавала – краљевске ратне морнарице, поводом његовог свргавања с престола, југословенски суверен у својим мемоарима је записао: „[...] морнарица ми је остала одана задуго после избора 1945. године када су одбили да се врате у Југославију и оставили су бродове без посаде. Тито је послао старе рибаре и војнике да их покупе, а два брода, која несумњиво нису хтела да се врате, успут су потонула.“⁵⁵⁰

Након проглашења републике и формалног развлашћивања монарха, не може се више говорити о трупама ван Отаџбине као о државној војсци. Сва обавештења у изворима која ће се односити на остатке војне силе бивше југословенске краљевине на Блиском и Средњем истоку, биће од представника нових власти карактерисана као питања „југословенске војне емиграције“. Премда напајани истим вредностима, вођени истим

⁵⁴⁸ VA, AEV, kut. 98, fas. 1, dok. 5.

⁵⁴⁹ М. Гавриловић, *нав.дело*, 221 – 223.

⁵⁵⁰ Живот једног краља, *нав.дело*, 245.

начелима, ратном и државном симболиком, остаци трупа лојални краљу, потврдиће својим активностима континуитет свога присуства и деловања на одређеном простору.

⁵⁵¹ Престолонаследник Томислав Карађорђевић 11. јануара 1944. на Гледстоновом доку у Ливерпулу врши инспекцију посаде југословенске корвете „Нада“ (Ex Hms Mallow) пре обреда крштења брода.

⁵⁵¹ https://media.iwm.org.uk/ciim5/509/954/large_000000.jpg?_ga=2.103861568.1567246993.1589222771-1490126802.1580473238 (приступљено 12. 05 2020. godine).

Изгнанство као избор и судбина

Преостали војни елемент стационаран на Блиском и Средњем истоку определио се за останак у емиграцији, као вид отпора према тоталитарном режиму успостављеном у ослобођеној Југославији, задржавајући притом све посебности сопствене специфичне војне организације, иако ће стављајући се на располагање Савезничким војним структурама, бити апсорбован у њихов састав. Извештаји о преосталом војном елементу оданом монархији, имају обавештајни карактер, често не садрже потпис ни датум настанка, ако и садрже потпис – то је углавном кодно име онога који извештај испоставља, притом обилују вредносним категоризацијама. Иако је углавном само језгро ових трупа, било састављено од људства које је од почетка рата служило у иностранству, они су углавном називани „четницима“. Према је, истини за вољу „крвна група“ преосталих јединица измењена доласком великог броја бораца и присталица ђенерала Михаиловића из земље и оних из заробљеничких логора, тако да људска супстанца ових кадрова уистину није била хомогена, у смислу да су је чинили само кадрови и људство које је од почетка рата служило у иностранству. Из извештаја о југословенској емиграцији у Алжиру од 26. септембра 1945. године, сазнајемо да је краљевска војна мисија, иако формално укинута још увек функционисала. Наиме, у просторијама у којима се налазила, послове је још увек отправљао капетан Обреновић Т. Добривоје, који се још увек представљао као функционер војне мисије. Истовремено, он је поседовао три аутомобила, један са војним и два са цивилним таблицама. Рад под фирмом војне мисије, омогућавао је пријем у алжирско високо друштво. Међутим, и овом приликом треба истаћи заслугу француских власти и њихову нескривену наклоност према овом људству: „Сви имају слободан приступ у енглеским и француским официрским клубовима, хотелима и мензама. У тзв. елегантним круговима Алжира, доста су обљубљени, поглавито с разлога што сваки знаде енглески или француски, картају, плешу, имају доста новаца које зарађују на црној берзи, удварају се женама и имају увијек какав аутомобил на расположењу – што у Алжиру значи много.“⁵⁵² У извештају се такође наводе поименично и сви официри за које се сматрало да имају неку важност. Индикативно је такође и да се у то време југословенски конзулат у Алжиру, чији су конзул и секретар били Французи, још увек службено

⁵⁵² VA, AEV, kut. 349, fas. 4. str. 1.

служио краљевском заставом и печатом, правдајући се недостатком инструкција из југословенске амбасаде у Паризу, под чију је компетенцију спадао. У месту Jean D' Arc, око 8 километара од Филипвила, налазила се Југословенска стражарска чета (Yugoslav Guard Company). Јединицу је чинило 245 људи, од којих су 50 били шофери, док је остатак вршио искључиво стражарске дужности. Јединица је имала задатак да чува два логора са избеглицама разних народности, које су биле под управом УНРА. Јединица је била састављена од Приморских Словенаца, бивших припадника италијанске војске, који су заробљени у афричкој кампањи. Људство је снабдевано храном и одећом из енглеских магацина, исто као и британски војници, сем што није било плаћено. Командант јединице био је енглески капетан Т. Хјугс, а за распоред стража и рад шофера био одговоран југословенски официр, поручник Калокира Р. Припадници јединице носили су титовке са петокракама, службена документа била су оверавана печатом са петокраком и паролом „Смрт фашизму, слобода народу“, али односи унутар јединице и вршење службе регулисани су старим југословенским војним правилником, што се тумачило недостатком адекватних наређења.⁵⁵³ Ова јединица је у ствари представљала остатак чете за обезбеђење збирног логора у који су упућиване избеглице које су долазиле из Шпаније. На аеродрому „Блида“ удаљеном око 50 километара од Алжира, налазила се југословенска јединица састављена од 39 лица, која је добровољно прешла у службу РАФ – а, вршећи стражарску службу и осигурање летишта. Махом састављена од Приморских Словенаца, јединица је била предвођена од четничких официра, потпоручника Унковића и поручника Поповића. Ниједан припадник ове јединице није желео да се врати у Југославију, што се тумачило њиховом необавештеношћу о приликама у земљи. Што се тиче пак Југословена у Легији Странаца, у извештају пише: „Није било могуће утврдити колико југословена имаде у овим јединицама, али је опћенито познато да их је тамо приличан број. Неки од њих су тражили да би се како вратили кући, али је режим тако строг да ниједан од њих не успије побећи, већ свршавају редовно у затвор. Французи неће да говоре о овом људству уопште, но неофицијелно се сазнаје од њих, да би их алжирске власти отпустиле у случају да зато добију наређење од Париза.“⁵⁵⁴ У својој молби југословенској мисији у Алжиру, поручник Р. Калокира известио је о стању у стражарској јединици у Филипвилу: „Афричка клима је за њих више него неподобна, већина њих трпи од маларије те других болести, које овдашњи лијечници не могу

⁵⁵³ *Isto*, str. 3 – 4.

⁵⁵⁴ *Isto*, str. 5.

излијечити. Ја сам лично врло често покушао да побољшавам ситуацију мојих људи. Обратио сам се много пута на Југословенску мисију у Алжиру, те молио мајора Острца више него једном да се брине за одјећу, обућу, здравље и напослетку најглавније: репатријацију мојих људи, који су хтјели да помогну домовину, а не да служе туђу силу.⁵⁵⁵ Из ових примера такође можемо увидети, да је проблем температурне разлике у новој средини, оптерећивао и остатке југословенске оружане силе и након неколико година боравка у њој. Једна нота од 17. октобра 1945. године, наводи да је у то доба у Каиру, српска емиграција врбовала људство за састав II краљевске армије у Каиру, која је стајала под командом ђенерала Петра Живковића. У Трсту се говорило да је I армија већ потпуно опремљена, те да је располагала америчким оружјем, да је имала неколико ескадрила бомбардера и ловаца, као и део флоте бивше југословенске морнарице.⁵⁵⁶ Графитном оловком је испод ове кратке ноте дописан датум и да је доставио „резидент Игор из Трста“. Будући да се ради о фантастичним подацима, о две армије, ескадрилама и америчком наоружању, као и томе да се дотични извештач није налазио ни близу простора о коме је писао, можемо сматрати овај податак, као чист продукт гласина, али можда и као резултат стрепње појединих група у земљи, да ће се краљевске снаге ипак вратити и санкционисати њихово држање. Сам ђенерал Живковић је у својим сећањима навео да је 15. маја 1944. стигао у Турску, тако да није ни био присутан на датом простору онда када је то тврдио извор из Трста. Ђенерал Живковић такође је демантовао у својим сећањима писање одређених енглеских листова из јула 1946. да организује неку краљевску југословенску војску у Немачкој.⁵⁵⁷ Из извештаја предатог 10. децембра 1945. године, а који је обухватао период од 21. новембра до назначеног датума када је достављен, можемо се обавестити о стању емиграције у Египту. Укупан број емиграната у Египту износио је 1200 – 1300 људи. Половина су били војници, остало цивили. Што се тиче војника, у логору Ел Ариш налазило се у то време њих 400. Сталан број војника у Ел Аришу кретао до тада између 300 – 350 војника, међутим, након ликвидације морнаричке базе „А“ у Александрији, у овај логор је упућено још око 60 морнара. Изван логора налазило се око 200 војних лица. Од тога њих 120 било је упошљено у редовима војне силе Уједињеног Краљевства, 90 авијатичара на служби у британском ваздухопловству, остали као морнари у енглеској морнарици. Што се тиче цивила, у логору Ел Ариш налазило се њих 500, изван логора 100 – 150. За 200 лица је

⁵⁵⁵ *Isto*, str. 7.

⁵⁵⁶ VA, AЕV, kut. 349, fas. 4.

⁵⁵⁷ Петар Живковић, *Сећања 1903 – 1946*, приредио Александар Животић, Зајечар 2016, 150 – 151.

важило да су припадници породица четника који су на Средњи исток дошли 1943. године, док су преостале три стотине пребегле из бившег партизанског логора у Ел Шату. Изван логора налазила се веома мала група емиграната, главнина је била смештена у логору Ел Ариш. Многи су били присиљени из чисте финансијске оскудице да станују у логору, тј. ван њега су боравили само они који су имали довољно финансијских средстава за живот у градовима. У логору у Ел Аришу штампан је недељник „Народна Мисао“, то је био лист малог обима, сачињен од свега неколико страна које су се извлачиле на „циклостилу“. Тај лист је био дељен по Египту и Палестини, али је таква пракса престала након званичне интервенције представника нових власти. Али, ширење тог листа није спречено, само је постигнуто да га емигранти шире поверљивим каналима и у мањем обиму. Наиме, један од начина распрострањања листа, јесте било слање странице по странице поштом истомишљеницима у Палестини, како би га они даље ширили. У један мах, због вербалних напада на Војну Мисију и посланство у Каиру, у октобру 1945. Савезничке власти су забраниле штампање листа, међутим, само за кратко. Издавање листа је финансирано од добровољних прилога који су стизали из Америке, од кругова око листа „Србобран“, али су у ту сврху скупљани и добровољни прилози емиграције у Каиру и Александрији.⁵⁵⁸ Од листова из иностранства међу емиграцијом на Средњем истоку највише се читао лист „Србобран“ који је знатно утицао на људство у Ел Аришу. Представници нових власти уништавали су сваки примерак који би им допао у руке, како би смањили број листова „у циркулацији“. У исто време појавио се и неки мачековски лист допремљен из Италије.⁵⁵⁹ По питању наоружања људства у Ел Аришу истиче се следеће: „Оружја и оружаних формација немају. Људство у Ел Аришу било је наоружано све до конца прољећа ове године али им је на нашу интервенцију почетком љета одузето. Официри су још и данас у посједу револвера и ако не сви, што им енглези који знаду зато прогледавају и допуштају ношење. Револвера имају и други у логору и често, нарочито „жандарми“ служе се њиме у сврху застрашивања; Када дође до истраге у колико онај над којим је застрашивање извршено, обавјести Енглезе, обично се тврди да оружја нема. Приликом предавања оружја мањкао је један митраљез и тврди се да су га неки четници закопали у околици логора. Људство врши обуку без оружја и то вјежбе за саботажу, борбу из близа и герилско ратовање.“⁵⁶⁰ Финансијско

⁵⁵⁸ VA, AEV, kut. 349, fas. 4, izveštaj od 10. decembra 1945.

⁵⁵⁹ *Isto*, str. 8.

⁵⁶⁰ *Isto*, str. 9.

стање емиграције, описано је као не баш најбоље, многи су живели од туђе помоћи или били присиљени да нађу неко лице (жену) које ће их издржавати или да се баве црном берзом. Највећу помоћ емигранти су примали од „Српске Народне Одбране“ из САД, тј. Константина Фотића и Живана Кнежевића, као главно средство којим су се служили у тзв. „противнародном раду“ јесте била означена пропаганда. О самом статусу емиграције детаљније се наводи: „Емиграција у Египту је дезоријентирана, увјерава саму себе да би требало против стања у земљи подузети нешто активније али нема плана и незна како. Да немају подршке британских кругова већ би се давно распали, нарочито то важи за војнички дио логора у Ел Аришу. Давањем новчане помоћи, **признавањем статуса војске и војника**, оних који су у Ел Аришу, потврђивањем осуда које изричу разни „судови“ у Ел Аришу који суде у „име краља“[...]“⁵⁶¹ У логору Ел Ариш налазио се и британски официр за везу, капетан Мојер (Moyer). Последња „легална институција“ на Средњем истоку која је одолевала новим властима јесте морнаричка база „А“ у Александрији, ту је капетан корвете Адамић по налогу пуковника Жупанчића правио сметње њеном ликвидирању и одлагао га што је дуже могао, уз подршку енглеског официра за везу. Сам логор Ел Ариш био је смештен на граници Палестине и Египта, уз саму обалу, али се одмах иза њега простирала пустиња. На петнаест минута хода од логора, налазило се арапско насеље „Ел Ариш“ са железничком станицом. Прво „европско“ насеље налазило се 70 километара удаљено, у Палестини. Људство је било смештено у баракама и малим кућицама, тако да је удобност у том логору била већа него у другим логорима у Египту, где се становало под шаторима. Цивилни део логора се налазио под управом УНРА – е, а војни део под надзором британских војних власти. Чак је и египатски краљ Фарук при посети Ел Аришу, посетио овај логор и дао 200 египатских фунти за југословенске избеглице.⁵⁶²

Војним делом логора, руководила је команда састављена од четничких официра и режим је био војнички. Људство у логору било је подељено у три чете (Гардијску, Командну, Допунску) и један Жандармеријски вод. Свака од чета бројала је по 60 људи, док је жандармеријски вод у свом саставу имао 30 војника. У саставу Гардијске чете било је окупљено млађе и способније људство, док су у остале две наводно били уврштени старији, болесни и неспособнији људи. Свим средствима се настојало, да се одржи дух и војна дисциплина бивше југословенске војске (правила службе, уредбе о

⁵⁶¹ *Isto*, str. 10.

⁵⁶² *Isto*, str. 12 – 13.

војној дисциплини и војно – кривични законик војске Краљевине Југославије). Свакодневно су пред стројем читане дневне заповести и наредбе команданата. Командант логора био је мајор Војин Срдић. Уз напомену да су се лица на руководећим местима стално мењала, предочен је и тренутни командни кадар. Заступник команданта био је ваздухопловни капетан Димитријевић. Ађутант команданта био је артиљеријски потпоручник Никола Зец, из Трнова у Црној Гори. Командант гардијске чете био је капетан Рапотец. Командир командне чете био је капетан Суџуковић, командир допунске чете капетан Бабовић. Командир жандармеријског вода био је потпоручник Мирко Бајевић, биши поднаредник, кога је убрзо на том месту заменио капетан Суџуковић, који је остао и „шеф полиције“. У логору је постојао и затвор, са самицама за „теже преступнике“.⁵⁶³ Људство у логору је било састављено од преко 60% четника Павла Ђуришића, Баја Станишића и лично – далматинских четничких одреда потпуковника Славка Бјелајца, који су после борби на Лошињу јесени 1943. евакуисани у Италију, а потом за Африку. Због своје бројности, ова група је фактички држала власт у логору. Другу групу чинили су бивши државни чиновници или цивили, који су 1943. године дошли као цивили, или су се са Средњег истока придружили као „ројалисти“ или „националисти“. У трећу групу спадало је људство из јединица југословенске војске изван Отаџбине, које је одбило да се врати у земљу. Најзад, четврту групу чинили су војни обвезници – добровољци из Јужне Америке, Турске и других земаља, који су били мобилисани у југословенску војску у току рата, и чекали прву прилику да се пребаце у земље из којих су дошли. Пошто се настојало да људство живи војничким животом, свакога дана извођене су војне вежбе, без оружја, јер им је оно претходно одузето. Постојали су артиљеријски и шоферски курсеви. Шоферски курс је прекинут, јер су камиони били одузети од стране Енглеза, због наводног шверцовања „хашиша“ и других ствари. Остало занимање, сводило се углавном на раније поменути пешадијску обуку. Овај обавештајни извор по питању обуке закључио је: „Већина официра бави се међутим врло мало са занимањем и већи дио дана проводе у логорској кавани, у картању и пићу.“⁵⁶⁴ У логору су образовани и дисциплински судови, један за официре, други за подофицире и трећи за капларе и редове. Постојали су „редовни судови“ за цивиле, пресуде су се изрицале у име Њ.В. Краља и њих је као ваљане признавао и британски официр за везу. Што се тиче полиције и жандармерије у логору, истакнуто је наводно застрашивање свакога ко би желео да се врати у земљу или показао неслагање

⁵⁶³ *Isto*, str. 13.

⁵⁶⁴ *Isto*, str. 14.

са режимом и стањем у логору: „Бусер Антон, словенац, миран младић и присталица „националиста“ примјетио је капетану Милић – Бојичићу, када је овај, једном пијан кудио све од реда, како није добро да губе част и понос, и у свађи између официра настојао да их растави. Нато је капетан Милић – Бојичић извадио револвер и упрерио га на њега. Бусер је то пријавио британском официру за везу, а неколико дана након тог случаја, рођак Милић – Бојичића, наредник Љубо Вуковић запријетио му је да ће му због тога он судити за који дан, но међутим он му је још ту у логорској кавани гдје се то догађало, разбио главу неким шиљастим предметом. Наредник Вуковић је ухапшен али је ускоро и пуштен а као кривца су затворили Бусера и довели га из амбуланте у затвор.“⁵⁶⁵

Пропаганда унутар логора делила се на писану и усмену. Лист „Народна Мисао“ уређивали су потпоручник Зец Никола, каплар Контић Јован, бивши директор гимназије из Црне Горе Миленко Трифковић, поручник Шиљековић и потпоручник Малиша Шутовић. Као најагилнији и најактивнији усмени пропагандиста окатегорисан је капетан Станислав Рапотец, који је сваког дана окупљао људство и говорио како ће њихова ствар победити, како ће их посетити краљ и помоћи Америка и Енглеска које ће заратити са Совјетским Савезом.⁵⁶⁶ У изјави резервног морнаричког наредника Вукичевић М. Јоле, који се 17. октобра 1945. јавио новим властима у Каиру, налази се списак са кратким биографским забелешкама о свим водећим официрима „Одред Југословенске краљевске војске“ у логору Ел Ариш. За Команданта логора мајора Срдића, записано је да је пореклом из Лике и око 50 година стар, као и следеће: „Он стално говори да има много Југославенске војске ван отаџбине, која ће се у најскорије вријеме повратити у домовину.“⁵⁶⁷ О Димитријевић Мил. заступнику Команданта, записано је: „Карактер и понашање као код мајора Срдића, загрижен краљевац.“⁵⁶⁸ Из ове изјаве можемо сазнати да је Милисав Васовић имао дужност заступника командира гардијске чете. У завршној напомени стајало је да су сви мање или више „загрижени краљевци“, да сви носе „четничке мртвачке главе“, те да официри примају 10, а војници 3 фунте месечно. Својим претпостављенима у Југославији, обавештајне структуре са Средњег истока слале су и наводе из египатске штампе, који су се тицали југословенских послова. Недељник „Akbar el Yom“ писао је у свом броју од 25. маја

⁵⁶⁵ *Isto*, str. 14 – 15.

⁵⁶⁶ *Isto*, str. 16.

⁵⁶⁷ VA, AEV, kut. 349, fas. 4, izjava rezerv. mornaričkog narednika Vukičević Mile Jole od 17. 12 1945.

⁵⁶⁸ *Isto*.

1946. године о пуковнику Звонимиру Жупанчићу. Наиме посланство нове Југославије, ступило је у контакт са полицијским властима Египта и затражило хапшење пуковника Жупанчића, под оптужбама да је проневерио своте новца које су припадале југословенским официрима који су погинули на Средњем истоку, као и да је издавао војничке легитимације особама које су их употребљавале за улажење и излажење из Египта, у циљу шверца.⁵⁶⁹

Извештај о главним организаторима и инструкторима у обавештавању свих избеглица о стању у Југославији из маја 1946. године, препун је погрдних назива за припаднике емиграције. Међу главнима, наводе се Јован Ђоновић (бивши Владин делегат за Блиски исток), потпуковник Светислав Вохоска (бивши краљев ађутант, члан такозване неформалне официрске групе, колоквијално називане „лига мајора“), артиљеријски потпуковник Студе, Крајшумовић Коста (бивши новинар „Политике“, аташе за штампу при југословенским посланствима у Софији и Москви), поручник Рачић Веко, окатегорисан најпогрднијим придевима и на крају означен да плаћа пиће Вохоски и Студи, који су као и он „јадно друштво“. Пуковник Црвеничанин окатегорисан је као „кретен и дегенерик војске“. Дотични извештај, својом садржином заиста мора подсетити истраживача и читаоца на своју идеолошку позадину и природу. Тако да не би хитро безрезервно прихватили као потпуно истинито, све што се тврди у њему. Једине чињенице из овог извештаја које нам дају већи увид у организацију самих југословенских војних емиграната јесу: „Војници се увек постројавају ујутро и увече приликом дизања и спуштања заставе која је у своје време украђена из батаљона док официри су обавезни у строј само увече и чита се свима заповест и наредбе како официрима тако и војницима [...]“⁵⁷⁰

Други податак који вреди јесте нешто свежији списак командне формације у логору. Командант штаба Одред био је мајор Срдић, његов ађутант потпоручник Јеврић Милета, иследник капетан Саичић Милош, благајник Брекић Стојан н. в. чин II класе, руковаоц Шутовић Малиша поручник без Указа, официр за везу поручник Јелисавчић Михаило, на челу мисије за исхрану налазио се ваздухопловни капетан Димитријевић, помоћник команданта. Командир гардијске чете био је капетан Рапотец Станислав, Командир командне чете капетан Хајдуковић, Командир допунске чете капетан Бабовић, Командир официрске чете мајор Шошкић Давид. Командир жандармеријског

⁵⁶⁹ VA, AEV, kut. 349, f. 4, обавештење о писању Тједника „Akhbar el Yom“.

⁵⁷⁰ *Isto*, непотписани извештај из маја 1946. године.

вода био је капетан Суџуковић, његов заменик потпоручник без Указа, Бајевић Мирко. Нови попис водећих личности у логору, са рубриком „Примједба“, детаљније наводи појединости одређених официра, њих укупно 109. Оно што би требало издвојити као интересантно, јесте то да је мајор Војин Срдић био заменик четничког војводе Иванишевића, податак да је Милисав Васовић као професор из Румуније са члановима југословенског краљевског посланства дошао на Средњи исток, да је било добровољаца из Аргентине, интернираца из Италије и људства које је од почетка рата било на датом простору, што само потврђује већ изнету структуру људства у логору.

У форми једне цедуље, на којој је текст куцан писаћом машином, добијамо обавештење од 20. VII 1946. од некога под конспиративним именом „Иван“ из кога закључујемо да се главнина југословенских војних емиграната, у тексту четника, у том тренутку налазила у логору „Ел Шат“, а када и под каквим околностима је дошло до измештања тзв. „Одред Југословенске краљевске војске“ и цивила из Ел Ариша, јако је тешко наслутити. Сасвим је основана претпоставка да су према одређеним квотама за расељавање по земљама западне Европе, Северне и Јужне Америке, Аустралије и Новог Зеланда, они постепено уклањани са простора северне Африке, Блиског и Средњег истока, за шта постоји потврда и у изворима. Обавештење од 20. јула предочава формирање југословенске војске ван Отаџбине у свим земљама где су се обрели југословенски емигранти. Објашњење таквог подухвата већ надилази контекст рада и треба бити предмет посебне научне обраде, међутим, ђенерал Миодраг Дамјановић, који је сматран наследником ђенерала Михаиловића, поставио је својом наредбом команданте у више земаља. У Енглеској ђенерала Радовића, у САД мајора (у ствари потпуковника) Живана Кнежевића. Кнежевић је писао потпуковнику Вохоски у Египат да је „ствар са краљем пропала“ и да треба радити на успостављању југословенске републике, против већ постојеће ФНРЈ. Забележено је још и да је Кнежевић имао доста успеха и уживао поверење српских емигрантских организација и да се потписивао као „командант свих југословенских војних снага у САД“. У Египту је ђенерал Дамјановић за команданта поставио пуковника Јована Црвеничанина, који се налазио у логору Ел Шат. Када је о овом наименовању пуковник Црвеничанин обавестио енглеског команданта логора, капетана Скобиа, он га је избацио из своје канцеларије, рекавши да не признаје наредбе никаквих генерала. Британски главни штаб у Каиру одлучио је да командант логора остане и даље стари четнички пуковник Токић, кога су они раније

сами поставили.⁵⁷¹ Из записника о саслушању Отовић Милоша код УДБ – е за Црну Гору, од 4. децембра 1946. сазнајемо да је једна група од 200 официра и војника, 26. фебруара прешла из логора Ел Шат у Гилбану, да чува стражу код енглеских магацина који су се ту налазили. Командант ове групе био је мајор Давид Шошкић, а официр за везу капетан Бора Дачић. Остали чланови команде су били следећи: капетан Душан Касон, капетан Станислав Рапотец, поручник Перко Гачевић, потпоручник Милићко Поповић, потпоручник Василије Кековић, интендант логора био је потпоручник Лазар Недељковић. Дужност оних који су чували стражу састојала се у томе да једанпут у три дана, стражаре од 5 до 6 часова у току ноћи, пошто дању није чувана стража. У почетку су принадлежности стражара – војника, износиле 6 фунти месечно, да би након шест месеци биле повишене на 7 и по. Наредници су примали по 12 фунти, потпоручници по 14, капетани по 16, а командант логора 18 фунти. Политички рад у логору предводили су Давид Шошкић и Јован Контић, потоњи као блиски сарадник Јована Ђоновића. Није било предавања, али су држани говори на Видовдан, на рођендан краља Петра, на дан погибије краља Александра и на Ђурђевдан. На команди логора, исто као и у Ел Шату, вијорила се стара југословенска застава и вршило дизање и спуштање заставе на исти начин. У Гилбани су постојале три чете: гардијска, чији је командир био капетан Станислав Рапотец, командна чији је командир био капетан Душан Касон и ваздухопловно – морнаричко – жандармеријска чији је командир био капетан Бора Дачић, а пре њега капетан Милош Димитријевић. У логору се изводио егзерцир, али и свакодневна смотра страже и оружја. У логору није било суда, али је мајор Давид Шошкић, као командант логора имао право да дисциплински казни потчињене укидањем дела принадлежности.⁵⁷²

Из извештаја поводом одјека стрељања ђенерала Михаиловића, који је такође напотписан и без датума, можемо уочити комешање међу официрима на Средњем истоку, њихово расположење и положај у датој средини. Место комеморације било је логор Ел Шат. Команда логора одредила је пуковника Црвеничанин Јована да говори о ђенералу Михаиловићу као војнику и официру. Капетан бојног брода Шошкијевић био је задужен да говори о ђенералу, као о команданту војске и морнарице од почетка до смрти и напоследку директор школе Трипковић Милинко, говорио је о ђенералу Михаиловићу као о политичару и творцу „Равне Горе“. На комеморацији имале су све

⁵⁷¹ VA, AEV, kut. 349, fas. 4, izveštaj od 20. VII 1946. godine.

⁵⁷² Isto, Iz zapisnika sa saslušanja Otovića Miloša kod UDB – e za Crnu Goru, 14. XII 1946. godine.

групе које су се налазиле ван Базе (Ел Шата) да положе венце, са ознаком која јединица полаже венац. Било је и официра и подофицира који нису хтели да носе црни флор, међу њима и капетан Милисав Васовић.⁵⁷³ Испред групе официра која је чувала стражу у Амрију, положио је венац капетан Шафранко Душан, родом из Сплита. Испред групе из Гилбане венац су положили капетан Рапотец Станислав, наредник Вуковић Љубо и просветни радник Контић Јован. Испред групе која се налазила у самом Ел Шату, положили су венац капетан Ђорђевић Ђокица, потпоручник Јеврић Милета и наредник Беговић Ђорђе. Помену су присуствовале и пољске трупе, представљене једним пуковником и почасним одељењем од 30 војника, који су такође положили венац. Наредбом команданта било је забрањено посећивање локала и плесање. Исте вечери, од стране логорских полицијских органа ухваћени су како плешу и забављају се у кафани следећа лица: капетан Васовић, Драговић Рако, наредник Вушковић Иван, каплар Новак Франо и наредник Безјак Франо. Сви наведени су били позвани на одговорност и кажњени одузимањем 50% припадљности.⁵⁷⁴ На Средњем истоку биле су основане две школе. Основна и реална гимназија. Основна је основана на захтев УНРА кампа, а гимназија на захтев професора и чиновника који су се ту затекли.⁵⁷⁵ По наводима у овом извештају у логору Гилбана била је основана „црна рука“, која се бавила застрашивањем свакога ко би изразио жељу да се врати у Југославију.⁵⁷⁶ О расположењу људства у логорима, говоре и резултати гласања по питању повратка у Отаџбину, тј. о потписивању изјаве којом би се сагласили са тиме да ће изгубити држављанство. У Гилбани је гласало 175 лица, од њих за повратак 130, док је 45 изјавило да се никада неће вратити. У Амрији је гласало 54 официра и 4 војника. Од официра је одрекло свој повратак њих 34. У Ел Шату је гласало 42 официра, од којих се за губитак држављанства изјаснило њих 16, док остали нису. Од војника и официра гласало је око њих 40, од којих је 12 одрекло да ће се вратити у Југославију. Овакав начин изјашњавања веома је тенденциозно формулисан. Војна лица су се изјашњавала, у суштини о томе да ли ће изгубити држављанство, тј. само посредно да постоји могућност да се могу вратити у Југославију. Притом, имамо податке само за оне који су пристали да „гласају“, у извештај нису унети остали.⁵⁷⁷ Посебну групу југословена чинио је део авијатичара који је нешто пре, или после капитулације Југославије

⁵⁷³ *Isto*, Izveštaj povodom streljanja Draže Mihailovića, str. 1.

⁵⁷⁴ *Isto*, str. 2.

⁵⁷⁵ *Isto*, str. 3.

⁵⁷⁶ *Isto*, str. 4.

⁵⁷⁷ *Isto*, str. 5.

извршио прелет на Средњи исток. Они су се држали коректно према новим властима, читали њихове часописе и нису желели да се упуте у један од „четничких“ кампова. Већина њих су били подофицири, који су на Средњем истоку унапређени у чин официра. Живели су од уштеђевине, или су их издржавале супруге, пореклом Словенкиње, које су пре рата у потрази за зарадом дошле у Египат. Наведена група авијатичара за разлику од неких других, није ступила на дужност у британско ваздухопловство и беспосленост је била једини њихов разлог за повратак у земљу.⁵⁷⁸ Што се тиче веза са пољском емиграцијом, оне су биле јаке и радило се на идеји да се Југословени и Пољаци сједине и заједно наставе живот ван Отаџбине.

По питању верског живота, потенцира се постојање верског шовинизма. Као узрок овог феномена, наводи се промена команде Базе и њеног преласка из руку Црногораца у руке Србијанаца, онда Личана итд. Хрвати никада нису могли дограбити командно место међу војницима, већ су свој утицај настојали да остваре у цивилним камповима. Према речима творца извештаја, подвојености су постале толико оштре да је био довољан један „ударац“ споља, како би се кампови распали. О мржњи ради преласка у другу веру при женидби, наводи се: „Али настају велике сметње ради вере. Ако се Србин жени, он хоће да његова девојка пређе у православну веру, док то католици посматрају нерадо. Ако се пак Србин жени католикињом, остали га називају „Шокац“[...]“⁵⁷⁹

Три до четири километара јужно од Исмаилије налазио се логор „Тимс“. Ту је била смештена „официрска стража“ састављена од 70 југословенских официра и свега 5 до 6 војника. Припадници страже чували су енглеске магацине и носили чинове бивше југословенске војске. Обавештајац под конспиративним именом „Паша“, написао је 7. августа 1947. године следеће о њиховом присуству у логору Тимс: „У логору се вије застава плаво – бијело – црвена, са овећом круном на средини. Пролазећи недавно кроз зону канала, видео сам је лично.“⁵⁸⁰ О војницима у Тимсу, дотични „Паша“ је забележио још: „Такођер сам видео и официре у светлим љетњим оделима с еполетама. И овој групи је усмено саопштено, како ме је Јако извјестио, да ће у октобру бити пребачени у Њемачку. У Каиру су била 3 официра из тог логора, капетан Прељевић, поручник Костић и неки Стипанчић. Јако је с њима разговарао. Овом логору слободан

⁵⁷⁸ *Isto*, str. 6.

⁵⁷⁹ *Isto*, str. 10.

⁵⁸⁰ VA, AEV, kut. 349, fas. 4, zabeleška od 7. VIII 1947.

је приступ, а они изјављују да се добро хране и да слободно одлазе у Исмаилију.⁵⁸¹ Извештај о Војној емиграцији, по свему судећи из пера истог човека, од 17. августа 1947. године, наводи обавештења која су кружила на Средњем истоку, по питању логора Ел Шат, Тимс и Гилбана. Наводно, они су требали бити ликвидирани у септембру исте године, а људство на служби у њима, пребачено у Немачку. Људство из ових логора није благонаклоно примило ове вести, нити је било ко од њих желео да иде у Немачку, будући да су чули приче о тамошњим страховитим условима живота. Од овога су били изузети они који су имали везе са емиграцијом било где, нарочито у Америци, те су чекали засебан брод да их тамо пребаци. Шеснаестог августа исте године, наводно је 20 официра и неколико војника облетало разна посланства у циљу добијања улазне визе неке од тих држава, међу којима је био и Сан Доминго (у ствари Доминиканска Република). У каирском хотелу „Континентал“ одседали су мајор Давид Шошкић, командант логора у Гилбани и капетан Бора Дачић, обојица у цивилу. Потоњи је већ био напустио Гилбану и отишао у Триполис, где је од Енглеза добио у концесију два бродоња. Према неким гласинама, мајор Шошкић требао му се ускоро придружити. У Каиру је у то време боравио и делегат грчког генерала Зерваса, по имену Клептос, који је имао задатак да међу југословенима врбује добровољце за грчку војску. Он се стално могао видети у друштву пуковника Милоја Динића, са којим је једном обишао и бившег арбанашког краља Ахмета Зогуа. Извесни мајор Гог, био је одређен као веза између Зогуа с једне стране и Динића и Клептоса са друге.⁵⁸² Међутим, извештајем од 20. октобра обавештајни извор исправља бројне грешке написане у претходном од 17. августа. Наиме, капетан Дачић није добио концесију за бродове у Триполису, него у Киренаици, а мајор и капетан даље су намеравали да се са бродовима на трајни боравак упуте у Бенгази. Такође, исправљено је име Зервасовог маринског официра који се налазио у Александрији на дужности скупљања добровољаца. Име му је било Гњефтус. Што се тиче „Организације југословенске емигрантске војске“ записано је да постоји тзв. „Стражарски Корпус“ који чува енглеске војне магацине. За главног команданта корпуса именован је мајор Давид Шошкијевић, а сам корпус је био размештен у Ел Шату, Тимсаху и Гилбани. У Ел Шату је командовао мајор Војин Срдић, бројно стање укупно око 160 људи, од тога 40 официра, остало подофицири и војници. У Гилбани је командант био мајор Давид Шошкић, људство из Гилбане је било подељено у три чете: 1. чета тзв. краљева гарда,

⁵⁸¹ *Isto.*

⁵⁸² VA, AEV, kut. 349, fas. 4, izveštaj od 17. 8 1947.

чији је командир био капетан Станислав Рапотец, бројала је око 50 војника и официра, 2. чета под командом капетана Касумовића, укупно око 40 официра и војника и 3. чета под командом капетана Боривоја Гешовића, укупно око 40 официра и војника. У логору Тимсах (Тимс) налазила се тзв. официрска стража, која се састојала од око 70 официра и 6 војника, командант страже је био капетан корвете мајор Косовић, а његов помоћник мајор Колудровић. Официрска стража је била подељена на три групе, свака са посебним официром на командној дужности. Дакле, бројно стање тзв. „Стражарског Корпуса“ према наведеним подацима износило је укупно 366 људи. Канцеларија мајора Давида Шошкијевића налазила се у Ел Шату. У непосредној служби у енглеској војсци, налазило се 30 бивших југословенских краљевских официра. Зервасов делегат Гњефтус састајао се често са пуковником Динићем, коме је краљ Петар дао пуномоћје, потписано од Владете Милићевића, бившег Министра унутрашњих послова у Влади Божидара Пурића, којим га је овластио да се бави државно – политичким радом и заступа краљеве интересе на Блиском и Средњем истоку. Пуковник Динић је од Зогуа био снабдевен великом количином новца и за учињене услуге одликован Скендербеговом звездом реда „Командер“. Динићев задатак био је да реализује састанак египатског краља Фарука, Петра II Карађорђевића, Зогуа и грчког краља Павла. Овај састанак имао се одржати негде у близини Грчке, на јахти краља Фарука. И напослетку, поменуто је да је Динић основао југословенску масонску ложу под именом „Опленац“.⁵⁸³

Као најистакнутији југословенски официри у енглеској служби наведени су: ђенерали Боривоје и Драгомир Мирковић, пуковник Станимир Живковић, пуковник Жарко Поповић, потпуковник Милоје Динић и капетан Глигорије Милетић. Мајор Бошко Станојловић налазио се у некој енглеској комисији у Индији.⁵⁸⁴ Коначно, последњи извор који се тиче емиграције на Средњем истоку, води се под датумом 22. октобра 1947. године. У Египту се емиграција делила на три главне групе: војна лица у Гилбани, Тимсаху и Ел Шату, цивилна лица у Збегу у Ел Шату и цивилна и војна лица која су живела у градовима. Подаци о војсци у Гилбани и Тимсаху се савршено поклапају са већ изнесеним, тако да их не треба поново предочавати, осим информација да је капетан Хајдуковић Урош био стални ађутант стражарског корпуса и у том својству издавао разне објаве, које је поред њега потписивао и енглески капетан. По потреби је

⁵⁸³ VA, AEV, kut. 349, fas. 4, izveštaj od 20. 10 1947, str. 1 – 2.

⁵⁸⁴ *Isto*, str. 12.

вршио функцију заменика команданта базе у Ел Шату, мајора Војина Срдића. За војна лица у логору Ел Шат се наводи да су „група беспосличара“, која није хтела да се јави да чува стражу из два разлога. Првог, што су неки од њих имали новаца зарађених на неки други начин и другог што је доста њих заиста било неспособно за војну службу. Из ова два скупа треба издвојити десетину људи која није хтела да врши службу код Енглеза, макар се мучила са једном фунтом месечно. О животу војних лица уопште, у извештају се наводи: „Живот ових војних лица је свакако бољи него ли оних у цивилном логору, јер они ипак имају бољу и јачу храну, јефтиније кантине и бар се већина може похвалити да нешто ради и за то прима и плату, осим стана, хране и одела.“⁵⁸⁵ У цивилном Збегу логора Ел Шат, налазило се у том моменту око 500 лица. Махом су то били жене, деца, старци и инвалиди, са незнатним бројем здравих млађих особа. Цивилна лица су била под старатељством и заштитом ИРО – а, који је углавном настојао да их размести свуда по свету. Ван цивилних и војних логора, налазило се у Египту око 50 особа. Реч је о остацима краљевске војске, бивших функционера емигрантских Влада и појединцима који су накнадно дошли у Египат, као избеглице из Југославије. Ова скупина лица се наводи као најопаснија и њу су чинили они које је нова власт сматрала за ратне злочинце: судија Крста Мандић, потпуковник Славко Бјелајац, мајор Душан Павасовић, мајор Радован Иванишевић, мајор Михајло Кековић и мајор Реља Пилетић.⁵⁸⁶ Извештај о емиграцији од 22. октобра 1947. последњи је документ који се односи на стање и делатности југословенске војне емиграције на подручју северне Африке, Блиског и Средњег истока. Иако сама фасцикла 394. као хронолошки оквир у инвентару има 1948. годину. Са великом вероватноћом можемо тврдити да се југословенска војна емиграција, која је по подацима из последњег извештаја бројала око 350 припадника, задржала на поменутих просторима до почетка те године, иако више не можемо да пратимо њене активности. Савезничка политика иселеничких квота одразила се и на њих и они су највећим делом расељени широм земљиног шара. Њихово задржавање на истом месту, обично у близини Југославије (Немачка, Италија, Средњи исток) може изгледати неразумно са ове временске дистанце, међутим, почетак „Хладног рата“ тј. заоштравања односа између демократских западних сила и блока којим је руководио СССР, уливао је наду југословенским избеглицама, да ће час њихове поновне борбе доћи јако брзо, да је пропаст тоталитарног комунистичког режима на видику, у шта су их уверавали и

⁵⁸⁵ VA, AEV, kut. 349, fas. 4, izveštaj od 22. 10 1947.

⁵⁸⁶ *Isto*, str. 4 – 5.

Савезнички војни кругови, користећи их као своје помоћне трупе. Како је време пролазило, околности у државама у којима су се обрели све више су се нормализовале, тј. враћале у мирнодопске токове и југословенске избеглице су, суочене са чињеницом да се комунизам још дуго може одржати, морале наћи трајније прибежиште у земљама удаљеним од Југославије, али притом не губећи своју мисију из вида, о којој је др Милан Гавриловић најупечатљивије писао: „Ова војска ван Отаџбине, редови подофицири, официри, генерали, сви они остали су без ичије наредбе по својој сопственој вољи, одбили су да се врате, нису послушали лажна обећања новог непријатеља онако исто као што народ није с њоме заједно послушао лажна обећања Хитлерова. Данас, расути по свету, по свима континентима, чамећи у Немачкој, с мотиком на туђој њиви и будаком у руднику, зарађујући часно за свој живот, али слободни и у слободним земљама, неповезани више регуларном дисциплином, већ оном најјачом, духовном и увек, и увек истог високог морала, они очекују стрпљиво и мирно свој час, онако исто као и народ у Отаџбини. За њих као и за народ у земљи рат није свршен.“⁵⁸⁷ Што се тиче судбине оних припадника војске у изгнанству, који су се у току рата придружили снагама ђенерала Михаиловића, о њима можемо се обавестити из сећања капетана Неђељка Плећаша.

Захарије Остојић, Мирко Лалатовић, Лука Балетић, Павле Новаковић и Лазар Канкараш, убијени су од усташа у концентрационом логору „Јасеновац“, повлачећи се с јединицама пуковника Павла Ђуришића и делом херцеговачких четника пут Словеније. Ова група се издвојила од вођства ђенерала Михаиловића и у Босни се одлучила да иде на запад, док је ђенерал Михаиловић имао намеру да се са трупама врати у Србију. Радивоје Недељковић је нестао, падобранци Велимир Лазаревић, Велимир Јовић и Ђура Одавић, такође. Александар Тасић, након што је заробљен од стране Бугара у околини родног Прилепа, такође је нестао. Аћим Слијепчевић, заробљен је и осуђен на процесу члановима Централог националног комитета. Тодор Гоговић, након коначног пораза снага ђенерала Михаиловића на Зеленгори, убијен је при покушају да се преко реке Лима пребаци у Црну Гору. Љубиша Терзић, као командант Ресавског корпуса ЈВуО, погинуо је августа 1944. године у борби са партизанима. Андрија Лончарић, после готово филмских догодовштина и подвига, убијен је шестог марта 1969. у свом стану у Паризу. Станислав Рапотец одселио се у Аустралију и постао светски познати сликар, његов сапутник Стево Шинко обрео се у Абисинији. Борислав Тодоровић водио

⁵⁸⁷ М. Гавриловић, *нав. дело*, 470 – 471.

је своје осигуравајуће предузеће у Њујорку, а Јован Трбојевић постао чувени угоститељ у Чикагу и Бора Качаревић је такође преживео рат и настанио се у Америци.⁵⁸⁸

589

⁵⁸⁸ Н. Б. Плећаш, *нав.дело*, 264 – 267.

⁵⁸⁹ На фотографији капетан Милисав Васовић са својим саборцем, пре обиласка светих места у Јерусалиму маја 1946. године. Фотографија је део колекције Милисава и Љубице Васовић.

Закључак

Унутрашња политичка струјања и политичке концепције које су биле на снази у Краљевини Југославији непосредно уочи рата, учиниле су да војска и политика дочекају априлски сукоб у потпуној дисхармонији. Чак ни револуционарна превратничка Влада формирана 27. марта 1941. није имала јасан отклон од мишљења својих претходника, чак је учинила извесне покушаје ослоњене на већ вођену политику, покушавајући да преговара са Осовином, пружајући концесије Влатку Мачеку у погледу гаранција по питању бановине Хрватске и бивајући особито неодлучна по питању спровођења мобилизације. Дакле, сам план војне одбране и оно што се заиста догађало у стварности били су у великом несагласју. Осим неодлучности по питању примене мера за одбрану од завојевача, трупе се такође нису могле тако брзо прегруписати, будући да се многи официри, подофицири и војници нису налазили на месту где су одређени својим ратним распоредом. Муњевити априлски удар оружаних снага сила Осовине, поглавито Трећег Рајха, затекао је војску Краљевине Југославије још у раном процесу припрема за рат, што се тиче мобилизације и распореда трупа. Притом су се испољиле све карактеристике и нагомилани проблеми југословенске краљевине. Дошло је до масовног дезертерства и оружаних побуна хрватских официра и обвезника, прокомунистичких и пробугарских елемената. Није се могло рачунати ни на оданост немачке и албанске националне мањине, нити клерикалних кругова у Словенији. Што се тиче самог војног аспекта, показала се велика несразмера у техничкој опремљености војске агресора и бранилаца, са битним разликама у доктринарним концепцијама ратовања. Ратно наслеђе српске војске из два Балканска и Великог рата, уобличио је перцепције генерација војника и политичара, остављајући свој жиг на читавим поколењима. Исти они официри који су поразили завојевача са запада пре нешто више од двадесет година, поново су се нашли пред истим изазовом, међутим на њега нису могли одговорити истим мерама. Вишеструко усложњене околности деловања, услови ратовања и сам карактер нове државне заједнице, потирали су оперативну вредност стечених искустава. Влада је већ у току априлског рата кренула да се осипа, напустили су је неки хрватски и муслимански Министри, један словеначки Министар је погинуо, анационални елементи се нису одазвали на мобилизацију или су вршили саботаже. Руководећи се тиме да морају по сваку цену

очувати континуитет државе, њени политички и војни представници одлучили су да напусте територију Краљевине Југославије и рат наставе из иностранства, под покровитељством свог британског савезника. Осим јединица које су служиле за пратњу, обезбеђење или транспорт монарха, Министара или дела државне имовине, никакве формације нису плански евакуисане, нити ангазоване с циљем да се пребаце у иностранство за време трајања априлског рата. Чак и ваздухопловне јединице које су биле намењене за то да из земље евакуишу политички врх и државну имовину, пратила је срећна околност да су временске прилике биле неповољне, те их немачки ваздухопловци нису могли још интензивније узнемиравати. Сви други припадници војске који су се убрзо обрели ван граница своје земље, определили су се на тај подвиг, без икаквог формалног наређења или директиве, следећи сопствену жељу да у иностранству наставе борбу против Осовине. Свима је пред очима, несумњиво лебдео пример славне српске војске у Првом светском рату. Овакву тезу поткрепљују и примери авијатичара који су се још пре априлског рата пребацили на тле Грчке, у жељи да се боре. Због стања на југословенском ратишту, копнени пробој је био могућ само преко вардарске долине до Грчке, тако да су се у иностранство са највећим изгледима за успех могли повући, само они припадници војске који су се налазили на положају у релативној близини грчке границе, тј. у тадашњој Јужној Србији. Прво наређење које можемо сматрати директивом за неко организовано извлачење људства и ефектива из земље, долази већ из емиграције, то је наређење флоти из Атине 16. априла, да исплови из Боке Которске. Дobar део оних који су се и успели домоћи Грчке, убрзо је у њеним пристаништима пао у руке Немцима. Тако да се расположиви остатак, који се успео пребацити на Блиски и Средњи исток, сматрао готово неупотребљивим. Оптерећени искуством из Великог рата, војници на челу Владе још извесно време очекивали су да читаве југословенске дивизије буду пребачене из Грчке на Средњи исток. Савладани траумом брзог војног пораза, представници југословенске емигрантске структуре хтели су се у прво време, што пре удаљити са тога простора и отићи даље у Канаду или Уједињено Краљевство, мислећи да нису безбедни на тренутном пребивалишту. Након што се ситуација на ратишту смирила, одлучено је да се приступи формирању јединица ван Отаџбине на тлу Блиског и Средњег истока, у сврху манифестације војног ангажовања на страни Велике Британије и циљу потврде континуитета постојања југословенске краљевине и њених ратних напора. Одмах при почетним корацима стварања војске, увидело се да ће подршка Велике Британије бити одсудна што се тиче

исхода самог подухвата. Будући да су се јединице организовале на тлу њеног ратног простора, да су људски потенцијали предвиђени за попуњу редова југословенске војске били махом у њеним логорима, финансијски и материјални потенцијали који су били насушно неопходни, такође под њеном контролом. Прва ратна година у иностранству, може се назначити као доба, када је британски фактор релативно добро расположен и предусретљив према Југословенима, иако им није давао ни приближно онолико оруђа, оружја и политичке подршке коју су они очекивали. Другу ратну годину већ карактерише сурово арбитражање у југословенским унутрашњим приликама, којим су поништена готово сва настојања Владе да се војно организује ван земље. У току друге ратне године, схватило се да је замисао о „великој инвазионој армији“ која ће у спречи са Савезницима ослободити покорену Југославију, неостварива и упориште Владине ратне политике постали су одреди у Отаџбини, којима је војска у иностранству имала да секундира. Након завршетка *Каурске афере*, трупе ван Отаџбине почеле су се реконсолидовати, међутим последице поменутог, војно – политичког феномена, већ су нанеле непоправљиву штету војним залагањима југословенске Владе. Трећа ратна година обележена је омасовљавањем и сређивањем прилика унутар редова југословенске војске ван Отаџбине, капитулација фашистичке Италије, са собом је донела велике наде о њиховој употреби приликом искрцавања Савезника на Балкану. У то време пак, од Савезничких војних врхова, напуштена је идеја о искрцавању на Балкану и истовремено се почео фаворизовати Народноослободилачки покрет. Што је војску у изгнанству, која је била физички под њиховом контролом, начинило предметом погађања између НОВ и Савезничких високих кругова. Наведени положај само се погоршао у току четврте ратне године, да би на њеном измаку, представници војске у егзилу били потиснути са легалистичке основе на којој су почивали, као и борци у земљи и били придодати под команду НОВ. Немирење њених припадника са новим положајем и коначна формална ликвидација формација ван Отаџбине, датира се у петој години рата. Још пуне две године, 1946. и 1947. годину, део њених припадника провео је на подручју Блиског и Средњег истока, одбијајући да се повинује новим властима и успостављању тоталитарног комунистичког режима у Југославији. Остацима војне силе одане краљу, на Средњем истоку, Савезнички војни кругови признавали су статус војске и у новонасталим односима „Хладног рата“ користили их као своје помоћне трупе. Прогнани од Осовине, напуштени од Савезника и проглашени издајницима од нове власти, изгнани ратници постали су углавном вечити емигранти.

Извори и литература

Архив Југославије, фонд Емигрантске владе (АЈ – 103).

Војни Архив, Архива емигрантске владе.

Diary, Dragiša N. Ristić Papers, Box 1, Folder 5, Hoover Institution Archives.

Diary, Dragiša N. Ristić Papers, Box 1, Folder 6, Hoover Institution Archives.

Kairska afera 1942, 1943, Purić Božidar Papers, Box 7, Folder 17, Hoover Institution Archives.

Stupanje u englesku vojsku 1943, Purić Božidar Papers, Box 7, Folder 1, Hoover Institution Archives.

Yugoslavian air force, Cairo, 1941 – 1942, Dragiša N. Ristić Papers, Box 3, Folder 20, Hoover Institution Archives.

Bogdan Krizman, *Jugoslavenske vlade u izbjeglištvu 1941 – 1943*, Zagreb 1981.

Branko Petranović, *Jugoslovenske vlade u izbeglištvu 1943 – 1945*, Arhiv Jugoslavije, Globus/Zagreb, 1981.

Записници са седница Министарског савета Краљевине Југославије 1941 – 1945, Архив Србије и Црне Горе, Јавно предузеће службени лист СЦГ, 2004.

Službene novine Kraljevine Jugoslavije, izdanja od 1941 – 1945. godine.

Андреј Митровић, *Србија у Првом светском рату*, Београд 2004.

Богољуб С. Илић, *Мемоари армијског ђенерала 1898/1942*, приредио Миле Бјелајац, Београд 1995.

Бранко Чубриловић, *Записи из туђине*, Сарајево 1946.

Васа Казимировић, *Црна рука*, Крагујевац 1997.

Velimir Terzić, *Slom Kraljevine Jugoslavije*, Knjiga 2, Beograd 1982.

Veselin Đuretić, *Vlada na bespuću*, Београд 1983.

Војвода Василије Трбић, *Мемоари*, Књига II, Београд 1996.

Војислав Г. Павловић, *Од монархије до републике: САД и Југославије 1941 – 1945*, Београд 1998.

Војноисторијски гласник, бр. 1/2015.

Војноисторијски гласник, бр. 1/2018.

Гласник српског историско – културног друштва „Његош“, свеска седма – јуни 1961.

Гласник српског историско – културног друштва „Његош“, свеска девета – јуни 1962.

Гласник српског историско – културног друштва „Његош“, свеска педесета – јуни 1983.

Дневник пуковника Миодрaга К. Ракића, ађутанта краља Петра II Карађорђевића, приредио Момчило Павловић, *27. март 1941. 70 година касније*, зборник, Београд 2012.

Dragovan Šepić, *Vlada Ivana Šubašića*, Zagreb 1983.

Драгољуб Живојиновић, *Надмени савезник и занемарено српство: британско – српски односи 1875 – 1941*, Београд 2011.

Dr Vojan Dimitrijević, Milan Micevski, Predrag Miladinović, *Jugoslovensko pomorsko vazduhoplovstvo 1918 – 1991*, Београд 2014.

Др Бранислав Глигоријевић, *Краљ Петар II Карађорђевић у вртлогу британске политике*, Београд 2001.

Dr Milan M. Stojadinović, *Ni rat ni pakt*, Buenos Aires 1963.

Dušan Plenča, *Međunarodni odnosi Jugoslavije u toku drugog svjetskog rata*, Београд 1962.

Живот једног краља, *Мемоари Петра II Карађорђевића*, Београд 1990.

Звонимир Вучковић, *Сећања из рата*, Крагујевац 2001.

Jovan Vasiljević, *Mornarica Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije*, Београд 1972.

Коста Ст. Павловић, *Лондонски дневник 1945 – 1946*, Историјски Архив Београд 2017.

- Коста Ст. Павловић, *Ратни дневник 1941 – 1945*, Београд 2011.
- Милан Гавриловић, *Лондонски дневник*, Београд 2013.
- Милан Гавриловић, *Народни пут*, Нови Сад 2015.
- Milan Grol, *Londonski dnevnik 1941 – 1945*, Beograd 1990.
- Milovan Đilas, *Susreti sa Staljinom*, London 1986.
- Милош Трифуновић, *Емигрантске успомене*, Земун 1998.
- Неђељко Б. Плећаш, *Ратне године 1941 – 1945*, Дирфилд Бич, Флорида 1983.
- Петар Живковић, *Сећања 1903 – 1946*, Зајечар 2016.
- Потпуковник Борислав Тодоровић, *Последњи рапорт*, Крагујевац 2002.
- Слободан Јовановић у емиграцији, *Записи о проблемима и људима*, Београд 1993.
- Слободан Јовановић у емиграцији, *Разговори и записи*, приредио Коста Ст. Павловић, Београд 1993.
- Станимир Спасовић, Србољуб Милетић, *Историја Српске Православне Цркве у Аустралији, Новом Зеланду и Јужној Африци*, Сиднеј 2009.
- Томислав Карађорђевић, *Мемоари*, Задужбина краља Петра I Топола – Оплепац 1999.
- Угљеша Поповић, *Deseti po redu: tajna vojno obaveštajna služba bivše jugoslovenske vojske od 1938. do maja 1941. godine*, Beograd 1976.

